NOVA COLECȚIE DELAFRAS

JULES PAYOT

EDUCAȚIA VOINȚEI

TRADUCERE DE
I. CONSTANTINESCU

CUGETAREA BUCUREȘTI

EDUCAȚIA VOINȚEI

JULES PAYOT

EDUCAŢIA VOINŢEI

TRADUCERE DE

I. CONSTANTINESCU

CUGETAREA - GEORGESCU DELAFRAS S. A.
BUCUREŞTI IV. — STR. POPA NAN, 21

1672 - 943

CITIŢI LUCRAREA

CUM AM CUCERIT VIAŢA

DE

GEORGESCU DELAFRAS

apărută în

EDITURA „CUGETAREA"

în a treia ediţie

Această carte unică în literatura noastră a fost unanim elogiată şi recomandată tuturor cititorilor, în deosebi celor tineri.

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ÎNTÂIA

„Ceea ce e de admirat este că ei recunosc că au nevoie de profesor şi de învăţătură pentru toate celelalte lucruri şi le studiază cu oarecare grijă, numai ştiinţa vieţii n'o învaţă deloc şi nu doresc s'o înveţe."

Nicole. „Cuvântare asupra trebuinţei de a nu te conduce după hazard".

In secolul al XVII-lea şi în cursul unei părţi din al XVIII-lea, religia stăpânea necontestată spiritele. Problema educaţiei voinţei nu se putea pune în toată generalitatea ei. Forţele de care dispunea Biserica noastră catolică, această neasemănată educatoare de caractere, erau deajuns pentru a îndruma, în liniile ei mari, viaţa credincioşilor.

Astăzi însă această directivă lipseşte majorităţii spiritelor gânditoare şi ea n'a fost prin nimic înlocuită. De aceea, ziare, reviste, cărţi, romane chiar [1]) se întrec a deplânge nivelul astăzi foarte scăzut al voinţei.

Această boală generală a voinţelor, a făcut să se ivească doctori. Dar aceşti lecuitori de suflete, sunt din nenorocire îmbuibaţi de doctrinele psihologice dominante. Ei atribue inteligenţei o înrâurire foarte

1) A se vedea în această privinţă L'effort de Bérenger.

însemnată asupra voinței. Își închipuie că ceea ce ne lipsește este o teorie metafizică dovedită asupra ceea ce e dincolo.

Ignoranța lor în această privință este scuzabilă. După o lege acceptată de Economia Politică, cultura pornește totdeauna dela terenurile cele mai neproductive, dar mai ușoare de lucrat, la cele mai fertile, dar care se lucrează mai greu. La fel este și cu câmpul științei psihologice: s'au studiat fenomenele cele mai ușoare, cele mai puțin fecunde în urmări importante pentru orientare, înainte de a se ataca fenomenele esențiale, a căror studiere este mai dificilă. Abia acum începe a se vedea limpede neînsemnătatea rolului ideii în caracter și inferioritatea ei fără leac în învălmășagul pornirilor. Voința este o putere sentimentală și orice gând de a se putea acționa asupra ei, trebue să fie colorat de pasiune.

Dacă s'ar fi studiat de aproape mecanismul voinței, s'ar fi înțeles că teoriile metafizice înseamnă puțin și nu există simțimânt care, ales cu luare aminte, n'ar putea, pentru întrebuințarea inteligentă a resurselor noastre psihologice, să ia conducerea vieții întregi.

Un avar își jertfește toate satisfacțiile sale trupești: se hrănește prost, se culcă în pat tare, trăiește fără prieteni, fără vreo plăcere sufletească, de dragul banilor, și voi disprețuiți, când e vorba bunăoară de alegerea unui simțimânt superior, să faceți acest simțimânt destul de puternic în conștiința voastră, pentru îndrumarea vieții întregi. Aceasta înseamnă că nu vă dați seama cât de variate sunt mijloacele ce ne prezintă psihologia pentru a ne înlesni să ajungem a fi, ceea ce voim să fim.

Din păcate s'a făcut foarte puțin până acum în direcția studierii resurselor noastre din acest punct de vedere. Spiritele care au condus gândirea europeană în acești din urmă treizeci de ani, au fost de fapt împărțite în două teorii, care sunt pur și simplu

negația educației voinței. Întâia constă în a privi caracterul ca un bloc neclintit asupra căruia n'avem nicio putere. Vom examina mai departe această teorie copilărească.

A doua ar fi, în aparență, favorabilă educației voinței. Este teoria liberului arbitru. Stuart Mill însuși, în „Logica" merge până a spune că această doctrină a întreținut la apărătorii ei un simțimânt viu: „cultura personală". Ei bine, împotriva acestei afirmări ale unui determinist, noi nu ne temem că considerăm teoria liberului arbitru ca tot atât de primejdioasă pentru stăpânirea de sine ca și cealaltă teorie, a neclintirii caracterului, și tot atât de descurajatoare. De fapt ea a făcut să se considere ca lucru ușor, natural, libertatea de sine, care este, dimpotrivă, o operă de mare întindere, operă care cere multă grijă și o cunoaștere foarte precisă a resurselor noastre psihologice.

Prin însăși simplitatea ei, această teorie a înșelat multe sprite foarte fine, foarte pătrunzătoare în studiul condițiilor voinței; ea a pricinuit deasemenea psihologiei — și să zicem, omenirii — un rău ireparabil.

De aceea închin această carte domnului Ribot[1]*).*

O închin mai puțin fostului meu profesor, aceluia căruia îi datorez gustul pentru studii psihologice, decât omului de inițiativă care, cel d'întâi în Franța, a alungat metafizicul din psihologie, care a lăsat hotărît la o parte studiul naturii feneomenelor de conștiință, pentru a cerceta în mod savant antecedentele și concomitentele necondiționate ale stărilor intelectuale, voiționale, etc. Această metodă, e bine de notat, nu neagă întru nimic metafizica, ea nu exclude psihologia metafizicei, ci numai metafizica psihologiei, care este altceva.

---

1) Theodore Ribot, cel mai mare psiholog francez din secolul XIX (n. 1839 † 1916) n. tr.

Ea constă în a trata psihologia ca o ştiinţă. Or, scopul savantului nu este a şti, ci a prevedea *pentru* a putea. *Dacă, de pildă, pe fizician nu-l prea interesează că teoria ondulatoare a luminii n'ar fi decât o ipoteză neverificabilă, numai cu această ipoteză* să reuşească, *ce-i pasă psihologului că ipoteza sa, de pildă ipoteza corelaţiei absolute a stărilor nervoase şi a stărilor psihologice, ar fi nefavorabilă, dacă ipoteza reuşeşte? A reuşi,* a putea *să prevezi viitorul, a modifica fenomenele după dorinţa noastră şi într'un cuvânt a* face cu viitorul ceea ce *voim noi să fie, iată rolul savantului şi prin urmare al psihologului. Aceasta este cel puţin concepţia ce ne-am făcut noi despre sarcina noastră.*

A trebuit să cercetăm cauzele slăbiciunii de voinţă de astăzi. Am crezut că singurul remediu împotriva acestei slăbiciuni trebue căutat în cultura abilă a stărilor afective. Mijloacele pentru naşterea şi întărirea simţimintelor liberatoare, pentru nimicirea sau înnăbuşirea simţimintelor ostile stăpânirii noastre de sine, acesta ar putea fi subtitlul cărţii pe care o prezentăm cititorilor. Totul era de făcut în această direcţie. Aducem partea noastră de contribuţie la efortul acestei opere de cea mai mare însemnătate.

In loc de a trata educaţia voinţei in abstracto, *am luat ca subiect esenţial* educaţia voinţei aşa cum o cere munca intelectuală îndelungată şi stăruitoare. *Sunt pe deplin convins că studenţii, şi muncitorii inteligenţi în genere, vor găsi în aceasta indicaţii foarte folositoare.*

Am auzit pe mulţi tineri plângându-se de lipsa unei metode pentru a ajunge la stăpânirea de sine. *Le ofer ceea ce mi-au sugerat asupra acestui subiect aproape patru ani de studii şi de meditaţii.*

JULES PAYOT

Chamonix, 8 August 1893

PREFAȚA EDIȚIEI A DOUA

Primirea atât de binevoitoare a presei franceze și străine ; râvna citiorilor care au epuizat întâia ediție în câteva săptămâni, dovedesc că această carte a venit la timp și că ea răspunde unei necesități a publicului luminat.

Mulțumesc numeroșilor corespondenți și în deosebi studenților în drept și în medicină, care mi-au adresat documente atât de abundente și atât de prețioase, în sprijinul capitolului întâi din cartea V-a. Unii se ridică împotriva pesimismului meu. Niciodată, spun ei, n'au vorbit atâta despre mișcare și rațiune. A vorbi e însă prea puțin lucru, când ceea ce trebue, este să se lucreze. *Mi se pare că majoritatea tinerilor confundă sgomotul agitațiilor, acțiunei creatoare. Unii, și din cei mai autorizați, cred că tineretul școlar se compune în bună parte din diletanți și din enervați. Or, dilentatismul și enervarea sunt două boli ale voinței care trebue să fie vindecate.*

Partea practică a educației voinței, n'a întâmpinat decât laude fără rezervă. Nu tot așa copitolele III (cartea I-a) și I (cartea II-a). Mă aștept am să fiu combătut asupra acestor puncte, dar mulți critici mi se par a merge alături de chestiune.

Și, mai întâi e bine să se observe că eu n'am afirmat niciodată că ideea este lipsită de orice înrâurire asupra voinței. In arătarea actelor determinate de voință, am făcut o foarte largă parte îndemnurilor

instinctive şi obişnuinţelor, dar ceea ce susţin este, că de o parte voinţa superioară constă în a supune tendinţele noastre ideii şi că, de altă parte, ideea n'are direct *şi* imediat *nicio putere împotriva pornirilor inferioare. Puterea ideii împotriva acestor duşmani, este indirectă; ea trebue, sub teama de nereuşită, s'o ia de acolo unde există, adică dela stările afective.*

Lucru ciudat, pe când eu mă aşteptam să văd teoria mea despre libertate foarte viu combătută de către partizanii liberului arbitru, au venit mai de grabă partizanii însuşirii înnăscute a caracterului să se ridice împotriva mea. Afară de aceasta, teoria liberului arbitru pare tot mai mult părăsită de educatorii care sunt în ceartă nu cu abstracţiile, ci cu realităţi vii.

Mi se semnalează în această privinţă că Marion, care este o atât de mare autoritate în materie, arată energic în cursul său dela 1884 — 1885 răul ce ne-a făcut, practic, ipoteza metafizică a liberului arbitru, împidecându-ne de a studia condiţiile libertăţii reale, restrânsă de altfel, pe care trebue să le cucerim prin propriile noastre eforturi.

In prefaţă la teza sa asupra solidarităţii morale, el opune hotărît formulei d-lui Fouillée[1]) *că ideea libertăţii noastre ne face liberi, punctul de vedere practic, mai adevărat şi mai folositor, că a ne crede atât de liberi, înseamnă să omitem a ne asigura de ceea ce se poate obţine dela libertate. Nimic mai adevărat decât aceste cuvinte ale lui Marion. Nu suntem liberi decât dacă ştim să ne cucerim libertatea prin luptă grea.*

In ce priveşte reproşul ce mi se adresează de a nu fi făcut o parte destul de largă caracterului înnăscut,

---

1) Alfred Fouillée, psiholog, sociolog şi filosof francez (n. 1838 † 1912), autorul unui mare număr de lucrări în aceste ştiinţe (n. tr.).

mi se pare că aceasta înseamnă a se opri cineva la o concepție foarte imperfectă despre ceea ce este un caracter.

Un caracter nu este o substanță simplă. Este o rezultantă foarte complexă de înclinări, de idei, etc. Prin urmare este greșit a se atribui caracterul unor însușiri înnăscute, fiindcă aceasta ar însemna mai întâi să se afirme că o rezultantă, o determinare a dozei, a cantității de elemente eterogene, un fel de grupare de forțe, poate fi înnăscută, ceea ce este de neînțeles. Inseamnă apoi a se afirma că se poate menține în stare de puritate perfectă elementul înnăscut, că acesta poate fi degajat de substanțele în care îl înconjură înrâuririle mediului, ale educației, ceea ce este imposibil. Această imposibilitate ne impune cea mai mare neîncredere în fixarea părții datorite elementului înnăscut.

In ultimul rând, a se susține posibilitatea însușirii înnăscute a caracterului, aceasta înseamnă o afirmare împotriva căreia se ridică toată experiența noastră, toate experiențele educatorilor, ca și practica omenirii întregi. Se poate pretinde că elementele esențiale ale caracterului, tendințele, sunt totdeauna nemodificabile? Noi dovedim (cap. II, par. III), că nu rămâne nimic nemodificabil și că un simțimânt se poate modifica, înnăbuși sau întări. Dacă omenirea întreagă n'ar fi de această părere, nu și-ar da nimeni osteneala de a se ocupa cu educația copiilor. S'ar însărcina cu aceasta însăși natura, prin legile el nestrămutate.

Aceste vederi teoretice ajung pentru infirmarea doctrinei însușirii înnăscute a carecterului. Să se citească apoi pentru desăvârșirea convingerii, lucrările recente asupra caracterului [1]). Să se studieze

---

1) Ribot, *Revue philosophique*, Nov. 1892; Paulhan, *Les caractères*, 1894; Perez. *Le caractère de l'enfant à l'homme*, 1892.

va vedea că există în cea mai mare parte a timpului mai ales a treia parte din lucrarea lui Paulhan şi se o pluralitate de tipuri în acelaşi individ, că evoluţia face să dispară ori să se schimbe cu vârsta tendinţele, înclinările; că sunt frecvente substituirile de caracter la aceleaşi persoane şi că, deci, nimic nu este mai rar decât un caracter înnăscut şi de neschimbat.

In imensă majoritate, copiii prezintă spectacolul unei anarhii de înclinări. Oare educaţia n'are de scop tocmai de a ordona aceste desordini, a organiza stabilitatea şi unitatea? Adesea chiar dacă crede cineva opera educaţiei terminată, intervine criza libertăţii, care, ca o vijelie, mătură totul; începe din nou anarhia. Şi dacă tânărul, izolat de acum încolo, nu-şi crează el caracterul, va deveni o simplă „marionetă".

Dealtfel, dacă ar putea fi înnăscut caracterul, dacă fiecare ar primi ca dar plăcut la naştere unitatea desăvârşită a minţii sale, ar trebui să întâlnim numai caractere în jurul nostru.

Unde sunt?

Ni le procură oare lumea politică? Afară de rare excepţii, care fac posibil contrastul, nu se văd cazurile unei vieţi întregi îndreptate spre un ţel superior. Risipirea, nestatornicia ideilor şi simţimintelor sunt atât de mari, agitaţia stearpă e atât de comună şi e atât de rară acţiunea fecundă, că nu se vor găsi decât foarte rar suflete de copii în trupuri de bărbaţi.

In literatură nu s'a văzut oare aproape unanimitatea acelora care ţin un condeiu în mână consacrându-şi puterile, după groaznicul uragan dela 1870 pentru glorificarea bestiei umane?

Şi ceea ce dovedeşte dreptatea suverană a ideii lui Manzoni în privinţa scrierilor care ataţă la oameni senzualitatea animalică, este că natalitatea descreşte pe măsură ce cresc excitările. In loc de a se

stimula ceea ce este mai înalt şi mai nobil în noi, aproape toţi aceşti scriitori s'au adresat instinctelor noastre inferioare; ei ne-au considerat ca reduşi la măduva spinării şi la terminaţia ei..., în locul unei literaturi de gânditori, ne-au dat o literatură de oameni fără cap [1]).

Dar la ce să mai continuăm? Nu este oare clar că ceea ce se numeşte caracter implică unitate şi statornicie şi dacă, afară de acestea, caracterul pretinde orientare către ţeluri superioare, atunci se mai poate spune că e înnăscut? Această unitate şi această stabilitate, împotriva cărora lucrează anarhia noastră din fire, trebue să fie încet, încet cucerite. Acei care nu vor ori nu pot s'o ceară, trebue să renunţe în acelaşi timp la ceea ce constitue mărimea personalităţii umane, adică la libertate şi la stăpânirea de sine.

JULES PAYOT

Bar-le-Duc, 20 Ianuarie 1894

1) E vorba de o anumită epocă de decadenţă literară în Franţa (când s'au tipărit romane ca „La garçonne" n. tr.).

I

PARTEA TEORETICĂ

CARTEA INTÂIA

PRELIMINARII

CAPITOLUL I

Combaterea răului: diferitele forme ale lipsei de voinţă la studenţi şi la muncitorii intelectuali.

Caligula dorea ca Romanii să n'aibă decât un singur cap, spre a putea fi decapitaţi cu o singură lovitură. Este de prisos a se formula o asemenea dorinţă pentru duşmanii ce avem de combătut. Cauza aproape a tuturor nenorocirilor, este una singură: slăbiciunea voinţei noastre, groaza noastră de orice eforturi, mai ales groaza unei sforţări neîntrerupte, durabile. Pasivitatea noastră, uşurinţa noastră, distracţia, lipsa de concentrare, sunt atâtea denumiri pentru a desemna fondul de lene universală, care este în firea omului ceea ce este pentru natură greutatea.

Este foarte limpede că adevăratul potrivnic al voinţei stăruitoare nu poate fi decât o forţă continuă. Pasiunile sunt, prin firea lor, trecătoare: ele durează cu atât mai puţin cu cât sunt mai violente. Venind la răstimpuri, ele ne îngăduie să le asemănăm între ele, afară de cazuri foarte rare unde acestea merg până la o fixitate şi la o forţă rudă cu nebunia, so-

cotindu-le ca pe adevăratele piedici ale continuității eforturilor. In răstimpurile ivirii lor, este loc pentru o destul de mare continuitate de muncă. Este însă o stare sufletească fundamentală care ține neîntrerupt și care se numește moliciune, apatie, lene, trândăvie. Reînnoirea de sforțări frecvente, nu este decât reînnoirea luptei împotriva acestei stări firești, fără a se dobândi de altfel o izbândă decisivă împotriva-i.

Zicem stare fundamentală firească, fiindcă de fapt omul nu se înhamă bucuros la o sforțare îndelungată, decât sub presiunea nevoiei. Călătorii sunt unanimi în a declara că la toate populațiile necivilizate, se constată incapacitatea absolută de orice efort stăruitor. Robert observă cu dreptate că întâile eforturi de atenție voluntară trebue să se fi făcut de femeile constrânse prin frica de bătaie la o muncă regulată, pe când bărbații lor se odihneau și dormeau. Nu vedem oare disparând sub ochii noștri Pieile-Roșii, care preferă să se lase a fi exterminați decât să facă o muncă regulată, care le-ar da îndestularea de care au nevoie ?

Dar, fără a căuta atât de departe exemple bine cunoscute, nu se știe oare cu câtă încetineală poate fi constrâns copilul la o muncă regulată ? Cât de rari sunt apoi țăranii și alți muncitori cu brațele care caută să facă lucrul mai bine decât s'a făcut înaintea lor și decât se face în jurul lor ! Puteți trece în revistă cu Spencer [1]) obiectele de care vă serviți zilnic : nu este unul care, cu un ușor efort al inteligenței, n'ar putea fi mai bine adaptat serviciilor ce aduce, și veți ajunge, ca și Spencer, la încheierea că în adevăr „cea mai mare parte a oamenilor își ia ca scop de a trece prin viață cheltuind cât mai puțină gândire posibilă".

Dacă rechemăm amintirile noastre de studenți,

1) Spencer. „Introducere la știința socială'.

câţi dintre camarazii noştri ar putea fi citaţi ca muncitori ? Nu făceau aproape toţi minimul de eforturi numai pentru a trece examenele ? De altfel de prin liceu efortul personal, efortul de gândire le este atât de penibil ! In toate ţările se trec examenele numai cu efortul memoriei. Astfel idealul acestor studenţi nu este prea ridicat. Ceea ce urmăresc sunt „locuri de funcţionari, locuri prost plătite, rău considerate, fără viitor, fără orizont, unde omul îmbătrâneşte pe o pernă de scaun pe care asistă zilnic, în neantul unei ocupaţii aproape sterile, la decadenţa şi toropirea treptată a facultăţilor sale intelectuale, dar în care găseşte, se vede, o nespusă plăcere de a nu trebui să se gândească, să vrea, să se mişte. O reglementare tutelară dă activităţii lui mişcarea automată a unui ceasornic, scutindu-l de oboseala cinstită de a se mişca, a trăi" [1]).

De altfel nu trebue să fie învinuiţi numai slujbaşii. Toate meseriile, toate carierele, cât de sus ar fi, nu dau omului posibilitatea de a avea o personalitate, de a-şi desfăşura vigoarea de care ar fi capabil. In primii ani, spiritul poate găsi în slujbă exercitarea unei activităţi. Curând însă combinaţiile de tot felul, numărul cazurilor care cer efortul gândirii, al reflexiunii, scade. Indeplinirea funcţiunilor celor mai înalte, care în aparenţă cer puternice eforturi ale spiritului, devin o simplă chestiune de obişnuinţă. Advocatul, magistratul, medicul, profesorul trăiesc pe un fond de cunoştinţe dobândite, care nu sporeşte decât foarte încet şi foarte rar. Efortul se micşorează din an în an ; din an în an descresc prilejurile de a se pune în joc facultăţile superioare ale spiritului. De acum încolo urmează scoborîşul. Inteligenţa se toceşte din lipsă de exerciţiu, împreună cu atenţia şi puterea de raţionament şi de reflexiune. Dacă nu-şi crează cineva alături de carieră o or-

1) Maneuvrier. „Educaţia burgheziei".

dine de preocupări intelectuale, nu poate scăpa de această amorţire treptată a energiei.

Deoarece cartea de faţă se adresează mai ales studenţilor şi muncitorilor intelectuali, este necesar a se observa foarte de aproape formele ce ia la dânşii *răul care trebue combătut.*

Forma cea mai gravă a răului, la studenţi, este această atonie, această lâncezeală sufletească [1]) care se manifestă în toate acţiunile lor : tânărul doarme prea multe ceasuri, se scoală amorţit, moleşit, leneş, îşi face toaleta încet, căscând şi pierzând un timp considerabil. Nu se simte „antrenat" ; n'are chef de nicio muncă, face toate rece, trist, alene. Această lene, această tânjeală i se citeşte parcă pe faţă ; are aerul vag, uneori molatic şi distrat ; nici vigoare, nici precizie în mişcări. După dimineaţa pierdută, ia o gustare, apoi se duce la cafenea, pentru a citi ziarele până la anunţuri[2]), fiindcă aceasta nu cere nicio sforţare. Capătă puţină vigoare după amiază, dar această vigoare o cheltuieşte în conversaţii, în discuţii sterile şi mai ales (fiindcă toţi leneşii sunt invidioşi) în defaimări : oameni politici, literaţi, profesori, toţi îşi capătă partea lor de critică. Seara nenorocitul tânăr se culcă desnădăjduit, adesea mai scârbit şi mai toropit decât dimineaţa când s'a sculat şi decât în ajun, fiindcă aceeaşi lipsă de vlagă ca la lucru, o depune de cele mai multe ori şi la plăceri. Nicio bucurie nu se poate culege fără trudă ; orice fericire presupune un efort. A citi o carte, a vizita un muzeu, a face o plimbare prin pădure, sunt plăceri care cer o iniţiere; sunt plăceri active şi singurele care au valoare,

---

1) Fénélon. „Educaţia fetelor".

2) Este vorba brobabil de o anumită studenţime franceză decăzută de pe la sfârşitul secolului trecut şi începutul celui de acum. Tineretul trecut prin focul războiului mondial se înfăţişează şi în Franţa ca şi aiurea cu totul altfel şi nu puţin au contribuit desigur la aceste biciuiri şi îndemnuri ca acele din cartea de faţă (n. tr.).

singurele care înnoiesc, care primenesc voința. Leneșii își impun viața cea mai deșartă posibilă ; ei lasă ca plăcerile să li se strecoare printre degete, fără a strânge mâna. Sfântul Ieronim îi aseamănă glumeț cu acei soldați din gravuri, care stau totdeauna cu sabia trasă, fără a lovi.

Bine înțeles lenea fundamentală nu împiedică unele momente de energie, unele „lovituri". Ceea ce displace tuturor popoarelor necivilizate, nu sunt eforturile violente, ci este munca ordonată, continuă, care cere o cantitate de energie mult mai mare. O cheltuială de forțe, fie și slabă, dar statornică, sfârșește prin a uza mai mult decât marile cheltuieli distanțate, întrerupte prin lungi odihne. Leneșii suportă foarte bine războiul, care cere violente sforțări momentane, urmate de lungi pauze de neactivitate. Arabii au cucerit un întins imperiu ; nu l-au putut păstra însă, fiindcă le-a lipsit statornicia, eforturile perseverente care organizează administrarea unei țări, construiesc drumuri, înființează școli, așezăminte culturale, industrii. Tot astfel cei mai mulți studenți leneși, biciuiți de apropierea examenului, sunt în stare „să-i dea un brânciu" ; ceea ce nu le place sunt eforturile moderate dar repetate zilnic, timp de luni și ani.

In adevăr numai în efortul măsurat, dar neîntrerupt, stă energia reală și fecundă a oricărei munci. Altfel se poate zice că este o *muncă leneșă*. Munca fără întrerupere înseamnă bine înțeles și continuitate de direcție, fiindcă energia voinței se traduce mai puțin prin eforturi multiple decât printr'o orientare spre același țel a tuturor puterilor spirituale.

Iată un tip de leneș foarte frecvent : un tânăr se arată vioiu, vesel, energic ; rar se întâmplă să nu facă nimic. Intr'o zi a citit un tratat de geologie, un articol al lui Brunetière asupra lui Racine, și-a aruncat ochii asupra câtorva ziare, a revăzut câteva note, a făcut ciorna unei disertații, a tradus câteva pa-

gini din englezește. N'a rămas un singur moment neactiv. Colegii lui îi admiră puterea de muncă și varietatea ocupațiilor. Noi trebue să veștejim însă pe acest tânăr cu numele de leneș. Pentru psiholog această multiplitate de lucrări nu indică decât o atenție spontană de o anumită bogăție, dar este departe de a fi o încordare *voită*. Această pretinsă putere de muncă variată, nu dovedește decât o mare slăbiciune de voință ; este un tip de student leneș pe care-l vom numi omul neconcentrat, *risipit*.

Această „hoinăreală a spiritului", [1]) este plăcută desigur, dar nu este decât o plimbare de agrement. Nicolle, numește „spirite de muscă" [2]) pe acești muncitori care aleargă ici-colo fără folos. Sunt, după frumoasa imagine a lui Fénelon, „ca o lumânare aprinsă într'un loc unde suflă vântul".

Marele neajuns al acestei risipiri de eforturi este că nicio impresie n'are posibilitate de a se desăvârși. Se poate spune că legea absolută care dirijează munca intelectuală, este că ideile și simțimintele ce avem, stau în noi ca la han ; sunt niște oaspeți trecători pentru noi, niște străini pe care-i uităm curând. Vom vedea în capitolul următor că munca intelectuală adevărată, implică orientarea tuturor eforturilor într'o singură direcție.

Această groază de eforturi adevărate, adică de coordonarea tuturor sforțărilor particulare în vederea uuni scop lămurit, se complică cu teama nu mai puțin mare de efort personal. Crearea unei opere, munca de invenție, de descoperire, de dispoziție originală, este una, și altceva este înmagazinarea în memorie a lucrurilor făcute de alții. De altfel, dacă efortul personal pare atât de greu unora, este fiindcă ele cer neapărat coordonarea. Cele două forme supreme de lucru intelectual sunt nedespărțite

1) Leibnitz. „Theodicea".
2) Nicolle. „Despre primejdia intreținerilor".

în orice lucrare productivă. De aceea se poate constata cât de mult această muncă displace marei majorităţi a elevilor, care vor fi totuşi mâine „clasa dirigentă". Elevii claselor de filosofie, de pildă, sunt elevi buni, stimulaţi de examenul final. Ei sunt muncitori şi, în genere, exacţi în lucrările lor. Din nenorocire ei nu reflectează, nu cugetă de loc. Această lene a spiritului se traduce printr'o aplecare de a gândi prin vorbe, nimic mai mult. Astfel, studiind psihologia, niciunul din ei nu se gândeşte că făcând toată psihologia aplicată, este întocmai cum făcea Jourdain proză, fără să ştie, şi ar fi infinit mai simplu să se examineze pe ei înşişi şi să găsească exemplele personale, în loc de a reţine exemplele ce găsesc în cărţi. Ei au însă o aplecare neînvinsă de a *învăţa* mai bine decât *a căuta*. Enorma supraîncărcare ce sunt nevoiţi a impune memoriei lor, îi sperie mai puţin decât cel mai uşor efort personal. Sunt pasivi pretutindeni, cu unele excepţii, bine înţeles, dar într'o măsură foarte slabă pentru elita elevilor buni.

Proba experimentală a acestei incapacităţi de eforturi personale, ne-o prezintă în Franţa concursurile trimestriale pentru locul întâiu. Majoritatea elevilor se tem de acest exerciţiu. A fi obligat de a face o compoziţie cu un subiect dat, unde trebue să găseşti tu însuţi materialul de cele mai multe ori, să împarţi după un plan nou materia însuşită în timpul cursului, punând în tratarea subiectului limpezime şi acel *lucidus ordo*, cerut de cititor, aceasta este pentru ei ceva cu totul neplăcut.

Bine înţeles această groază de muncă personală o va duce elevul cu sine la universitate şi fără mare pagubă, deoarece niciun examen nu se va ocupa de ce este candidatul, câtă pricepere are, neexaminându-se decât starea memoriei lui şi nivelul — nivel adesea foarte scăzut — al cunoştinţelor sale. Fiecare student conştiincios şi care va reflecta, îşi va mărturisi cât de mic este într'un an de medicină, de

drept, de ştiinţe naturale, de istorie, suma de eforturi, altele decât acele ale memoriei.

De aceea e curios de a se urmări, până la savanţi, formele subtile ce le poate lua lenea, lene bineînţeles care nu exclude multă muncă, mari îngrijorări, fiindcă aici cantitatea un înlocuieşte decât calitatea, ci mai degrabă cantitatea muncii este adesea vătămătoare calităţii.

Eruditii germani râd adesea de noi, Francezii, ca şobolanul din fabulă, ei scot din foc castanele pe care le ronţăim noi. Comparaţia ni se pare foarte justă : şobolanul este în adevăr simbolul muncii de „erudiţie".

...Şobolan cu ghiara lui,
Delicat cum altul nu-i,
Dând cenuşa la o parte,
De castane 'şi face parte ;
Bagă degetele-odată,
Se întinde înc'odată,
O castană apoi două, apoi trei a căpătat,
Lucru bun, dar de furat...

Este în adevăr o muncă lăsată şi reluată. Sprijinit mereu de texte, spiritul nu este chemat să facă operă de creator şi poate studia rodnic, chiar dacă a pierdut fina lui putere de pătrundere. In această privinţă, timpul se va însărcina să confirme prevederile lui Renan asupra ştiinţelor de pură erudiţie. Ele n'au viitor. Rezultatele lor sunt prea sărace, prea supuse la controverse. La cele douăzeci de mii de volume ce vin să se îngrămădească în fiecare an la Biblioteca Naţională, se vor adăoga în mai puţin de cincizeci de ani, şi fără a se socoti periodicele şi ziarele, un milion de volume, îngroşând enorm colecţia actuală.

Un milion de volume ! Luând ca grosime mijlocie doi centimetri, aceasta dă un vraf de patru ori mai

'nalt decât Mont-Blank ! Nu este deci evident că din ce în ce mai mult Istoria se va debarasa de nume proprii, pentru a se servi de mari fapte sociale, totdeauna foarte ipotetice în cauzele şi efectele lor şi că condiţia pură va pierde, ucisă de enormitatea mormanului de materiale, toată autoritatea pe lângă spiritele gânditoare ? Nu ! Acumularea se va considera din ce în ce mai puţin ca o muncă adevărată. Se va ajunge a se da acestui fel de producţie adevăratul ei nume de *lucruri*, rezervându-se numele de *muncă* operei muncite, lucrărilor regulate, cu eliminarea amănuntelor prisoselnice concentrării pe care o produce supremul efort al gândirii. A crea înseamnă de fapt a căuta silueta esenţială, dominatoare şi a o pune în lumină. Detaliile de prisos, lăturalnice, nu fac decât să alterneze adevărul şi ele indică întru câtva ochiului exercitat cum în străduinţele noastre intelectuale se strecoară ceva din lenea îndărătnică ce zace în noi.

Această lene intelectuală fundamentală se poate spune că o agravează încă întregul nostru sistem de învăţământ. Programele învăţământului secundar, par menite a face din fiecare elev un *risipit*. Ele obligă pe aceşti nenorociţi adolescenţi a atinge totul numai în treacăt şi, prin varietatea materiilor ce au de absorbit [1]), sunt împiedecaţi de a pătrunde lucrurile în fond. Cum să se gândească aceşti tineri că întreg sistemul învăţământului secundar de azi e fără rost ? Şi totuşi el tinde a ucide în elev întreg spiritul de iniţiativă şi toată dorinţa de loialitate în muncă. Acum câţiva ani [1]) puterea artileriei franceze era mediocră, acum ea este neasemănat mai puter-

1) Aceste observaţii atât de întemeiate asupra programului prea încărcat al învăţământului secundar în Franţa, datează de acum cincizeci de ani. La noi şi azi această chestiune continuă a fi obiectul unor discuţii interminabile (n. tr.).

2) adică înainte de 1894 (n. tr.).

nică. De ce? fiindcă obusul zbucnea atunci lovind obiectul ţintit, dar nu pricinuia mare pagubă. Astăzi, după inventarea unui *detunător* special, obusul, după ce a lovit, mai înaintează câteva secunde, apoi pătrunde adânc, în plină inimă a suprafeţei, în atingere directă cu toate părţile unde explodează, sfărâmând şi prefăcând totul în pulbere [2]). In educaţia noastră actuală s'a uitat a se adăoga spiritului detunătorul său. Nu se lasă niciodată cunoştinţele adunate să pătrundă adânc. Vrei să te opreşti? Nu se poate! Inainte, înainte! N'ai prins, n'ai înţeles bine ideea abia schiţată prin cele citite? Nu-i nimic. Inainte, înainte! Ca un nou jidov rătăcitor, trebue să mergi fără oprire; trebue să treci prin matematici, prin fizică, prin chimie, zoologie, botanică, istoria tuturor popoarelor, geografia celor cinci părţi ale lumii, două limbi vii, mai multe literaturi, psihologia, logica, morala, metafizica, istoria sistemelor... Inainte, înainte, spre mediocritate; ia cu tine din liceu, orl din gimnaziu obişnuinţa de a vedea totul superficial, de a judeca după aparenţe!...

Această cursă rapidă nu se va domoli nici la universitate şi pentru mulţi studenţi ea va deveni şi mai rapidă.

Adăogaţi la aceasta că cerinţele vieţii moderne tind a reduce la nimic vieaţa noastră interioară, că ele duc risipirea spiritului la un grad care cu greu va mai putea fi depăşit. Uşurinţa comunicaţiilor, frecvenţa călătoriilor, deplasările la mare, la munte, ne risipesc gândirea. Nu mai e timp pentru citit. Se trăieşte o vieaţă şi agitată şi deşartă în acelaşi timp. Nu mai e timp pentru citire. Ziarul, aţâţarea nefirească a spiritului, uşurinţa cu care informaţiile poartă interesul cititorului prin faptele diverse din

1) Şi această descriere a tunului şi obuselor datează tot de acum cincizeci de ani. Autorul acestei cărţi n'a putut să prevadă atunci ce desvoltare gigantică vor lua uneltele de războiu (n. tr.).

cele cinci continente, fac ca pentru mulţi citirea unei cărţi să pară ceva fad, plictisitor.

Cum să reziști risipirii spiritului pe care tinde s'o producă mediul, când nimic din educaţia noastră nu ne-a pregătit pentru această rezistenţă ? Nu cazi pradă disperării când te gândeşti că nu se întreprinde nicăieri, direct, conştiincios, opera de căpetenie care este educaţia voinţei ? Tot ce se face în această privinţă, are în vedere altceva ; totul tinde numai spre mobilarea, spre împodobirea inteligenţei şi nu se cultivă voinţa decât în măsura în care aceasta este necesară pentru munca intelectuală.

Dar ce zic ? Se cultivă ? Se excită, atâta tot. Lumea nu se gândeşte decât la prezent. Este azi un întreg aparat de reprimare şi de imboldire forţată : mustrarea profesorului, luarea în râs a camarazilor ; de o parte pedepsele, iar de alta recompensele, laudele. Mâine nimic decât perspectiva depărtată, vagă a unui examen de licenţă în drept, de doctorat în medicină, la care vor ieşi biruitori şi studenţii cei mai leneşi. Educaţia voinţei se face la noroc. Şi totuşi, oare nu energia este ceea ce face pe omul întreg ? Fără ea nu rămân oare sterile darurile cele mai strălucite ale inteligenţei ? Nu este energia instrumentul prin care a înfăptuit omenirea tot ce e mare şi frumos ?

Lucru ciudat ! Toată lumea îşi zice în sine ceea ce spunem noi aici. Toată lumea suferă de această disproporţie între cultura supra încălzită a spiritului şi această slăbiciune de voinţă. Dar nicio carte din câte au apărut până acum n'a arătat mijloacele de îndrumare spre bine cu educaţia voinţei. Nimeni nu ştie ce să facă pentru a-şi însuşi această operă pe care îndrumătorii noştri nici n'au schiţat-o măcar. Intrebaţi zece studenţi ; luaţi la întâmplare dintre acei care nu muncesc. Mărturisirea se va rezuma în aceasta : „în liceu profesorul fixa pentru fiecare zi, ba chiar şi pentru fiecare oră lucrul ce aveam de

făcut. Ordinul era limpede, precis : aveam de învăţat cutare capitol din istorie, cutare teoremă de geometrie, să facem cutare exerciţiu, să traducem cutare pasagiu ; mai mult : eram susţinuţi, încurajaţi sau dojeniţi, după cum împlineam sau nu acest program ; râvna, luarea la întrecere între noi, era sprijinită cu căldură şi abilitate. Astăzi, aproape nimic din aşa ceva. Nicio sarcină precis fixată ; dispunem de timpul nostru după plac. Cum n'am avut niciodată vreo iniţiativă în împărţirea muncii noastre, cum, de altă parte nu ni s'a arătat niciodată vreo metodă de luptă împotriva slăbiciunii noastre, suntem întocmai ca nişte oameni care, aruncaţi goi în adâncul unei ape, după ce au învăţat să înnoate, în loc să fie lăsaţi să arate ce ştiu, sunt încinşi cu o triplă cingătoare de plută şi, firește, se înnecă...

„Nu ştim nici să muncim, nici să voim ; nu ştim de unde să învăţăm mijloacele de a ne face singuri educaţia voinţei. Nu există nicio carte practică asupra acestui subiect. Astfel ne resemnăm şi căutăm a nu ne gândi la retragerea, la renunţarea noastră, ceea ce este foarte dureros. Vine apoi cafeneaua, berăria şi camarazii care sunt de o relativă voioşie... Aşa ne trece timpul".

Această carte de a cărei lipsă se plânge atâta tineret, încercăm noi s'o scriem.

CAPITOLUL II

Ţinta ce trebue să urmărim

Deşi programul de învăţământ nu se îngrijeşte de voinţa copilului şi a tânărului, noi ne dăm bine seama că valoarea noastră a tuturor stă numai în energie şi că nu e nimic de făcut, în nicio privinţă, cu un om slab. Tot aşa cum, de altă parte, ştim că

munca noastră înfățișează măsura aproximativă a puterii noastre de voință. Nu ne sfiim deloc a ne lăuda că suntem muncitori. Exagerăm valoarea muncii noastre. Nu ne costă nimic să ne lăudăm că ne sculăm și începem a lucra din zorii zilei, știind că nimeni nu-și va pune mintea să vie să ne controleze. Și dacă, întâmplător, vă veți duce dimineața la acest muncitor strașnic și-l veți găsi în pat, vă veți convinge ușor că fiecare din vizitele voastre poate da peste o asemenea decepție. Cauza va fi vreun spectacol, ori vreo serată din ajun, care nu îngăduise sculatul din zori și urmarea este, bine înțeles, că acest grozav student muncitor cade la examen.

In privința acestei munci istovitoare cu sculatul din zori, minciuna studențească este mai generală decât în privința ori cărui alt subiect. Mai mult încă, nu este tânăr care să nu se mintă pe sine însuși și să nu-și facă mari iluzii asupra muncii sale și asupra puterii lui de a face eforturi. Dar ce sunt aceste minciuni dacă nu recunoașterea marelui adevăr că omul nu prețuiește nimic dacă-i lipsește energia ?

Orice îndoială rostită de cineva asupra voinței noastre, ne rănește în modul cel mai crud. Să ni se tăgăduiască puterea de muncă ? Nu înseamnă aceasta să fim învinovățiți de slăbiciune, de lene ; să se creadă că suntem incapabili de eforturi statornice, fără de care trebue să renunțe cineva de a se ridica deasupra sărăciei intelectuale a celor mai mulți dintre oamenii care se îndeletnicesc cu așa numitele profesiuni libere ; nu înseamnă să fim priviți ca niște mediocri fără leac ?

Omagiul adus muncii, dovedește existența unei nevoi de energie la toți studenții. Și cartea de față nu este decât o cercetare a procedeelor prin care poate fi îndemnat la muncă un tânăr cu înclinări șovăielnice, spre a se întări într'însul râvna de a munci până la a o preface mai întâi în hotărîri

ferme, arzătoare şi trainice şi apoi în deprinderi sănătoase de nebiruit.

Şi, înainte de toate, prin munca intelectuală, trebue să înţelegem fie studierea naturii şi a operei altora, fie producţia personală. Munca productivă cere mai întâiu studiu şi cuprinde toate genurile de eforturi intelectuale. Instrumentul de lucru este în primul caz atenţia propriu zisă şi în al doilea, gândirea sau concentrarea în sine. In ambele cazuri însă, e vorba de o mare atenţie şi, a lucra înseamnă a fi atent. Din nenorocire atenţia nu este o stare sufletească statornică, fixă, durabilă ; n'ar putea fi asemănată cu un arc necontenit întins. Ea constă mai degrabă într'un număr de încordări mai mult sau mai puţin intense şi succedându-se cu o anumită repeziciune. Dacă atenţia este energică şi oţelită, aceste eforturi urmează atât de des încât dau iluzia continuităţii şi această continuitate aparentă poate să ţie câteva ore zilnic.

Ţinta ce trebue urmărită, este deci stimularea unor eforturi de atenţie intense şi stăruitoare. Fără îndoială, unul din cele mai frumoase rezultate ce ar putea dobândi cultivarea puterii exercitate asupra noastră înşine, este repetarea eforturilor făcute curajos şi zilnic, obositoare, ce e drept, pentru studenţi, fiindcă tinereţea lor arzătoare, năvalnică, cere statornic predominarea vieţii animalice asupra vieţii reci în aparenţă, necolorate şi împotriva firii celor mai mulţi muncitori ai inteligenţei.

Dar aceste eforturi intense şi statornice nu sunt încă deajuns. Ele pot fi anarhice şi risipite, de aceea este necesar ca în acelaşi timp ele să fie îndrumate către acelaşi ţel.

Pentru ca o ideie, un simţimânt să se aclimatizeze în noi şi să se contopească cu firea noastră, trebuesc condiţiuni de adăpostire, de legătură, de intimitate ; trebue ca printr'o progresiune de înrâurire, înceată dar statornică, aceste idei, aceste simţiminte

să extindă cercul legăturilor, să se impună încetul cu încetul prin valoarea lor proprie. Uitaţi-vă cum se produc operele de artă : un gând, adesea un gând din tinereţe, născut cu putere de vieaţă, rămâne la început timid şi întunecat la oamenii de geniu. O citire, vreun incident în vieaţă, o expresie fericit aruncată în treacăt de vreun autor care — ocupat cu altceva şi nepregătit cu acest fel de gândire — vedea ideea fără a-i înţelege rodnicia, dă acestei idei, care clocoteşte, conştiinţa valoarei ce conţine şi a rolului ce ar putea să aibă.

Din acest moment, ideea se va hrăni cu toate alimentele trebuitoare : călătorii, convorbiri, citiri, îi vor procura elemente diferite pe care le va absorbi şi o vor întări. Astfel Goethe a plimbat timp de treisprezece ani concepţia sa despre Faust. In tot timpul acesta, ea germină, crescu, prinse rădăcini din ce în ce mai adânci şi trase din experienţă sucul nutritor din care a fost alcătuită această operă genială.

Aşa trebue să lucreze — păstrându-se toate proporţiile — orice idee importantă. Dacă ea nu face decât să treacă prin mintea noastră, fără a încolţi, fără a rodi, este ca şi cum n'ar fi fost. Trebue să se dea ideii ţâşnite o atenţie repetată, neîntreruptă, iubitoare ; nu trebue părăsită înainte ca ea să prindă vieaţă proprie, înainte de a deveni un centru de organizaţie. Trebue păstrată multă vreme în conştiinţă, revenindu-se des la ea ; numai astfel ideea va prinde vitalitatea trebuitoare pentru a atrage la dânsa, prin acea tainică putere de insufleţire care se numeşte asociaţia de idei, gânduri rodnice şi simţiminte puternice pe care şi-le va încorpora. Această muncă de organizare a ideii sau a simţimântului se împlineşte încet prin acţiunea liniştită şi răbdătoare a spiritului. Desvoltarea ei se face întocmai ca acele minunate cristale de laboratoriu : ele cer depunerea lentă şi regulată a mii de molecule în sânul unui lichid absolut liniştit.

Iată cum orice descoperire este o operă a voinţei. Newton a verificat descoperirea gravităţii universale „gândindu-se totdeauna la dânsa". Cine se mai îndoieşte că geniul nu este decât „o îndelungată răbdare", să asculte declaraţia lui Darwin : „Ca subiect de meditaţie şi de citire, alegeam numai ceea ce mă făcea să mă gândesc de-a-dreptul la ceea ce văzusem sau la ceea ce credeam că voiu vedea. Sunt sigur că această disciplină m'a ajutat să fiu în stare a face ceea ce am făcut în ştiinţă". Iar fiul său adăogă : „tatăl meu avea puterea de a nu pierde din vedere un subiect timp de mulţi ani" [1]).

La ce bun de altfel să stărui asupra unui adevăr aşa de evident ? E de ajuns să mă rezum : ţinta ce trebue să urmărească muncitorul intelectual, este energia atenţiei voluntare, energie care înseamnă nu numai vigoare şi eforturi frecvente, ci şi — mai ales — o orientare foarte lămurită a tuturor gândirilor noastre spre un singur scop şi prin subordonarea, în tot timpul necesar, a vrerilor, a simţimintelor, a ideilor noastre, unei mari idei conducătoare, dominante, pentru care lucrăm.

Este idealul dela care lenea omenească ne va îndepărta totdeauna, pe care trebue însă să ne străduim a-l realiza cât mai desăvârşit posibil.

Inainte de a examina mai de aproape mijloacele pentru a preface într'o voinţă trainică dorinţa slabă, şovăielnică, trebue să ne debarasăm de două teorii filosofice opuse, dar deopotrivă de păgubitoare pentru opera stăpânirii de sine.

1) Vieaţa şi corespondenţa lui Darwin (1888).

CAPITOLUL III

Inlăturarea teoriilor descurajatoare şi falşe în privinţa educaţiei voinţei.

Polemica nu trebue să fie niciodată decât un lucru pregătitor de care scriitorul trebue să se servească cu îngrijire, dar s'o păstreze pentru dânsul. Nimic nu este mai nerodnic decât simpla negaţie. Pentru a convinge, nu foloseşte la nimic citirea. Trebue operă constructivă, iar nu negativă.

Deoarece cuprinsul cărţei de faţă este în întregime o lucrare de construcţie, oferind o doctrină mai sănătoasă şi mai ales mai solid întemeiată pe rezultatele cele mai limpezi ale psihologiei, ea atacă de-a-dreptul două teorii foarte răspândite, tot atât de depline pentru rezultatele lor practice, pe cât de falşe prin concepţiile lor.

Falşă în sine şi regretabilă din punct de vedere practic, este în cel mai mare grad teoria care consideră caracterul ca ceva neschimbător. Expusă de Kant, reînnoită de Schopenhauer, această ipoteză şi-a câştigat şi sprijinul lui Spencer.

După Kant, caracterul nostru se trage din lumea spirituală şi odată coborît în lumea spaţiului şi a timpului, atât caracterul cât şi voinţa rămân în noi aşa cum s'au născut, fără să le putem schimba cât de puţin.

Schopenhauer afirmă de asemenea că diferitele caractere sunt înnăscute şi neschimbătoare. Nu se poate schimba „specia" de motive de care voinţa egoistului, de pildă, este înrâurită. „Puteţi, prin educaţie, să *înşelaţi* pe un egoist, sau să-i schimbaţi ideile, să-l faceţi să înţeleagă că singurul mijloc

pentru a se ajunge la bun traiu, este munca şi cinstea, iar nu înşelătoria, dar trebue să renunţaţi la gândul de a-l face simţitor la suferinţele altora, aceasta fiind desigur mult mai cu neputinţă decât a preface plumbul în aur. Poţi ajunge chiar să-l faci pe egoist să înţeleagă că, renunţând la un mic folos, ar putea câştiga unul mult mai mare ; pe un rău poţi să-l faci să înţeleagă că pricinuind cuiva o durere, el îşi poate căşuna sie-şi alta mai mare, dar când e vorba să combată cineva egoismul, răutatea din sine însuşi, aceasta este ca şi cum ar vrea să facă pisica să nu-i mai placă şoareci". [1])

Herbert Spencer, deşi pornind din cu totul alt punct de vedere, admite, împreună cu şcoala engleză, posibilitatea de prefacere cu vremea a caracterului omenesc sub constrângerea unor puteri exterioare, a condiţiilor de vieaţă, dar această operă cere veacuri şi teoria este deci descurajatoare din acest punct de vedere, fiindcă un student nu se poate gândi la zece secole de vieaţă, ci la o putinţă de prefacere în timp de douăzeci de ani. „Dacă trebue atâta vreme", îşi zice el, „nu pot să pornesc la muncă pentru îmbunătăţirea stării mele morale ; nu voiu putea lupta împotriva caracterului meu, moştenire dela strămoşi şi care reprezintă mii, poate milioane de ani de experienţă înregistrate organic în creierul meu. Ce pot face eu cu atâţi strămoşi uniţi împotriva slabei mele voinţe proprii ? Cum să scap măcar de o parte a moştenirii ce mi-au trecut ? N'are niciun rost să încerc a mă revolta ; sunt sigur dinainte de înfrângere. Mă pot mângâia numai cu gândul că, în vreo cincizeci de ani, urmaşii mei, prin jocul regulat al mediului social şi al eredităţii, vor ajunge, întocmai ca acele maşini care, mereu perfecţionate, mereu prefăcute, dau acum, ca zeciuială, devotament, spirit de iniţiativă, etc."

---

1) Schopenhauer Bazele moralei.

Deşi această chestiune de caracter, înfăţişată din acest punct de vedere, depăşeşte cadrul subiectului acestei cărţi, ţin a o examina în generalitatea ei şi în situaţia cea mai tare pentru adversarii mei.

Teoriile ce le-am expus, mi se par un exemplu convingător al lenei de spirit care, ca şi păcatul iniţial, nu poate fi şters, chiar şi la cele mai mari inteligenţe ; lene de spirit care le face să sufere fără revoltă sugestia limbajului. Suntem toţi atât de bine deprinşi a ne gândi numai cu vorba, încât vorba ne ascunde realitatea ce vrea să înfăţişeze. Vorba fiind unică, ne face să credem că există şi o unitate reală a lucrurilor.

Acestei sugestii provocate de cuvântul *caracter*, datorăm teoria leneşă a caracterului neschimbător. Cine nu vede că de fapt *caracterul nu este decât o rezultantă* şi rezultanta unor forţe totdeauna expuse modificării ? Caracterul nostru are o unitate asemănătoare cu aceea a Europei : jocul alianţelor, propăşirea sau decăderea unor state, schimbă necontenit rezultanta. Ei bine, aşa se întâmplă şi cu pasiunile noastre, cu simţimintele, cu ideile noastre, care sunt într'o veşnică frământare şi care, pe de altă parte, prin alianţele ce încheie sau pe care le rup, pot schimba intensitatea şi chiar natura rezultatului.

De altfel întreg tratatul acestei cărţi va fi o demonstraţie a putinţei de transofmare a caracterului.

Dacă cercetăm acum care sunt argumentele în sprijinul teoriei, nu vom găsi la Kant decât vederi *a priori* şi aceste vederi pe care le credea trebuitoare pentru a întemeia pe ele posibilitatea libertăţii, s'ar fi rupt din sistem ca o ramură uscată, dacă marele filosof n'ar fi confundat fatalismul cu determinismul, cum vom vedea îndată.

La Schopenhauer, găsim mai multe citaţii decât argumente, căci lui îi place să-şi etaleze erudiţia şi să îngrămădească autorităţile, deşi autorităţile nu preţuesc cât cea mai mică probă de fapt. Iată singurele

argumente ce găsim la dânsul: 1. Dacă în adevăr caracterul ar fi perfectabil, ar trebui să se găsească la jumătatea mai vârstnică a oamenilor mai multă virtute decât la cea tânără, ceea ce nu e cazul. 2. Cine s'a dovedit odată a fi om rău, a pierdut pentru totdeauna încrederea noastră, ceea ce dovedește că noi toți socotim caracterul ca neschimbător.

Ce dovedesc asemenea argumente pentru cine reflectează un moment? Se pot numi acestea argumente? Întrucât asemenea afirmări — de altfel exacte în linii mari — pot dovedi că nimeni nu-și poate schimba caracterul? Ele dovedesc numai că marea majoritate a oamenilor în viață, n'a întreprins niciodată, în mod serios, vreo reformare a caracterului. Ele constată că înclinările stăpânesc aproape toate faptele vieții, fără intervenirea voinței. Cea mai mare parte a oamenilor este condusă de ceva din afară, nu dinlăuntru: oamenii se iau după mode, după opinia publică, fără a mai încerca să li se împotrivească, așa cum nu ne gândim a ne împotrivi învârtirii pământului în jurul soarelui. Mai putem oare tăgădui că lenea de voință este aproape universală? Cea mai mare parte a omenirii își petrece viața căutând din ce să trăiască. Muncitorii, săracii, femeile, copiii, ca și „oamenii de lume", nu mai cugetă de loc; sunt niște păpuși [1]), păpuși mai complicate și probabil conștiente, dar principiul tuturor mișcărilor lor izvorește din regiunea dorințelor involuntare și a sugestiilor străine. Ieșiți din animalitate printr'o evoluție înceată, sub presiunea asprelor nevoi ale luptei pentru traiu, cea mai mare parte, îndată ce împrejurările exterioare încetează de a-i îmboldi, tind a se coborî din nou. Iar toți acei cărora o arzătoare sete de ideal și oarecare noblețe sufletească nu le procură motive interioare pentru a porni pe calea anevoiasă a liberării lor din

1) Port-Royal „Logica".

ce în ce mai desăvârșită din animalitate, se lasă duși de șuvoiu. Nu trebuie deci să ne mirăm când constatăm că numărul bătrânilor virtuoși nu prea depășește pe acela a tinerilor și avem dreptate să ne ferim de ticăloșii dovediți.

Singurul argument valabil ar fi dacă s'ar dovedi că toată lupta este fără folos, că un egoist nu poate niciodată, chiar dacă ar dori, să facă jertfe însemnate. O asemenea afirmație nici nu merită însă a fi examinată. Se văd lași înfruntând moartea pentru bani. Nu există nicio pasiune care să nu poată birui frica de moarte, dar cel mai mare bun ce posedă egoistul este desigur viața. Nu s'au văzut oare egoiști, împinși de un entuziasm trecător, să-și jertfească viața pentru patrie sau pentru vreun alt scop nobil? Și dacă această stare trecătoare a fost cu putință, ce devine atunci faimosul *operari sequitur esse* (a lucra înseamnă a fi)? Un caracter care se transformă radical, fie și pentru o jumătate de oră, nu este un caracter neschimbător și se poate spera că aceste schimbări se vor repeta din ce în ce mai des.

De altfel, unde a întâlnit Schopenhauer caractere cu totul unitare, egoiste dela întâia până la ultima gândire, dela întâiul până la cel din urmă simțimânt? O asemenea simplificare a firii omenești probabil că n'a fost niciodată realizată și, încă odată această credință despre caracter că ar putea fi ceva unitar, un bloc omogen, nu poate rezista nici observației celei mai superficiale. Caracterul este rezultanta unor forțe eterogene și această afirmare, bazată pe observațiile unor oameni în carne și oase și nu pe abstracții, ajunge pentru a răsturna teoria naivă a lui Kant și a lui Schopenhauer. In ce privește pe Spencer, ajunge să i se arate că bunele înclinări sunt tot atât de ereditare și tot atât de puternic organizate ca și cele rele și că cineva poate avea, cu puțină dibăcie, tot atâtea puteri strămo-

şeşti pentru sine, cât şi contra sa. In tot cazul este numai o chestiune de mai mult ori mai puţin şi că cele ce urmează in această carte, sperăm că vor rezolva şi restul.

Să lăsăm deci această teorie a caracterului neschimbător, fiindcă vedem că ea n'are nicio bază. Să preamărim pe Schopenhauer care a inoculat germanilor această teorie. Ea ar fi preţuit pentru noi cât două corpuri de armată, dacă am fi avut şi noi teoreticieni ai descurajării şi în deosebi un Taine care, cu o îngustime de vederi de neînţeles la un spirit atât de înalt, n'a putut să deosebească fatalismul de determinism şi care, din reacţiune împotriva omului cousinian, a mers până la a privi vieaţa noastră ca independentă de voinţa noastră, iar virtutea ca un produs cum ar fi, de pildă, zahărul. Inchipuire naivă, copilărească, care, prin brutalitatea ei, a îndepărtat pentru multă vreme spiritele dela studiul determinismului psihologic şi care a falşificat, dela apariţia ei şi mulţi ani după aceasta, semnificaţia cărţii lui Ribot asupra boalelor voinţei. Atât este de adevărat că în aceste materii, în genere delicate, e mai bine să ai înaintea ta o legiune de adversari decât un prieten tăios, dar nepriceput.

II

Ne rămâne acum să înlăturăm din drumul nostru o teorie cu mult mai îndrăzneaţă, care afirmă că ar fi posibil ca cineva să devie stăpân pe sine dar care, fiindcă a privit această operă de liberare de sine ca prea lesnicioasă, a produs mai mulţi descurajaţi decât teoria fatalităţii. Este vorba de teoria liberului arbitru

Liberul arbitru şi libertatea morală a căror soartă

s'a căutat a se lega una de alta, nu numai că nu se împacă între ele, ci îşi sunt chiar protivnice. A se înfăţişa tinerilor ca atât de uşoară opera îndelungată, răbdătoare şi de statornică stăruinţă a liberării de sine, înseamnă a-i expune dela început descurajării. După ce opt ani de frecventare a şcolii, profesorii au ţinut pe tineri în contact cu oamenii de voinţă ai antichităţii, măriţi încă prin perspectivă, le-au umplut sufletul de entuziasm, ei sunt buni de pus în faţa sarcinii celei mai însemnate a vieţii, neascunzându-li-se nicio greutate, dar arătându-li-se că pot fi siguri de biruinţă, dacă nu se vor abate dela ţinta urmărită.

Nu poate deveni cineva stăpân pe sine printr'un *fiat*, aşa cum Franţa n'a putut deveni după 1870, numai printr'un *fiat*, Franţa puternică de azi. Ea a depus timp de douăzeci de ani [1]) eforturi neîntrerupte, dureroase, pentru a se ridica. Tot astfel ridicarea noastră individuală cere stăruinţă răbdătoare. Cum? Se văd oameni muncind timp de treizeci de ani în meseria lor, pentru a câştiga dreptul de a se odihni la ţară, iar operei acestea atât de înalte, atât de nobile a stăpânirii de sine să nu i se consacre niciun timp? De aceasta atârnă doar ceea ce voim noi, deci ceea ce vom fi; de ea atârnă rolul ce vom juca în vieaţă, în societate. Prin ea ne putem impune stimei, respectului tuturor. Ea ne poate deschide toate porţile, ne poate duce la toate izvoarele fericirii şi este admisibil ca tinerii să nu se îngrijească de aceasta? Disprețul arătat acestei opere, ascunde de bună-seamă o suferinţă tainică, cum ni s'a putut întâmpla fiecăruia dintre noi.

Care e studentul care n'a simţit dureros disproporţia dintre dorinţele de a realiza ceva bun şi slăbiciunea voinţei lui? Sunteţi liberi, ne spuneau pro-

1) E vorba de anii dela 1870 până la 1893, când a apărut această carte (n. tr.)

fesorii noştri. Şi această afirmare o desmint realităţile, spre disperarea noastră. Nimeni nu ne-a pregătit pentru această luptă ; nu ne-a învăţat nimeni cum se cucereşte voinţa încetul cu încetul ; nimeni nu ne-a sprijinit în această direcţie şi apoi, printr'o reacţie foarte firească, am acceptat cu avânt doctrinele copilăroase ale lui Taine şi ale fataliştilor care aceştia cel puţin ne consolau, ne îndemnau la resemnare în faţa zădărniciei acestei lupte. Şi atunci ne lăsau liniştiţi, deşi în voia vântului, amorţindu-ne pentru a nu simţi minciuna acestor doctrine mângâietoare a lenei noastre.

Cauza principală a acestor teorii fataliste ale voinţei, este cealaltă teorie, teoria naivă şi nenorocită în acelaşi timp a filosofilor partizani al liberului arbitru. Libertatea morală, ca şi libertatea politică, ca tot ceea ce are oarecare preţ în lumea aceasta, trebue cucerită prin luptă grea şi susţinută neîncetat. Ea este răsplata celor tari, celor îndemânateci, celor stăruitori. *Nimeni nu e liber, dacă nu e vrednic să fie.* Libertatea nu este niciun drept, niciun fapt, ea este o răsplată, răsplata cea mai înaltă, cea mai aducătoare de fericire ; este pentru toate evenimentele vieţii ceea ce este lumina soarelui pentru o privelişte şi cui n'a ştiut s'o cucerească, îi vor fi refuzate toate bucuriile adânci şi trainice ale vieţii.

Nicio chestiune n'a fost mai întunecată, mai neînţeleasă decât libertatea Bain o numeşte : *zăvorul ruginit al metafizicii.* E clar că prin libertate noi înţelegem stăpânirea de sine, predominarea continuă a simţimintelor nobile şi a ideilor morale asupra înclinărilor animalice. La o stăpânire de sine fără nicio ştirbire, nu trebue să ne gândim. Prea puţine veacuri ne despart de primitivitatea, de sălbăticia unor strămoşi care se adăposteau în peşteri, ca să ne putem libera cu totul de anumite înclinări, de egoism, de pofte neînfrânate, ca şi de lenea ce ne-au lăsat moştenire. Marii sfinţi care au învins în acea-

stă luptă neîncetată a firii umane cu firea animală, n'au cunoscut bucuria biruințelor senine și necontestate.

Dar, o spunem din nou, opera ale cărei mari linii le tragem, nu este atât de greu de împlnit ca sfințirea de sine, căci lupta împotriva lenei și a pasiunii este altceva decât a căuta să stârpești în tine până la rădăcini egoismul, de pildă. Totuși, chiar astfel redusă, lupta e lungă și anevoioasă. Nici ignoranții, nici îngâmfații nu o pot birui. Este o tactică, o linie de conducere care trebue cunoscută, trebue urmată ; este o muncă îndelungată care trebue primită. A intra în arenă fără a cunoaște legile psihologiei sau fără a urma sfaturile acelora care le cunosc, înseamnă a voi să birui la șah pe un adversar exercitat, fără a cunoaște jocul.

— „Dar", vor spune partizanii unui liber arbitru himeric, dacă nu puteți creea nimic, dacă printr'o voință cu totul voluntară, printr'un *fiat*, nu puteți da cutărui motiv, sau cutărei cauze o putere pe care nu o are prin fire proprie, nu sunteți liberi !

— Ba da, suntem liberi. Și nu râvnim altă libertate. In loc de a pretinde, cum faceți dumneavoastră, să dăm putere unui motiv printr'o simplă vrere, printr'un act misterios, bizar, contrariu tuturor legilor științifice, noi vrem să i-o dăm printr'o inteligentă aplicare a legii de asociație. Noi nu poruncim firii omenești decât supunându-i-ne. Singura garanție a libertății noastre sunt legile psihologiei, care devin astfel singurul instrument posibil al liberării ; pentru noi nu există libertate decât în sensul determinismului.

Iată-ne ajunși la punctul lămurit al desbaterii noastre. Ni se spune :

— Dacă nu admiteți că voința e în stare, numai prin libera ei inițiativă și *fără s'o dorească nimeni*, să asigure precumpănirea unui motiv fără înrâurire asupra puterilor care acționează libere, atunci *pre-*

supuneți dinainte dorința. Studentul dvs. care nu va dori să muncească, nu va munci niciodată.

Ajungeți astfel și la ideea de predestinare și la o predestinare mai crudă decât cea calvinistă, deoarece calvinistul menit să ajungă în iad, nu-și dă seama de aceasta și nu-l părăsește niciodată nădejdea că va intra în Impărăția Cerurilor. Studentul dvs. însă, printr'un examen adânc al conștiinței, își poate da seama că nu râvnește la aceasta, neavând nici harul sfânt, că deci orice sforțare ar fi zadarnică și, după deviza din „Infernul" lui Dante, trebue să lase la poartă orice nădejde.

Iată chestiunea pusă cât se poate de lămurit: am ori nu am dorința de mai bine — dacă nu o am, orice efort e zadarnic — sau, cum dorința nu atârnă de mine, iar harul divin coboară unde vrea el, suntem în ghiarele fatalității!

— Foarte bine, dar învoindu-ne cu aceasta, noi cedăm mai puțin decât s'ar părea. Notați bine că dorința de mai bine, *oricât de slabă ar fi,* ne ajunge, fiindcă ne gândim că, folosindu-ne de mijloacele de cultură ce i se potrivesc, vom putea desvolta această dorință, să o întărim, s'o transformăm într'o hotărîre bine chibzuită și trainică.

— Dar această hotărîre, cât de slabă ar fi, ea vă trebue și dacă ea n'a existat dinainte, nu veți putea face nimic.

— Admitem bucuros aceasta. Credem mai întâi că, chiar partizanii libertății prin așa zisul *fiat* vor fi de acord cu noi că nu se poate pune temeiu pe o hotărîre de a fi mai bun, care nu se razemă pe nicio dorință. A îndeplini împotriva voinței o operă îndelungată, a nu ne fi drag ceea ce căutăm să realizăm, înseamnă a lua dinainte acestei opere orice nădejde de reușită. Pentru a izbuti trebue să-i fie dragă cuiva această sarcină.

— Dar, încă odată, această dragoste, această do-

rință o are, ori nu o are studentul dvs ? Dacă nu o are, iată-l osândit pentru totdeauna.

— Admitem această dilemă, zicem noi. Da, dorința este necesară. Fără dorința de libertate nu poate fi libertate ! Dar dureroasele efecte ale acestor predestinări nu ating decât o categorie de oameni pe care, partizani ai liberului arbitru celui mai absolut, îi consideră ca pe niște predestinați.

In adevăr, grupul predestinaților seamănă cu grupul acelor nenorociți alienați, atinși de *demența* morală. Admitem, fără s'o putem demonstra și numai fiindcă n'am întâlnit niciodată cazuri negative că dacă, de pildă, vei întreba pe un om oarecare în toate mințile dacă preferă cariera glorioasă a unui Pasteur aceleia de bețiv decăzut, acesta va răspunde desigur că *da*. Dar aceasta este ceva de sine înțeles, cine o poate contesta ?

Cine a cunoscut oameni cu *totul* nesimțitori față de strălucirea geniului, a frumuseței, a înălțimii morale ? Dacă o asemenea brută există, ori a existat, mărturisesc că acest caz nu mă interesează. Iar dacă postulatul meu este privit ca temeinic de cea mai mare parte a oamenilor cu simț *uman*, aceasta îmi ajunge. Căci dacă un om preferă decăderea celei mai respingătoare specii umane mărimea unui Socrate, a unui Regulus, a unui Vincent de Paul, această preferință, cât de slabă ar fi ea, îmi ajunge, fiindcă a prefera înseamnă *a iubi, a dori*. Această dorință, cât de fugitivă s'ar presupune, poate fi sprijinită, întărită ; ea va crește, dacă va fi cultivată, și se va transforma prin jocul, condus cu abilitate, al legilor psihologiei, într'o hotărîre viguroasă. Este întocmai cum dintr'un grăunte, hrana unor furnici, răsare un stejar care înfruntă vijeliile.

Prin urmare, a fi ajuns în strâmtoarea acestei predestinări. lucrul nu ne turbură întru nimic, fiindcă — afară de un grup de alienați pe care îi sacrifică chiar și partizanii liberului arbitru prin *fiat* și poate

un grup de câteva duzini de brute fără leac — suntem toţi cât se poate de predestinaţi. Morala n'are deci nicio trebuinţă de a-şi lega soarta de teoriile atât de riscate — şi repetăm : atât de descurajatoare — ca aceea a liberului arbitru.

Morala n'are nevoie decât de libertate, ceea ce este cu totul altceva, şi această libertate nu e posibilă decât în şi prin determinare.

Pentru a ne asigura libertatea, este de ajuns ca imaginaţia noastră să fie în stare de a concepe un plan de vieaţă şi să-l realizeze. Conştiinţa şi practica legilor de psihologie, ne vor ajuta prin unele îndepărtări pe de o parte, prin unele alianţe de altă parte să ne asigurăm predominarea planului ales şi să facem ca timpul, marea putere de liberare, să lucreze în noi, pentru realizarea acestui plan.

Concepţia noastră de libertate nu e poate atât de seducătoare pentru lenea noastră ca teoria liberului arbitru. Dar ea are asupra acestuia din urmă avantajul de a se potrivi cu realitatea firii noastre psihologice şi morale şi de a nu se expune la ridicolul afirmării orgolioase a libertăţii noastre absolute, mereu contrazisă de adevărata robie în care ne ţin duşmanii noştri lăuntrici. Şi dacă acest conflict n'ar fi decât amuzant pentru psihologul observator, răul n'ar fi decât pe jumătate, dar el nu întârzie de a produce descurajarea în cele mai bune intenţiuni Mai mult, e aproape sigur că această teorie a liberului arbitru a îndepărtat — şi aceasta este o pierdere de nereparat — multe spirite pătrunzătoare dela studiul condiţiilor voinţei [1]).

1) Pentru a ne însuşi această convingere, e de ajuns să vedem în ce adâncă uitare a căzut lucrarea psihologică cea mai temeinică ce a produs şcoala lui Cousin privitoare la voinţă. E vorba de acea minunată „Expunere a activităţii voluntare pentru a servi la ştiinţa educaţiei", scrisă de Debs (1844).

Debs a murit către vârsta de 34 de ani, credem. Sunt în

Acum când calea e curăţată de teoriile cele mai cu trecere asupra naturii voinţei, putem pătrunde în inima subiectului nostru şi a studia de aproape psihologia voinţei.

---

cartea lui pagini de o pătrundere prodigioasă, dacă te gândeşti la vremea când s'a scris această carte. Paginile 30 şi următoarele, conţin o expunere foarte lămurită a teoriei reproduse de W. James, că voinţa nu leagă lucrurile decât în ordinea mintală.

Ce n'ar fi putut face în această ordine de studii spiritul atât de fin al lui Jouffroy, dacă n'ar fi fost abătut de discuţiile bizantine la modă asupra liberului arbitru! Această teorie fatală a impiedicat timp de jumătate de veac studiul voinţei.

CARTEA DOUA

PSIHOLOGIA VOINȚEI

CAPITOLUL I

Rolul ideilor în voință.

Dacă elementele vieții noastre psihologice ar fi simple, n'ar fi nimic mai ușor decât a se studia primejdiile ca și mijloacele ce înfățișează în opera stăpânirii de sine. Dar aceste elemente formează între ele o alianță și chiar combinații care fac anevoioasă analiza amănunțită.

Este totuși ușor de observat că toate elementele vieții noastre intime se reduc la trei : ideile, stările sufletești și acțiunile noastre.

I

Cuvântul idee cuprinde multe elemente diferite. Deosebirea cea mai adâncă pe care psihologul preocupat de raporturile inteligenței și ale voinței ar putea face între ideile noastre, este deosebirea de idei centripete și idei centrifuge. Un mare număr

de idei ne vin din afară ; ele sunt „trecute prin strecurătoare", cum zice Montaigne, adevărați oaspeți trecători, care nu suferă nicio lucrare de asimilare și cărora memoria noastră le servește numai ca intrepozit. Ideile cele mai contradictorii stau alături și noi purtăm un timp în noi o adunătură de gânduri venite din citirile, din conversațiile, chiar și din visurile noastre ; străini care s'au furișat în noi, servindu-se de lenea noastră de spirit și cea mai mare parte sub haina autorității vreunui scriitor ori vreunui „magistru".

In acest arsenal unde sunt lucruri bune și lucruri rele, lenea și sensibilitatea noastră trebue să caute o îndreptățire. Ideile de acest fel trebue să le stăpânim. Le putem rândui, le putem face să evolueze după vrerea noastră, dar dacă noi avem putere asupra lor, ele nu au nicio putere asupra noastră ; cele mai multe sunt numai niște cuvinte, nimic mai mult, iar lupta vorbelor împotriva lenei și a sensibilității noastre, este lupta oalei de pământ împotriva oalei de fier. Fouillée a susținut o teză în general falșă, vorbind de idei-forțe. El n'a văzut că ceea ce poate săvârși ideea, îi vine aproape totdeauna din alianța ei cu adevăratele forțe, care sunt strânse afectiv. Experiența de fiecare minut ne convinge de slaba putere a ideii. Este mare depărtare între consimțirea curat formală și credința înrâuritoare și împingătoare la lupte. Indată ce inteligența se găsește în situația de a trebui să lupte singură, fără ajutor din afară împotriva brutalei cohorte a puterilor senzuale, ea e condamnată la neputință.

In starea de sănătate, această izolare a inteligenței este imposibilă ; dar boala ne procură foarte lămurit dovada că orice putere imbolditoare la fapte însemnate, emană din senzualitate. Nu susținem că inteligența n'are în sine nicio putere, dar că ea nu e în stare să respingă, să alunge greoaiele tendințe animalice ; iată ce ni se pare foarte sigur.

Ribot a demonstrat în „Maladies de la volonté" cu sprijinul unor exemple hotărîtoare, că pe când sensibilitatea este adânc atinsă, pe când bucuria care urmează sensaţiei nu se iveşte, pe când ea rămâne rece, fără vieaţă, o fiinţă inteligentă devine incapabilă de a mişca cel puţin mâna pentru a pune o iscălitură. Cine dintre noi, sculându-se după o noapte neliniştită şi o odihnă neîndestulătoare, nu s'a găsit într'o situaţie asemănătoare ?

Intr'o stare de adâncă toropeală, dar cu inteligenţa destul de limpede, noi vedem ce ar trebui să facem, dar în acel moment simţim că ideea are puţină putere prin ea însăşi. Dacă însă, în acelaşi moment vom auzi servitoarea vorbind cu un vizitator cunoscut, care se anunţase, dar de care uitasem, atunci ruşinea, încurcătura în care ne găsim, ruşinea de a ne fi găsit neîmbrăcat, ceea ce este un simţimânt, ne face să sărim din pat în cea mai mare grabă.

Cauzele citate de Ribot, ilustrează puternic contrastele dintre efectele ideii şi acele ale simţimântului.

Unul din bolnavii pe care îi citează, în neputinţă de a face voluntar cea mai mică mişcare, deşi inteligenţa lui era neatinsă, sări cel d'întâi din trăsură când se întâmplă ca aceasta să izbească pe drum o femeie.

Din nenorocire se crede că stările patologice sunt stări aparte pe când acestea nu sunt decât o denaturare, o îngroşare a realităţii. După cum un sgârcit oarecare va fi totdeauna gata să râdă de prostiile lui Harpagon, fără să se vadă pe el însuşi, ca în piesa lui Molière, tot astfel refuzăm de a ne vedea în aceste stări limpezi ale boalelor mintale care ne rod.

Dar toată experienţa noastră ne-a convins de neputinţa ideii. Fără a mai vorbi de alcoolici, care *ştiu* foarte bine care sunt urmările beţiilor lor, dar nu le *simt* decât la întâiul atac de apoplexie, când e prea târziu, ce este oare neprevederea dacă nu ve-

derea viitorului ameninţător, fără simţimântul acestei ameninţări ? Iar când vine mizeria, omul se vaetă : „Ah, dac'aşi fi ştiut !" Ştia, dar nu era acea cunoaştere simţitoare, emoţionantă care, în ce priveşte voinţa, este singura care preţueşte ceva.

De desubtul acestui strat superficial de idei care nu pătrund, se găsesc ideile care se pot bucura de sprijinul simţimintelor trecătoare. De pildă : petrece cineva mai multe zile în lene, citeşte, dar cartea ce şi-a pus în gând să scrie, stă colea ; nu se apucă de lucru, deşi îşi dă bine seama de interesul ce are de a lucra. Deodată poşta îi aduce ştirea izbânzii repurtate de un prieten şi iată că a venit imboldul răvnei. Şi ceea ce n'au putut produce cele mai înalte şi mai puternice consideraţii, a putut s'o producă într'un moment unda emotivă de ordin inferior.

Imi voiu aduce totdeauna aminte de un eveniment care-mi arată cu o evidenţă izbitoare deosebirea dintre idee şi emoţie : treceam odată în zori de zi, la Buet, peste un gheţar cu o pantă repede al cărei fund se pierdea in întuneric. Deodată începui să alunec, dar nu-mi pierdui capul nicio clipă. Aveam conştiinţă de situaţia critică în care mă aflam şi vedeam limpede primejdia. Dar, pe când mă gândeam că mi-a venit sfârşitul, am izbutit, ca prin minune, să încetinez alunecarea şi să mă opresc de tot la o sută de metri mai jos. Trecui apoi încet şi foarte liniştit gheţarul, servindu-mă de toiagul de munte. Dar, după ce mă văzui scăpat de-abinelea, fui abia atunci cuprins de un tremur grozav (poate şi din cauza slăbirii în urma unei asemenea incordări de forţe). Mă trecu o sudoare prin tot trupul, simţeam cum îmi bate inima şi *abia atunci* mă cuprinse o frică grozavă, nespusă ; într'o clipă *vederea primejdiei* deveni simţimânt al primejdiei.

Mai în adânc decât ideile venite din afară şi adoptate provizoriu de către stările afective trecătoare, se găsesc ideile care, deşi venite şi ele din exterior,

se găsesc în armonie cu simţimintele fundamentale şi închee cu aceasta o alianţă atât de strânsă încât nu se ştie dacă a absorbit ideea simţimântul ori simţimântul ideea, în aşa grad ele se confundă cu ideile din izvor interior, ieşite din adâncul firii noastre şi care sunt traducerea în formule limpezi a caracterului nostru însuşi, a tendinţelor noastre profunde. Personalitatea noastră le dă o caldă colorație ; ele devin întru câtva simţiminte. Intocmai cum lava, răcită după ce a ajuns la suprafaţă, rămâne încă fierbinte ani de-a-rândul la o anumită adâncime, aceste idei păstrează în schimbarea prin care trece, căldura originii lor afective. Ele sunt în acelaşi timp inspiratoarele şi sprijinitoarele întregei activităţi, într'o direcţie dată.

Totuşi, trebue să nu pierdem din vedere că aceste idei nu sunt pe deplin idei : netede, lămurite, uşor conduse, ele iau locul simţimintelor, care sunt stări psihologice puternice dar încete, greu de mânuit. Sunt mult diferite de ideile de suprafaţă care formează pe „omul verbal" şi care adesea nu sunt ele înşile decât vorbe, semne goale ale unor lucruri însemnate. Vlaga lor porneşte întru câtva dela rădăcini. Este o energie de împrumut pe care caută s'o scoată din izvorul viu al simţimintelor, cu un cuvânt pasiuni ale stărilor afective.

Când o idee ca aceea de care vorbim, naşte într'un suflet doritor de a o primi, printr'un îndoit şi tainic ferment de închegare pe care-l vom studia, această idee atrage către ea simţimintele care sunt în stare să o rodnicească; ea se hrăneşte întru câtva din aceste simţiminte, se întăreşte, iar pe de altă parte limpezimea ideii trece în simţiminte, dându-le nu vigoarea, ci *orientarea*. Ideea este pentru simţiminte ceea ce este punerea în acţiune, s'ar putea zice magnetizarea, pentru nenumărate curente din vergeaua de fier ; ea le dirijează în acelaşi sens, distruge conflictele şi din ceea ce nu era decât o adunătură fără nicio or-

dine, formează un curent disciplinat, de o putere însutită.

Astfel ajunge uneori, în politică, o formulă fericită a unui om popular, pentru a îndruma către o ţintă bine lămurită toate forţele până atunci anarhice şi contradictorii ale unei democraţii.

Dar, reduse la ele însile, sunt neputincioase faţă de brutalitatea înclinărilor. Cui nu i s'a întâmplat să fie cuprins noaptea de o frică fără temeiu, o frică ridicolă care-l face să rămâie pironit în pat, cu puternice bătăi de inimă, cu tâmplele umflate de năvala sângelui şi nefiind în stare, fără niciun temeiu, de a potoli această frică, deşi judecata n'a slăbit inteligenţa, rămasă limpede.

Pe acei care n'au trecut printr'o asemenea întâmplare, îi sfătuesc să citească la ţară, iarna, în timpul unei vijelii, „Uşa zidită" din povestirile fantastice ale lui Hoffmann. Ei vor vedea desigur cât de puţin trag în cumpănă judecata lor, ideile lor limpezi faţă de emoţia produsă de frică. Fără a vorbi însă de simţiminte atât de puternice şi aproape instinctive, se poate constata lămurit diferenţa între puterea realizatoare şi ideea şi stările afective, studiindu-se şi simţimintele *câştigate*. Să se compare credinţele de intelectualitate „papagalicească" ale burgheziei din micile oraşe cu credinţa simţită a unui dominican, de pildă. Acesta, *simţind* adevărul religios, e în stare să facă sacrificii de sine, să se lipsească de tot ce-i trebue lumii, să îndure sărăcia, chinuirea trupului, traiul cel mai aspru. Burghezul, la care credinţa este de ordin intelectual, se duce la biserică, dar nu se ruşinează de egoismul cel mai respingător. E bogat şi exploatează fără milă pe un biet servitor pe care-l hrăneşte prost, cerându-i muncă istovitoare. Să se compare şi postulatele socialismului bulevardier, care nu se va lipsi de nicio plăcere, nici chiar de cheltuieli de simplă vanitate, cu socialismul *simţit* al unui Tolstoi care, copleşit de

toate bunurile : nobleţă, avere, geniu, trăeşte vieaţa unui ţăran rus. Tot astfel ideea că moartea este ceva ce nu poate fi înlăturat, continuă să rămâie o abstracţie pentru cea mai mare parte de oameni. Şi această idee atât de mângâietoare şi odihnitoare, atât de în stare a slăbi în noi simţimintele ambiţioase, trufia şi egoismul, şi a seca izvorul suferinţelor, rămâne fără înrâurire asupra purtărilor noastre.

Şi cum ar putea să fie altfel când chiar la cei osândiţi la moarte în genere ideea morţii este *simţită* numai în ultimul moment. Citiţi, de pildă, în această privinţă, rândurile din „Oliver Twist", celebrul roman al lui Charles Dickens : „Acest gând era veşnic treaz în mintea lui, dar într'un fel nelămurit şi fără să-şi poată pironi gândul asupra-i. In vreme ce se înfiora de groază şi i se urca sângele la cap, gândindu-se că avea să moară în curând, el număra în neştire vergile de fier dela grilajul tribunalului şi se mira că una din aceste vergi e ruptă, întrebându-se dacă n'au de gând să pună alta în loc. Abia în seara acestei din urmă zile triste, îi se înfăţişă în minte cu toată grozăvia situaţia lui desnădăjduită şi înfricoşătorul desnodământ în faţa căruia se afla. Până atunci nu-şi dăduse seama destul de lămurit de faptul morţii atât de apropiate".

E de prisos să mai îngrămădim alte exemple. Fiecare poate găsi, răscolindu-şi amintirile şi experienţa, un număr de fapte caracteristice prin care se va pătrunde de temeinicia încheierilor noastre. Nu. Ideea prin ea însăşi nu este o forţă. Ar fi o forţă numai dacă ar putea înlătura din conştiinţă alte elemente. Găsindu-se însă în conflict cu stările afective, este nevoită, spre a putea lupta, să împrumute dela simţimânt puterea ce-i lipseşte.

II

Această neputinţă a ideii, este cu atât mai descurajatoare cu cât avem asupra-i toată puterea. Determinismul asociaţiei diferitelor stări de conştiinţă, folosit cu dibăcie, ne dă o libertate aproape absolută în regiunea intelectuală. Insăşi legile asociaţiei ne permit să rupem un lanţ de stări asociate, de a introduce elemente nouă şi a lega apoi la loc lanţul.

Pe când căutam un exemplu concret pentru a ilustra această afirmaţie teoretică, întâmplarea, ajutătoare credincioasă a oamenilor care urmăresc o idee, îmi puse la îndemână exemplul căutat. Se auzi fluieratul sirenei unei fabrici. Acest sunet, această stare prezentativă, a rupt fără să vrea reţeaua ideilor ce urmăream, introducându-mi deodată în conştiinţă imaginea mării, un profil al munţilor Corsicei, apoi minunata privelişte ce se desfăşoară depe cheiul Bastiei.

Fluieratul fabricei avea întocmai acelaşi sunet ca fluieratul vaporului pe care-l auzeam atât de des. Ei bine, liberarea noastră este aceasta : este legea celui mai tare. O stare prezentativă este, în regulă generală, mai tare decât una reprezentativă şi dacă fluieratul auzit poate destrăma şirul unor idei la care *vrei* să te gândeşti, va fi deajuns să întrebuinţăm în mod conştient acelaşi procedeu

Noi putem, când voim, să producem în noi stări prezentative, spre a ne libera de asociaţii prea puternice, să introducem stări prezentative care vor rupe violent lanţul. Există mai ales o stare reprezentativă deosebit de supusă şi cu aplicarea lesnicioasă, aceasta este : mişcarea şi dintre mişcări acelea care alcătuesc graiul. Poţi rosti cuvinte, poţi citi cu glas tare ; poţi face aşa cum fac călugării care vor să-şi

înfrângă ispitele, să te biciui, să rupi cu violență asociațiile ce vrei să distrugi. Putem de asemenea să impunem cu forța ideea căreia voim să-i asigurăm biruința, astfel încât aceasta la rându-i să fie punct de plecare pentru o nouă direcție a gândirii.

De altfel în această sarcină a noastră suntem puternic ajutați de marea lege a memoriei. Orice amintire are nevoie pentru a se întipări adânc, de o repetiție prelungită și cât mai frecventă. Ea are mai ales nevoie de o atenție vie și, ca să zicem așa, simpatică. Altfel, substraturile cerebrale ale lanțurilor de idei pe care le înlăturăm din conștiință și le ținem departe de noi, slăbesc, se întunecă și istovirea lor va avea ca urmare dispariția ideilor corespunzătoare. Noi suntem deci stăpânii gândirii noastre ; putem smulge plantele cele rele ; mai mult chiar, putem nimici partea de teren pe care creșteau.

Dimpotrivă, când voim să păstrăm asociațiile de idei prezente și să le lăsăm să se desvolte, trebue ca înainte de toate să avem grija de a îndepărta stările prezentative străine de obiectul ce ne interesează și în stare de a năvăli în conștiința noastră; trebue să căutăm tăcerea, liniștea, să închidem ochii chiar, dacă țesătura gândurilor noastre este prea gingașă. Mai mult chiar, vom chema în ajutorul nostru stări prezentative în stare să ne ajute : vom vorbi cu glas tare, ne vom așterne pe hârtie cugetările ; scrisul, mai ales, ne este un ajutor prețios în meditațiile îndelungi, căci sprijină gândirea și face mâinile și ochii tovarăși ai mișcării ideilor. Pe mine, o dispoziție firească, cultivată puternic prin îndeletnicirile mele, mă împiedecă de a citi fără să articulez, și astfel cugetarea e susținută de trei lanțuri de senzații prezentative și chiar de patru, deoarece e greu să articulăm fără să auzim cuvântul rostit [1]).

1) Se știe că amintirea unui cuvânt este foarte complexă, compunându-se din patru elemente și anume : 1. o imagi-

In rezumat, fiindcă avem deplină putere asupra muşchilor noştri şi mai ales asupra acelor ai organelor simţurilor sau ai acelor în care joacă rol graiul, ne putem libera de robia asociaţiilor de idei. Bine-înţeles că pot fi deosebiri atârnând de firea fiecăruia dintre noi. Şi, în psihologie, ar fi mare greşală astăzi dacă ar voi cineva să generalizeze cazul său, deoarece în fiecare zi ies la iveală tipuri nouă care până atunci se confundau [1]).

De aceea eu n'aş afirma decât pentru mine, că singura amintire pe care o păstrez întreagă, şi pe care o rechem totdeauna cea dintâi, când vreau să schimb mersul gândirii mele, este preimaginaţia unei mişcări. Am putere asupra gândirii mele numai fiindcă sunt stăpân pe muşchii mei.

Oricum ar fi, din punct de vedere al educaţiei voinţei prin ea însăşi, concluzia acestui capitol este destul de descurajatoare. Avem toată puterea asupra ideilor noastre, dar... puterea ideilor noastre în lupta împotriva lenei şi a sensibilităţii, este aproape de nebăgat în seamă. Să vedem dacă nu vom fi mai norocoşi, studiind mijloacele ce ni le pun la îndemână stările afective pentru *opera* stăpânirii de sine.

---

naţie motrice (cuvântul rostit); 2. o imagine vizuală (cuvântul scris sau tipărit); 3. o imaginaţie auditivă (cuvântul auzit); 4. o imagine motrice grafică (cuvântul scris). Gândirea fiind imposibilă fără graiu, e clar că, sub orice ţesătură a gândirii se desfăşoară una sau mai multe ţesături, formate din imaginile de care vorbim. Când scrii, cele patru feluri de imagini pot sprijini gândirea.

1) Ribot. **Revue philosophique**: „Ancheta asupra ideilor generale".

CAPITOLUL II

Rolul stărilor afective în voinţă.

I

Inrâuririle ce pot exercita stările afective asupra voinţei noastre, nu trebuesc exagerate. Ele pot totuşi să ne facă să înfruntăm fără şovăire moartea şi suferinţele.

A recunoaşte puterea lor, înseamnă a constata o putere empirică universală. Această lege empirică se poate însă transforma într'o lege ştiinţifică, adică a se desprinde dintr'o lege mai înaltă şi a se privi ca o urmare trasă dintr'un adevăr vădit.

Dacă, prin analiză, despărţim elementele legate între ele care constitue simţimântul, găsim întrânsele acelaşi lucru, ca la un adagio de Beethoven : un motiv fundamental scurt străbate variaţiunile care uneori îl acoper, alte ori îl scot în relief. Această frază mereu renăscând în mii de forme, este întocmai ca sufletul unic şi în acelaşi timp diferit, care dă vieaţă desvoltării muzicale. Totdeodată această frază pe care se razimă întregul adagio cu multele sale bogăţii, are drept corespondent în simţimânt o tendinţă elementară. Această tendinţă dă unitate simţimântului. Asupra ei se pot desfăşura variaţiunile foarte bogate ale senzaţiilor de plăcere, de durere şi amintiri. Dar ea este aceea care colorează cu o nuanţă particulară toate aceste elemente secundare. Intocmai cum la Descartes creaturile nu există decât printr'o *creaţiune continuată* a lui Dumnezeu, plăcerile şi durerile, senzaţiile şi amintirile noastre, n'au realitate decât tot printr'un fel de creaţie continuată.

In toate acestea scapără forţa vie a tendinţei. Dacă aceasta dispare, nu rămâne decât o grămadă de stări psihologice reci, moarte, simple abstracţii, fără culoare şi fără putere.

Acestui fond substanţial al oricărui simţimânt, trebue să-i atribuim faptul că stările acestea au o atât de mare putere asupra noastră. De fapt tendinţele nu sunt altceva decât activitatea noastră, voinţa noastră de a trăi care, disciplinată cu dureroasă străşnicie, a fost constrânsă să părăsească în timpul desvoltării sale direcţiile multiple, răspândindu-se apoi pe căile autorizate, supunându-se întru câtva legii neiertătoare de a pieri sau a ajunge în acele canaluri care sunt tendinţele particulare organizate.

Această activitate, sub înrâurirea durerii care o conduce şi care se va traduce prin serii de mişcări muşchiulare legate între ele şi alcătuind o acţiune, sau un anumit grup de acţiuni limpede diferenţiat de altele, aceasta este forma iniţială a oricărei tendinţe.

Activitatea fără disciplina durerii, s'ar fi împrăştiat în toate direcţiile, pierzându-şi astfel vigoarea. Experienţa a silit-o însă să se canalizeze în tendinţele noastre şi aceste tendinţe, după cum se vede, sunt întru câtva energia noastră centrală, primitivă, care prin şuvoaie fierbinţi îşi deschide drum prin coaja superficială a ideilor dobândite şi a simţimintelor secundare de origine exterioară. Este forţa noastră vie care se revarsă în muşchii cărora le este hărăzită această sarcină şi care se traduce în acte obişnuite, ceea ce explică şi puterea conducătoare a înclinaţiilor. Ele se compun dintr'un grup de mişcări sau mai just dintr'o masă de mişcări elementare. De pildă materialul muscular pus în mişcare de mânie, de iubire, etc. este totdeauna şi în toate cazurile acelaşi în întregul său. Mai mult încă, el este aproape acelaşi la întreaga specie umană.

Ceea ce vedem că este, a fost la toate nenumăra-

tele generaţii care ne-au transmis existenţa. Pe fondul acesta cam şters, fiecare aşterne inovaţiile sale. Totalul este însă aşa de comun încât şi copiii din leagăn i-ar putea înţelege însemnătatea. Această legătură între cutare tendinţă şi cutare serie de expresii musculare, se datoreşte eredităţii. E un lanţ de câteva secole şi se înţelege că legătura făcută între cutare idee sau cutare mişcare musculară n'are nicio putere alături de celelalte legături, devenite automate. De aici se poate prevedea că singurul mijloc pentru a nu cădea sdrobite în această luptă neegală, este a căuta alianţe şi a face cauză comună cu tendinţele ereditare. In felul acesta vom putea încerca o luptă în care legătura şubredă dintre idee şi acţiune să nu fie ruptă.

Puterea simţimântului se manifestă printr'o mare bogăţie de efecte. Un simţimânt viu poate turbura stările psihologice cele mai independente de dânsul în aparenţă, ca de pildă percepţia obiectelor sensibile. Este adevărat că orice percepţie, chiar elementară, este o interpretare a unor semne oarecare. De pildă : fără să văd o portocală, judec după oarecare semne că trebue să fie o portocală. Această interpretare devine însă cu închipuirea instantanee, automatică şi deci foarte greu de înlăturat. Ei bine simţimântul alungă în fiecare clipă interpretarea adevărată şi sugerează o altă interpretare, halucinantă. Fără a mai vorbi de frica ce provoacă noaptea nişte interpretări cu totul neînţelese ale unor sgomote foarte fireşti, ştim cu toţii cum ne orbeşte ura cu prilejul unor întâmplări foarte simple. Ne putem da seama de aceste falşificări şi când ne gândim la atâtea păreri greşite ale unor mame asupra frumuseţii şi moralităţii copiilor sau la nostimada din Mizantropul lui Molière care-şi bate joc de iluziile provocate de iubire :

„Ce pală, ce albă e, ca iasomia,
„Ce groaznic de neagră e bruna drăguţă.

Dar nu numai percepţia poate falşifica simţimântul. Simţimintele mai tari nu respectă de loc pe cele mai slabe.

De pildă — şi vom sublinia în curând însemnătatea acestui fapt —, vanitatea, simţimânt atât de viu la mulţi, poate alunga din conştiinţă simţimintele în adevăr simţite. Simţimintele privite de unii ca ceva elegant, sunt puternic sugerate de amorul propriu. Şi aceste pseudo-simţiminte pun stăpânire pe conştiinţă şi alungă simţimintele reale, întocmai cum o fantomă ivită înaintea ochilor unui halucinat, îl poate face să-şi închipue că are în faţă o fiinţă reală. In urma unei auto-sugestii de acest fel, studentul îşi jertfeşte uneori plăcerile adânci şi rodnice ale vârstei şi situaţiei lui pentru pretinse plăceri care, despuiate de învelişul simţimântului sugerat de vanitate şi de cei din preajma lui, rămân nişte lucruri goale, urâte.

Tot astfel oamenii de lume, superficiali, fără gust, nu sunt în stare să caute înlăuntrul lor însuşi simţimintele adevărate, mulţumindu-se cu acele ce le inspiră mediul vieţii lor, totdeauna grăbite, neroade şi sterpe. Aceştia s'au deprins să-şi închipue că încearcă în adevăr acele simţiminte de împrumut pe care, în lumea lor, trebue să pară că le simte cineva şi această deprindere ucide într'înşii în cele din urmă puterea unei emoţii reale. Această supunere la teroarea exercitată de „ce are să zică lumea", face din ei nişte fiinţe drăguţe, politicoase, dar fără nicio originalitate ; nişte păpuşi ale căror sfori sunt în mâinile altora. Chiar şi în momentele cele mai serioase, ceea ce îşi închipue ei, nu e decât un simţimânt de împrumut.

Este clar că putând falşifica percepţiile şi simţimintele noastre adevărate, cât de sănătoase ar fi

acestea, stările afective vor turbura cu uşurinţă stările psihologice delicate, cum sunt acele ale unor amintiri puternice. Şi fiindcă orice judecată, orice credinţă se razemă pe nişte cercetări mai mult sau mai puţin desăvârşite, urmate de o preţuire limpede a elementelor cercetării, este evident că simţimântul va putea să aibă urmări uriaşe.

„Principala întrebuinţare ce facem de iubirea noastră", zice Nicole, în lucrarea sa *Conştiinţa de sine*, „este să ne încredinţăm că ceea ce iubim e ceva real". Aproape toţi ne închipuim că luăm hotărîri, că alegem din multe drumuri pe unul din ele, acela pe care îl voim noi. Din nenorocire, aproape totdeauna, în hotărîrea ce credem că am luat-o noi, nu e nicio participare a voinţei noastre conştiente. Inclinările, sigure de izbânda lor, se învoiesc să lase întru câtva inteligenţa noastră să chibzuiască ; îi lasă mângâierea deşartă de a se crede stăpână, dar în realitate e vorba de o suverană constituţională care face paradă, perorează, dar nu guvernează.

In adevăr, inteligenţa atât de supusă violenţei stărilor afective, n'are cine ştie ce mângâiere din partea voinţei. Acesteia nu-i place deloc să îndeplinească ordinele reci ale inteligenţei, ci îi trebuesc ordine vii, colorate de pasiune. Patologia ne arată oameni cu totul în neputinţă de a voi, ca de pildă, omul de care am mai vorbit, care sare cel d'întâi din trăsură pentru a da îngrijire unei femei călcată de trăsura lui şi ajunsă sub picioarele cailor, — aceasta cu privire la o vrere particulară. Cu atât mai mult o voinţă trainică, solidă, trebue să fie sprijinită de simţiminte puternice şi ele, dacă nu statornice cel puţin des imboldite. „O sensibilitate intensă" zice Mill, „este instrumentul şi condiţia care-ţi dă putinţa să exerciţi aspura-ţi o stăpânire puternică.

„Pentru aceasta sensibilitatea are însă nevoie să fie cultivată. Când a primit această pregătire, ea nu formează numai pe eroii primei mişcări, ci pe eroii

voinţei stăpână pe sine. Istoria şi experienţa dovedesc că cele mai pasionate caractere arată o statornicie neclinitită în simţimântul lor despre datorie, când pasiunea lor a fost îndrumată în acest sens."

Omul care se observă pe sine însuşi, va vedea că afară de actele devenite automatice prin obişnuinţă, orice vrere este precedată de o undă emotivă, de o percepţie afectivă a faptului ce vrea să îndeplinească. Pe deoparte, cum am mai arătat, gândul lucrului ce vrei să întreprinzi, nu e în stare să te facă să sari din pat dimineaţa, pe când simţimântul ruşinii că ţi-ai uitat promisiunea dată unui prieten de a te scula dimineaţa, te face să sari şi să te îmbraci în toată graba.

De altfel educaţia atât de puţin raţională ce se dă astăzi copiilor, este întemeiată în parte de o percepţie nelămurită a adevărului. Intreg sistemul de laude, de răsplătiri, de pedepse, se razimă pe credinţa nedesluşită că numai emoţiile pot pune în mişcare voinţa. De aceea unii copii la care senzualitatea este pe o treaptă mai de jos, nu pot fi educaţi, în privinţa voinţei, prin urmare şi în orice altă privinţă. „Trebue să mărturisim, zice Fénelon că din toate greutăţile educaţiei nici una nu se poate asemăna cu aceea de a creşte nişte copii cărora le lipseşte sensibilitatea. Toate gândurile lor sunt distrate ; *ei ascultă şi nu simt nimic*".

Dacă privim societăţile şi vrerile lor colective ca o multiplicare a ceea ce se petrece la indivizi, vom vedea foarte desluşit că ideile nu conduc lumea decât indirect şi sprijinindu-se pe simţiminte. „Răspândirea unor idei", observă Michelet în lucrarea sa *Femeile Revoluţiei*, „nu înseamnă cea d'întâi ivire a formulei acestei idei, ci mai mult desăvârşita ei clocire, când, după ce a fost primită în căldura puternică a iubirii, încolţeşte, fecundată de puterea inimii." Spencer susţine cu dreptate că „simţimintele conduc lumea." Stuart Mill susţine însă, răs-

punzând lui Michelet, că „nu emoţiile şi pasiunile au descoperit învârtirea pământului în jurul soarelui." Evident că nu, dar această descoperire a făcut să nască, spre folosul ei, simţiminte puternice fără de care ea ar fi rămas fără nicio înrâurire asupra puterii omeneşti.

Această idee a încolţit şi a dat roade în sufletul unui Pascal, al unui Spinoza. In sufletul acestuia din urmă mai ales, simţimântul de puţină însemnătate în univers al globului nostru, şi deci simţimântul nimicniciei noastre, a pătruns atât de adânc încât nimeni nu poate avea o legătură mai strânsă cu operele lui, fără a simţi ceva din marea linişte a lucrurilor eterne. Această descoperire a produs efecte puternice numai la filosofii meditativi, deoarece numai la ei a provocat naşterea unor emoţii adânci.

Voinţa unei naţiuni, a unui grup politic, este o rezultantă de stări afective (interese, îngrijorări, simpatii comune, etc.) iar ideile pure n'au decât foarte puţină putere spre a conduce popoarele.

De altfel e deajuns să atragem asupra acestui punct luarea aminte a cititorilor noştri. Ei vor găsi în istorie dovezi numeroase ale slăbiciunii ideii asupra acţiunii şi puterii emoţiilor. Vor şti de pildă să deosebească partea ce au ideile pure, lipsite de emoţii, şi partea de suferinţe, de mânii, de temeri şi de speranţe în simţimântul patriotic care ne însufleţeşte pe toţi. In ce priveşte dovezile individuale, cea mai distrată privire aruncată asupra „comediei umane", le va procura asemenea dovezi cu duzinile. Intre exemplele ce am citat la capitolul I al acestei cărţi, ei vor găsi bigoţi care nu şi-ar ierta să lipsească odată dela liturghie şi care totuşi nu vor şovăi a distruge fără milă buna reputaţie a unor „amici" ai lor ; vor vedea politicieni care fac paradă de dărnicia lor, dar cărora le-ar fi groază a se coborî în cocioabele mizerabile şi a veni în directă atingere cu săracii. Vor privi uneori ca paralizaţi la tur-

burările provocate de senzualitate în conștiința lor proprie și vor rămânea uimiți de ideile josnice ce e în stare să facă a încolți în cugetarea lor, altfel stăpână pe ea însăși, o secrețiune îngrămădită într'o anumită parte a corpului lor ; vor pune în fața acestei neputințe a ideii jertfa întreagă nu numai a existenței lor, ci și a oricărui amor propriu ce poate produce în suflet un adânc simțământ religios ; se vor pătrunde de netemeinicia proverbului *qui amat, non laborat,* fiindcă, dimpotrivă, omului care iubește îi este lesne și plăcut să îndeplinească orice lucru ; vor vedea de asemenea cu câtă ușurință simțământul de mamă poate trece peste orice simțimânt de onoare și patriotism. Esențialul pentru această categorie de oameni este să trăiască, să ducă o vieață oricât de ticăloasă, dar să trăiască. Vor vedea însă, dimpotrivă, patriotismul arzător al unei Cornelii, care dovedește că simțimintelor celor mai puternice li se pot impune cu deplină izbândă simțiminte de natură secundară, artificială, exemplu foarte prețios, fiindcă el ne dovedește putința de desrădăcinare a celor mai temeinice simțiminte instinctive. După o asemenea cercetare, fie chiar sumară, nimeni nu va putea să nu se convingă de atotputernicia stărilor afective asupra voinței.

II

Din nenorocire, dacă partea afectivă a firii noastre are o precumpănire atât de vădită în vieața noastră psihologică, puterea noastră asupra-i este foarte slabă. Și ceea ce e mai grav, este nu numai că, prin examinarea faptelor se poate încredința oricine de realitatea acestei slăbiciuni, ci se poate dovedi că

nici nu se poate ca ea să nu existe de fapt. Această neputinţă nu este în realitate decât o urmare a însăşi naturii simţimântului. Am demonstrat în altă parte că orice acţiune asupra lumii exterioare se serveşte de muşchii noştri drept instrument ; fără aceştia nu este posibilă nicio acţiune exterioară. Dar orice imbold venit din afară, pe orice cale, are ca efect provocarea unui răspuns al fiinţei care-l primeşte, răspuns muscular bineînţeles. Impresiile exterioare sunt însă peste măsură de variate ; tot atât de variate vor fi dar şi răspunsurile ce vin pe cale musculară. Dar orice formă ar lua acest act, el cere o cheltuială de forţă. Pentru această cheltuială natura a prevăzut măsuri minunate : în momentul când o impresie atinge simţurile, inima începe să bată mai tare, iar respiraţia se iuţeşte, toate funcţiile de nutriţie încep să se mişte ca după o lovitură de biciu. Această răscoală fiziologică imediată este ceea ce alcătueşte în fond emoţia. Ea este cu atât mai puternică cu cât răscoala este mai adâncă, şi fără aceasta emoţia nu se produce. Răscoala aceasta este însă automatică ; mai mult, ea scapă aproape cu totul de intervenirea voinţei noastre, ceea ce este foarte supărător pentru stăpânirea noastră de sine.

Noi nu putem nici să oprim, nici măcar să potolim direct bătăile inimii noastre, nu putem opri scurt o pornire de groază împiedecând quasi-paralizia intestinelor, nu putem în accesele de senzualitate să oprim elaborarea fluidului seminal şi masarea lui. Nimeni mai mult decât noi nu e pătruns de ideea că oamenii stăpâni pe sine sunt rari, că libertatea este răsplata unor eforturi îndelungate pe care puţini au curajul să le întreprindă. De aici rezultă că aproape toţi oamenii sunt robi ai legii determinismului, că sunt mânaţi de vanitatea lor, de înclinările lor neastâmpărate şi că, în mare majoritate, ei sunt, cum zice Nicole „nişte păpuşi" de care trebue să ne fie milă ; orice rău ţi-ar pricinui cineva, singura atitudine po-

trivnică pentru un filosof, pentru un cugetător, este liniștea și seninătatea superioară.

E drept că Alceste care crede în liberul arbitru, se supără, de altfel fără rezultat, noi suntem însă pentru liniștea surâzătoare a lui Philinte din Mizantropul lui Molière :

...Orice mi se ivi-s'ar la fiecare pas,
La furie c'a voastră eu nu pot fi atras.
Și spiritu-mi, în fine, nici nu e ofensat,
Când văd un om mișelnic, nedrept, interesat,
Cum ar fi niște fiare ce sânge vor să vadă,
Maimuți răutăcioase, ori lupi porniți pe pradă.

Iată ce trebue să fie atitudinea unui cugetător. Chiar dacă vrea să se răzbune, trebue să facă aceasta cu mult calm. Dacă totuși vrei să te răzbuni, trebue să o faci cu cea mai răbdătoare liniște. Dar înțeleptul nu se răzbună ; el caută numai a se pune la adăpost pentru viitor, împiedecând prin măsuri cuminți pe aceia care ar voi să-i mai tulbure tihna și făcându-i să înțeleagă că e mai bine să-l lase în pace. In loc de această liniște disprețuitoare, ce vedem ? O rănire a amorului propriu, o nedelicatețe față de noi, provoacă numaidecât, fără voia noastră, o adâncă turburare fiziologică. Inima începe să svâcnească, să se sbuciume nebunește cu contractări dureroase ; sângele e împins spre creier în aruncături năvalnice, aprinzând acest organ atât de gingaș și provocând un șuvoiu de gânduri violente, gânduri de răzbunare nesocotite, exagerate și fără rezultat dealtfel. Filosofia noastră privește neputincioasă la această deslănțuire cu desăvârșire animalică pe care o desaprobă și o blamează. De ce această neputință ? Fiindcă emoția are ca antecedente neapărate turburarea viscerelor, asupra cărora voința noastră n'are nicio putere. Și, neputând înlătura această turburare

organică, nu putem împiedeca psihologic năvălirea ei în conştiinţă.

Este oare nevoie să mai înmulţim exemplele? N'avem oare în senzualitate o probă săritoare în ochi în privinţa cauzei organice a turburărilor psihice? Oare nebunia trecătoare, automatismul ideilor noastre, nu încetează după ce este alungată cauza presupusă? E nevoie să mai reluăm exemplele cu frica, analizate mai sus?

Nu este oare de o evidenţă limpede că nu se poate să nu fim fără putere împotriva simţimintelor, de vreme ce cauzele lor esenţiale, cauzele de ordin fiziologic ce le produc nu cad în puterea noastră? Să ni se îngăduie aici o analiză personală, care va arăta şi mai bine conflictul neegal între gândire şi visare.

Intr'o zi mi se aduse ştirea că fiul meu, care plecase de dimineaţă, n'a fost văzut la prietenii unde era vorba să se ducă. Inima începu să-mi bată cu putere, dar, stând să judec, găsii numaidecât o explicaţie mulţumitoare. Cu toate acestea, neliniştea celor din jurul meu şi ideea ce-i veni nu ştiu cui, că fiul meu putea să se fi jucat pe malul apei foarte repezi şi adânci ce trece pe aproape de locuinţa mea, mă turbura. Numaidecât, deşi îmi dădeam seama că această presupunere e de o posibilitate foarte îndoiasă, turburarea fiziologică de care vorbii mai sus, deveni extremă. Imi bătea inima să se rupă; simţeam o durere ascuţită la rădăcina părului, care mi se zbârlise; imi tremurau mâinile şi-mi treceau prin minte ideile cele mai neînchipuite, cu toate sforţările mele de a alunga aceste gânduri pe care le credeam fără rost.

Când, după o jumătate de oră de căutare, băiatul fu găsit, inima-mi avea încă zvâcniri puternice. Şi, lucru ciudat, deşi această turburare pentru care 'mi făceam reproşuri, se dovedi fără rost, simţeam totuşi, o nevoie materială de a o folosi în mod violent,

substratul mâniei și al neliniștei fiind vădit același, să fac o scenă bietei servitoare care n'avea nicio vină. Mă oprii însă îndată, în fața aerului de mâhnire al bietei fete nevinovate, hotărîndu-mă să las furtuna să se potolească dela sine, pentru care era nevoie de câtva timp.

Fiecare poate face asupra propriei sale persoane observații la fel și fiecare va ajunge la aceeași încheiere descurajatoare, că nu putem face, direct, nimic împotriva simțimintelor noastre.

III

Iată-ne deci aproape țintuiți pe loc. Opera stăpânirii de sine este evident cu neputință. Totalul cărții este deci mincinos. Educația proprie este vorbă goală, fiindcă evident omul n'are putere decât asupra gândirii sale. Intrebuințarea inteligentă a determinismului ne face liberi și ne îngădue să ne jucăm cu legile asociației ideilor. Dar ideea este neputincioasă ; ea n'are decât o putere derizorie împotriva puterilor brutale, în contra cărora trebue să pornim la luptă.

De altă parte, dacă simțimintele sunt atotputernice, dacă ele conduc după placul lor percepții, amintiri, judecăți, raționamente, dacă afară de aceasta simțimintele puternice nimicesc și alungă pe cele slabe, dacă într'un cuvânt ele exercită un despotism aproape nelimitat, acest despotism va merge până la capăt, neadmițând poruncile rațiunii, nici controlul voinței noastre.

Suntem bogați în mijloace de acțiune numai acolo unde aceste mijloace nu pot fi întrebuințate. Conștiința care guvernează vieața noastră psihologică asigură atotputernicia unei plebe nedisciplinate și

imposibilă de condus. Puterile cu judecată sunt puteri numai cu numele, ele au glas consultativ dar nu deliberativ.

Nu ne rămâne deci decât să aruncăm desnădăjduiţi lancea şi scutul, să părăsim terenul de luptă, să ne mărturisim resemnaţi înfrângerea şi să ne refugiem într'un fatalism care ne va procura cel puţin mângâiere pentru toate umilinţele noastre, pentru toată lenea şi lipsa noastră de curaj.

IV

Din fericire situaţia nu e atât de disperată cum s'ar putea crede. Forţa ce lipseşte inteligenţei, i-o poate da un factor esenţial pe care l-am omis până acum. Ceea ce nu poate acum, marea putere liberatoare, *timpul*, îi îngăduie să o capete cu încetul. Lipsa libertăţii imediate, o vom suplini printr'o strategie, prin mijloace intermediare, indirecte.

V

Dar, înainte de a expune metoda noastră de a ne libera, e bine să nu neglijăm nici unul din mijloacele noastre şi să vedem dacă, neputând exercita aproape nicio putere asupra esenţialului stărilor noastre afective n'am putea încerca de a exercita o înrâurire asupra materialului secundar al emoţiei.

Asupra materialului psihologic esenţial, care cuprinde cea mai mare parte din organele nesupuse voinţei, în deosebi asupra inimii, nu putem exercita nicio înrâurire directă prin mijloace psihologice. Singurele noastre mijloace de acţiune sunt exterioare

şi aparţin medicinei. O mânie violentă poate fi potolită îndată, luându-se puţină digitalină, care are calitatea de a regula bătăile inimii. Se poate pune capăt celor mai violente înfrigurări sexuale prin luarea de medicamente speciale. Se poate birui lenea, toropeala fizică şi intelectuală, bând cafea. Dar aceasta iuţeşte bătăile inimii, provocându-i o greutate de respiraţie. Multor oameni nervoşi, cafeauna le pricinueşte o contractare şi un tremur al membrelor, îi predispune astfel la temeri, la nelinişti fără temeiu şi chiar la spaime fără nicio raţiune.

Dar mijloacele noastre de acţiune sunt foarte limitate, puterea noastră directă asupra esenţialului simţimintelor, abia merită a fi luată în seamă. Nu e însă tot aşa cu intervenţia muşchilor în materialul simţimintelor. Stă în puterea noastră traducerea exterioară a simţimintelor, deoarece putem sau nu să săvârşim mişcările ce ne plac, întru cât există o legătură statornică între simţimânt şi ceea ce ce produce în exterior.

Este însă în psihologie o lege generală, că atunci când două elemente vin adesea în contact, unul din acestea tinde de a trezi pe celălalt. Ca urmare a acestei legi, cei mai pătrunzători dintre psihologii practici pe care i-a preocupat educaţia simţimântului, cum sunt Ignaţiu de Loyola şi Pascal, recomandă actele exterioare ale credinţei ca foarte indicate pentru a pune sufletul în starea afectivă corespunzătoare.

Se ştie că în starea de somn hipnotic, atitudinea care corespunde unei emoţii, poate sugera neapărat emoţia. „Oricare ar fi pasiunea ce ai voi să exprimi prin atitudinea pacientului", zice Braid, „când sunt puşi în joc muşchii necesari acestei pasiuni, izbucneşte deodată pasiunea însăşi şi îi răspunde întreaga organizaţie. Dugald-Stewart istoriseşte că Burke simţea adesea că se aprinde în el mânia, pe măsură

ce imita semnele exterioare ale pasiunii. Nu vedem oare cum câinii şi chiar unii oameni, după ce se joacă luptându-se între ei, sfârşesc adesea prin supărări în toată forma? Şi oare râsul, lacrimile, nu sunt molipsitoare? Şi nu se ştie că râde cineva mai mult cu cât e mai nebun? Un om trist, posomorît nu e oare un strică-chef, o adevărată nenorocire pentru familie? N'a stabilit oare Confucius, ca şi Loyola de altfel, că gesturile ceremonialului chinez înfăţişează o idee înaltă despre autoritate şi că aceste gesturi sugerează simţiminte corespunzătoare. Iar pompa măreaţă a Bisericii catolice cu ceremonialul ei de adâncă psihologie nu produce oare şi asupra sufletelor celor mai puţin credincioase o impresie puternică?

Desfid pe orice om de bună credinţă de a putea împiedeca în sufletul său o vie mişcare de respect în momentul când, după cântările liturgice, urmează, în cea mai mare tăcere, o prosternare a tuturor credincioşilor. Şi oare vizita unui prieten care aduce veselie în casă, nu ne înseninează în mijlocul celei mai mari griji? De altfel e cu totul de prisos să mai îngrămădim exemple; fiecare din noi le poate găsi cu uşurinţă dacă le caută.

Din nenoricire nu se pot provoca decât simţiminte care *existau dinainte.* Aceste simţiminte le trezeşti, le însufleţeşti, nu le creezi. Simţimintele reînnoite rămân însă adesea destul de slabe. Acţiunea din afară asupra lăuntrului, poate fi privită numai ca un sprijin preţios; ea serveşte mai mult pentru a păstra simţimântul în lumina conştiinţei. Este ceea ce am văzut că sunt mişcările şi mai ales scrisul, pentru gândire, adică un ajutor preţios pentru a împiedeca distracţiile să abată atenţia şi pentru a menţine pe planul întâiu lanţul de stări de conştiinţă, veşnic gata a se rupe şi a lăsa să se introducă în locul lor alte stări. Să crezi însă că poţi sugera astfel sufletului un simţimânt care n'a încolţit dinainte, sau

care abia începe să încolțească întrînsul, înseamnă să nu-ți dai seama că elementul esențial al oricărui simțimânt scapă de sub puterea noastră.

Astfel, când o emoție fierbe în noi, stă în putința noastră de a n'o lăsa să se exteriorizeze. Mânia, are nevoie pentru a se exprima, de pumni strânși, de fălci încleștate, de contractarea mușchilor feței, de o respirație gâfâitoare : *quos ego !* Pot porunci mușchilor mei să se destindă, pot porunci gurii să surâdă ; unii pot să-și potolească zvâcnirile respirației. Dacă însă n'am încercat să înnăbușim întâile manifestări slabe încă, ale emoției născânde ; dacă le-am lăsat să crească, sforțările noastre sunt în primejdie de a rămâne zadarnice, mai ales dacă din lăuntru voința nu izbutește a trimite în ajutor alte simțiminte, cum sunt simțimântul demnității personale, temerea unor izbucniri, și altele.

S'ar putea face aceeași constatare la emoțiile senzuale. Dacă mintea se întovărășește cu dorința, dacă împotrivirea dinlăuntru slăbește, împotrivirea mușchilor, agenți ai dorinței, nu poate să țină mult. Și, în regulă generală, nu folosește la nimic să încerci asedierea dușmanului, ridicând împotriva-i întăriri materiale, dacă trupele de asediere prind de veste că șefii lor au lăsat-o moale, fiind gata să intre în tratative.

Acest refuz al mușchilor de a asculta de glasul pasiunii, trebue să fie sprijinit cu tărie de toate puterile interioare întovărășite. De aici reiese că *din afară* nu se poate face mare lucru asupra lăuntrului. Inrâurirea ce putem exercita direct pentru a provoca sau a nimici în suflet un simțimânt, este deci foarte slabă. Ceea ce vor procura aceste mijloace externe, nu poate fi decât un *adaus*, prețios desigur, dar care se poate numai alătura la o acțiune interioară, dacă aceasta este dinainte destul de puternică.

VI

Dacă ne-am mărgini deci numai la prezent, dacă am trăi de azi pe mâine, fără prevedere, întreaga luptă ar fi inutilă. Am asista neputincioşi la conflictul între idei, simţiminte şi pasiuni ce se petrece în noi. Lupta ar fi interesantă, dar inteligenţa ar fi o spectatoare descurajată dinainte. Ea ar putea cel mult, cum se fac pariurile la alergări, să se mulţumească a se distra, ghicind care va fi rezultatul luptei. Câştigând acest pariu, ea ar ajunge să creadă că nu mai poate greşi. De altfel, cei mai mulţi oameni nici nu-şi bat capul cu altceva, aproape toţi fiind victime ale credinţei că ei cunosc dinainte viitorul şi, dacă se întâmplă să se adeverească ceea ce doreau aceşti oameni se cred liberi.

Inteligenţei, ruşinată de neputinţa ei, îi place totuşi să continue a se hrăni cu iluzia că ea e suverană. In realitate însă, înclinările tratează toate chestiunile fără dânsa şi ea n'are mai multă înrâurire asupra rezultatului luptei decât metereologul care ştie că a doua zi va ploua, orientându-se după gradul de saturaţie al atmosferei.

Dar ceea ce este regula — şi o regulă meritată pentru toţi acei care n'au făcut niciun efort pentru a-şi câştiga libertatea — nu este cât de puţin o regulă necesară. Poate ajunge omul să poruncească în casa lui. Libertatea refuzată astăzi, timpul ne poate îngădui să o cucerim mai târziu. Timpul este marele nostru liberator. El e puterea suverană care desrobeşte inteligenţa, care îi dă putinţa de a scăpa de robie faţă de pasiuni şi de animalitate. Fiindcă stările afective de tot felul sunt forţe brutale şi

oarbe şi este soarta oamenilor care nu văd bine, fie ei şi nişte herculi, să fie conduşi de oameni care văd limpede. Inteligenţa folosindu-se de abilitatea ei, se va asocia cu timpul şi printr'o tactică liniştită, răbdătoare, dar neîntreruptă, va cuceri încet dar sigur putere şi chiar dictatură, o dictatură temperată numai prin lenea suveranului şi prin revoltele supuşilor la răstimpuri.

Trebue să studiem acum natura şi efectele acestei liberări prin timp. Vom studia apoi mijloacele practice pentru a ne desrobi.

CAPITOLUL III

Posibilitatea domniei inteligenţei.

I

Ceea ce este de o însemnătate capitală în opera cuceririi de sine, este fixarea, legarea într'o temeinică deprindere a ideii şi acţiunii, astfel ca, atunci când răsare în minte ideea, fapta să o urmeze cu exactitatea şi puterea unui reflex. Am căpătat însă până acum descurajatoarea siguranţă că numai simţimântul e în stare să producă asemenea fapte aproape automatic. Această legătură între o idee, ideea de a lucra, de pildă, şi traducerea în faptă a acestei idei, nu se îndeplineşte la rece, ci pentru ca ideea să devie trainică, să nu se mai poată frânge, este nevoie de o sudură, ceea ce se poate face numai cu ajutorul căldurii simţimintelor afective.

Astfel ideea poate dobândi o tărie extremă. De altfel, ce alta este educaţia dacă nu o punere în acţiune a unor simţiminte viguroase pentru a crea obişnuinţe de gândire, de activitate, adică a orga-

niza în spiritul copilului sisteme de legare a unor idei cu altele, a ideilor cu simţimintele, a ideilor cu faptele ? Copilul se deprinde încet, încet a-şi stăpâni atenţia, a-şi înnăbuşi tendinţa de a face sgomot şi gesturi neastâmpărate, să se poarte bine, să se ţină curat, fie de frică, de amor propriu sau de dorinţa de a face plăcere părinţilor. Trebue să ne folosim deci cu abilitate de simţiminte fireşti şi puternice, spre a rupe legătura dintre anumite înclinări şi înfăţişarea lor firească, pentru a face să se producă o închegare trainică între vorbe, idei şi unele fapte până atunci nelegate între ele.

Emoţiile religioase în epocile sau în mediile sociale cu credinţă adâncă, alcătuesc o masă de o tărie extremă, fiind compuse din simţiminte elementare, după ce ele înşile formau un mănunchiu puternic şi foarte bine prins laolaltă. Teama de opinia publică, respectul autorităţii persoanelor în veşmânt cu un caracter sacru, multele amintiri ale educaţiei, teama de „pedeapsa de apoi", speranţa Impărăţiei Cerului, groaza de un Dumnezeu răzbunător, care este pretutindeni, care vede şi aude totul, cunoscând şi judecând gândurile cele mai tainice, toate acestea se contopesc într'o stare afectivă extrem de complexă, dar care conştiinţei i se pare foarte simplă.

La flacăra acestui simţimânt atât de puternic, se fac contopiri definitive între idei şi fapte şi această atmosferă atât de înaltă nu poate provoca mânie la firile religioase superioare, — atât de repede şi de sinceră le este resemnarea. Nici chiar castitatea, neprihănirea, nu pricinuesc vreo luptă, vreo înteţire, atât de desăvârşit de purificate, de sfinţite le sunt simţimintele şi atât de înnăbuşite aţâţările senzuale care înfierbântă creierul altor fiinţe de o moralitate inferioară. Este o frumoasă pildă de biruinţă câştigată contra unor tendinţe atât de puternice numai prin împotrivirea simţimintelor superioare.

Renan spunea : „simt că vieaţa mea este mereu

guvernată de o credință pe care n'o mai am ; credința are această particularitate, că ea continuă să lucreze, chiar și după ce a dispărut". Aceasta nu este particular numai credinței ; orice emoție sinceră, care a legat un timp îndelungat faptele cu oarecare idei, poate să dispară ; ea lasă însă în urma ei această legătură, după cum în silogism termenul de mijloc dispare, după ce a adus concluzia.

Dar asemenea legături pe care simțimântul le înnoadă atât de bine, le poate îndeplini și ideea, dar aceasta numai dacă poate câștiga complicitatea stărilor afective. Nimic nu e mai obișnuit decât aceasta. In educația ce primim în familie și în liceu, părinții și profesorii noștri pot îndeplini, după cum am văzut, orice contopiri voiesc între idei și fapte ; tot astfel și religia.

Dar, în opera de educație a noastră *prin noi înșine*, nu mai este așa. Sarcina e mult mai complicată ; ea cere o cunoștință aprofundată a firii noastre psihologice, a mijloacelor de care dispune din acest punct de vedere. După ieșirea din liceu, tinerii călăuziți până atunci de părinți sau de profesorii lor și cărora regulile școalei le impuneau un lucru ordonat, bine definit, trebuind să intre în școala vieții pentru care n'au, fără pregătirea specială, nicio îndrumare, nu știu pe ce cale să apuce. Dacă sunt trimiși de acasă, aruncați în șuvoiul vre-unui oraș mare, fără supraveghere, adesea fără sfatul cuiva și mai ales fără altă sarcină decât doar pregătirea unui examen, care este altceva decât felul întrebuințării timpului de până atunci, nu simt nicio altă grijă decât doar aceea, atât de slabă, a temerii de a cădea la examenul dela sfârșitul anului. Dar cea mai mare parte de studenți, admiși fără mari greutăți, la școlile superioare, alungă și această teamă, neavând nici un alt imbold la muncă serioasă : „voiu citi mâine, poimâine, luna viitoare !"

In fața unor condiții atât de neprielnice, trebue să

asigurăm predominarea ideii şi să-i găsim un sprijin în simţimintele tinerilor. Aceasta este o chestiune didactică. Inainte de toate trebue să trecem însă în revistă mijloacele noastre, fără a trece cu vederea vreunul şi a examina foarte de aproape chestiunea de a şti cum să operăm legăturile trebuitoare între cutare idei şi cutare fapte.

II

Vom examina ma întâi *raporturile ideii cu puterile afective prielnice operei de stăpânire de sine.*

Unii filosofi, prea puţini, care s'au ocupat cu raporturile inteligenţei cu simţimântul, se văd îndemnaţi de a deosebi două feluri de cunoştinţe : cunoştinţa curat intelectuală şi cunoştinţa prin simţimânt, prin inimă [1]). Este un fel incorect de expunere a unui adevăr fundamental. Orice cunoştinţă este intelectuală ; dar când cunoştinţa este însoţită de o emoţie, se produce o contopire intimă a celor două elemente, intelectual şi sensibil, şi simţimântul mai cuprinzător întru câtva şi mai intens decât ideea, se aşează în plină lumină a conştiinţei, respingând în penumbră ideea asociată. Am văzut mai sus exemplul ideilor reci până atunci, care trezesc deodată emoţii violente, aşa încât de aici înainte ideea nu va mai putea să apară în conştiinţă, fără să cheme îndată după dânsa amintirea emoţiei, amintire care nu e altceva decât emoţia în stare crescândă. In felul acesta, dacă nu mi-aş închipui că alunec acum într'o prăpastie, după exemplul dat în una din paginile trecute, această amintire mi-ar provoca un simţimânt de ameţeală. Astfel, între o idee şi o stare

1) v. **Clay** „Alternativa".

afectivă necunoscută de mai înainte s'ar forma o legătură devenită automatică dintr'o singură dată.

Asemenea legături se pot oare anunţa artificial? Dacă răspunsul ar fi negativ, atunci socoteala noastră ar fi încheiată: aducaţia voinţei ar fi cu neputinţă. Am văzut însă că întreaga educaţie se razimă pe această putinţă. Cu toate acestea, ceea ce au putut îndeplini părinţii şi profesorii noştri, o poate oare intreprinde pe propria lui socoteală un student care nu atârnă decât de el însuşi? Dacă nu, atunci *educaţia prin sine însuşi* ar fi o încercare zadarnică.

Că asemenea asociaţii sunt foarte anevoioase de împlinit, e foarte adevărat, aceasta cerând mult timp şi răbdare. Dar tot atât de adevărat este, credem, că lucrul e cu putinţă şi această putinţă ar însemna desrobirea noastră. A o afirma, înseamnă a afirma că suntem liberi. Ei bine, această afirmaţie nu şovăim s'o facem. Da, suntem liberi. Fiecare din noi poate asocia, dacă doreşte, de pildă la ideea unei munci neplăcute, simţiminte care la urmă ne vor face lesnicioasă această muncă. Zicem simţiminte, fiindcă în genere, la muncitorul intelectual, această asociaţie se face cu un mare număr de stări afective. Mai mult încă, rar se întâmplă ca aceasta să fie rezultatul unei singure experienţe, ca în exemplul citat mai sus. Noi procedăm, ca un desenator, prin trăsături de creion succesive. Fiecare asociaţie săvârşită, lasă în conştiinţă, mulţumită legii obişnuinţei care începe a lucra chiar dela întâia experienţă, un fel de schiţă sumară. Acele care se îndeplinesc în momentele cele mai puternice, aduc întrucâtva trăsăturile hotărîtoare, care vor termina opera schiţată şi completată apoi prin retuşări răbdătoare.

Această închegare înceată este necesară fiindcă lucrarea singuratică a gândirii este atât de contrarie firii omeneşti, iar atenţia statornică şi răbdătoare este atât de neplăcută pentru un tânăr, în-

cât, pentru a se lupta împotriva simțimântului neplăcut ce inspiră această stare lipsită de mișcare și mai ales de concentrare a atenției asupra unei idei, nu e de loc de prisos de a se aduna într'un mănunchiu trainic și bine legat toate puterile afective potrivite pentru sprijinirea voinței în împotrivirea ei contra puterilor fatale ale inerției și lenei omenești.

De aceea dacă examinăm ceea ce susține energia în această lungă și plictisitoare serie de eforturi cerute de scrierea unei cărți de mare întindere și la care își pune cineva tot sufletul, se va găsi o puternică alianță de simțiminte îndrumate către aceeași țintă : mai întâi și îndată simțimântul energiei pe care munca ni-l însuflețește în atât de mare măsură ; apoi meditația, răsplătită prin rezultatele și bucuriile descoperirii, simțimântul de superioritate ce ne dă urmărirea unui scop înalt, simțimântul de vigoare, de sănătate fizică ce ne dă activitatea, concentrată și folosită pe de-a-întregul într'un chip rodnic. Să adăugăm la aceste temeiuri atât de puternice conștiința stimei acelora care, fără a lucra ceva, urmăresc, unii cu toată simpatia, alții nu fără gelozie bucuriile orizontului nostru intelectual, care se lărgește ; să adăugăm și măgulirea amorului propriu, satisfacerea ambiției, mulțumirea de a vedea bucurându-se acei care ne sunt dragi și în sfârșit îndemnuri mai înalte : iubirea de oameni, serviciile ce putem face atâtor tineri care rătăcesc fără a ști încotro să apuce, fără să le fi arătat vreodată cineva calea ce trebue să urmeze pentru a ajunge la știința științelor, care este aceea a stăpânirii de sine.

Simțiminte egoiste de prezent și de viitor, simțiminte altruiste și impersonale, ne pun la îndemână un bogat tezaur de tendințe, de emoții, de pasiuni pe care le putem chema în ajutor, a căror putere până într'un timp nedesciplinată, o putem coordona pentru a transforma un scop până atunci ne-

plăcut, respingător chiar, într'unul plăcut şi atrăgător. Vom îndrepta asupra acestui scop tot entuziasmul cald şi vibrător ce avem în noi, întocmai cum un îndrăgostit pasionat împodobeşte cu visurile şi dorinţele lui fata pe care o iubeşte, cu deosebirea că obiectivitatea iluziilor lui este naivă, pe când pentru noi ea este voită, chibzuită şi nu capătă decât cu vremea un mers spontan.

Cum? Avarul ajunge să-şi jertfească sănătatea, plăcerile, onestitatea, chiar şi banii, şi noi să nu putem fi în stare să iubim în deajuns un scop generos, cum este munca intelectuală; să jertfim zilnic acestui scop generos câteva ore din lenea noastră? Cutare negustor se scoală în fiecare dimineaţă cu noaptea în cap şi stă la dispoziţia clienţilor săi până la nouă seara, în speranţa că va putea într'o zi să se ducă şi el la ţară şi să guste o odihnă meritată, iar tinerii noştri să nu aibă puterea de a sta cinci ore la masa lor de lucru, spre a-şi asigura în viitor multele bucurii ale unei înalte culturi intelectuale? Oricât de neplăcută ar fi munca — deşi, dacă o faci cu drag, ea nu e niciodată neplăcută —, putem fi siguri, prin legile asociaţiei ideilor, că obişnuinţa va micşora suferinţele efortului şi că nu va întârzia să facă munca plăcută.

De fapt, puterea noastră de a face atrăgător prin asociaţie, ceea ce nu era plăcut dela început, se întinde foarte departe. Putem, înainte de toate, să îmbogăţim simţimintele favorabile voinţei noastre, să le îmbogăţim până a le transforma cu totul. Cine va recunoaşte în deliciosul simţimânt al misticului care, după cuvintele sfântului Francisc de Sales, lasă să „i se scurgă şi să i se topească sufletul în Dumnezeu", o sinteză a iubirii şi a fricei primilor oameni aruncaţi în mijlocul unei naturi neasemănat mai puternice decât a lor, aveau simţimântul viu al stării lor mizerabile şi groaza de puterile naturii?

Tot astfel până şi simţimântul scurtimii vieţii

noastre, „a acestei strecurări a ceasului, a acestei goane nebune, abia simțite, a acestei defilări infinite de clipe grăbite, care rod trupul și vieața oamenilor", cum scrie Maupassant, ne poate veni în ajutor, învățându-ne să disprețuim toate plăcerile, toate așa zisele „distracții" vulgare.

Fără îndoială noi nu putem nici să trezim, nici să creiem simțiminte care nu există deloc în conștiință. Dar nu e de crezut că ar putea să lipsească dintr'o conștiință omenească simțimintele elementare. In tot cazul, dacă unii oameni se pot deosebi atât de adânc de semenii lor, noi nu ne adresăm deloc la aceștia. Noi scriem acest tratat pentru oamenii tineri, normali și nu ne ocupăm cu studiul monstruozităților organice De altfel nici un există asemenea oameni-monștri. Unde s'au văzut, de pildă, oameni care se disting numai prin cruzime și care niciodată, în nicio împrejurare, să nu fi simțit milă nici pentru părinții lor și nici pentru ei înșiși? Zicem niciodată, fiindcă chiar dacă asemenea caractere ar fi foarte rare, tot ar trebui să rămâie stabilit că ele există și ar putea fi posibile.

Ei bine, cum de altă parte știm că simțimintele cele mai complexe, cele mai înalte, sunt sinteze alcătuite din asociații intime ale mai multor simțiminte elementare [1]), cum de altă parte este vădit că atenția viguroasă și prelungită acordată de spirit unei stări de conștiință oarecare. tinde a o scoate în plină lumină a conștiinței, prin urmare a-i permite să trezească stările asociate, să devie un centru de organizație, noi susținem (și fiecare poate verifica aceasta asupra lui însuși) că putem să încurajăm, să întărim stările afective sfioase întrucâtva, smerite și care până atunci abia dacă aveau vieață, stingherite, umilite de vecini puternici și care vegetau fără glorie, ca acele stele care strălucesc și în timpul zi-

1) Spencer: **Psihologie.**

lei, deşi neştiutorii nu le bănuesc prezenţa. Atenţia noastră, de care dispunem cum ne place, îndeplineşte funcţia puterilor creatoare care ne lipsesc.

Altfel cum s'ar explica succesul romanelor şi mai ales cum de le înţeleg toţi ? Aceasta este fiindcă fiecare din ele pun în joc un grup de simţiminte, care în vieaţa de toate zilele n'au ocazie să se exercite. Este ca un fel de războiu numai închipuit. Şi dacă o atât de mare parte din public poate urmări romanele „marilor maeştri", nu dovedeşte oare aceasta că la cea mai mare parte a cititorilor, simţimintele dorm, aşteptând numai prilejul de a ieşi la lumina conştiinţei ? Ceea ce poate produce în noi un romancier, ar fi ciudat să nu putem face şi noi înşine, dacă am fi stăpâni pe atenţia şi imaginaţia noastră. Şi putem chiar să provocăm în noi, când voim, mânii artificiale, tandreţe, entuziasm, în sfârşit simţimântul de care avem trebuinţă pentru a ajunge la ţinta dorită.

Nu se văd oare descoperirile creind în înţelesul omenesc al cuvântului, simţiminte cu desăvârşire nouă ? Şi este ceva mai rece, în aparenţă, decât mecanismul cartezian ? Totuşi această teorie abstractă, pătrunzând în sufletul arzător al lui Spinoza, s'a închegat într'un sistem nou de simţiminte, până atunci împrăştiate în mintea lui şi, grupând acestea în jurul simţimântului foarte puternic ce avea el despre nimicnicia noastră, a dat naştere celui mai pasionat şi mai admirabil dintre romanele metafizice ce avem. Se poate spune deci că simţimântul umanităţii este înnăscut în om ? Nu este acesta un produs conştient, o sinteză nouă, sinteză de o forţă neasemănată ? Şi nu este oare vădit că Mill are dreptate când scrie că „cultul umanităţii poate cuprinde vieaţa unui om, să-i coloreze gândirea, simţimântul, acţiunea cu o putere pe care nu i-ar fi putut-o da religia, decât într'o măsură foarte slabă ?" [1])

1) Stuart Mill. **Utilitarismul.**

Şi nu e oare acesta rolul cuvenit inteligenţei de a orienta şi a îndeplini contopirea simţimintelor elementare, anarhice, dându-le o expresie lămurită? Căci orice stare afectivă, orice dorinţă, rămâne prin ea însăşi foarte vagă, oarbă, deci neputincioasă. Afară de simţimintele instinctive, cum sunt frica şi mânia care se exteriorizează dela sine, cea mai mare parte au nevoie de conlucrarea inteligenţei. Ele provoacă în suflet o nelinişte, o suferinţă, iar spiritul dă acestei nelinişti o semnificaţie precisă.

Spiritul are sarcina de a căuta mijloacele pentru satisfacerea acestei dorinţe. Dacă am fi prinşi de furtună pe Mont Blank, suferind de frig şi de groaza morţii, inteligenţa ne va îndemna să săpăm în peretele de zăpadă o grotă unde să ne adăpostim până la trecerea primejdiei. Dacă am fi aruncaţi pe o insulă pustie, ca Robinson Crusoe, ce ar face toate înclinările firii noastre, îndurerate, desnădăjduite, dacă n'ar interveni inteligenţa ca să le liniştească? Dacă mă aflu în mizerie, din care vreau să scap, tot inteligenţa trebue să intervină, pentru a da faptelor mele o îndrumare lămurită, bine definită. Dacă se compară nehotărîrea şi simţimântul vag, turbure, provocat de înclinarea sexuală a unui tânăr cu desăvârşire cast şi neştiutor cu limpeziciunea şi energia ce va lua la dânsul dorinţa, după întâia experienţă, se va înţelege ce ajutor poate da inteligenţa stărilor afective...

Prin urmare, spre a se da unei dorinţe, unei emoţii o mare vioiciune, e deajuns ca obiectul urmărit să fie lămurit spiritului în aşa măsură încât toate laturile sale plăcute, atrăgătoare sau numai folositoare, să fie puternic scoase în relief.

Aşa fiind, vedem că prin singurul fapt că cineva e inteligent şi prevăzător (a şti nu însemnează în definitiv altceva decât a prevedea), putem întrebuinţa toate mijloacele ce stau în puterea noastră şi pe care le-am studiat, pentru a întări simţimintele

aliate. Direct din afară, nu putem înrâuri decât prea puţin asupra stărilor noastre afective. Puterea noastră câştigă însă o întindere foarte mare prin aplicarea inteligentă a legii asociaţiei.

Vom vedea că mai putem adăuga acestei puteri un ajutor care o dublează, aşezându-ne într'un mediu prielnic înfloririi unor anumite simţiminte, adică în mediul familiar sau camaraderesc, în mediul relaţiilor, al lecturilor de pildă, etc. Vom examina de altfel încet acest mod de acţiune indirectă asupra noastră înşine (cartea V-a). Expunerile precedente sunt foarte nimerite pentru a ne încuraja. Dacă, pentru a se face una cu fapta, ideea are nevoie de imboldul stărilor afective, de ceea ce nu se mai îndoieşte nimeni, putem produce căldura necesară acestui imbold nu printr'un *fiat*, ci prin folosirea raţională a legilor asociaţiei. Deci supremaţia inteligenţei încetează de a mai părea imposibilă.

Va trebui să examinăm însă şi mai de aproape raporturile ideii şi ale afecţiunilor. Simţimântul este o stare cuprinzătoare, greoaie care se trezeşte anevoie şi prin urmare se poate prevedea *a priori* ceea ce confirmă experienţa şi anume că simţimântul este o stare relativ rară în conştiinţă. Ritmul ivirii şi al dispariţiei acestuia este foarte larg. Emoţiile au ca un fel de flux şi reflux. In răstimpuri sufletul se află într'o stare calmă, într'o linişte asemănătoare cu perioada când marea este domolită. Această natură periodică a stărilor afective, ne va îngădui să întrevedem cu multă siguranţă triumful libertăţii raţionale. Prin natura ei, gândirea este şi ea menită la un dute-vino neîntrerupt, dar tânărul instruit printr'o disciplină severă a lucrului şi prin educaţia părinţilor şi a profesorilor, a câştigat o mare putere asupră-şi. El poartă în conştiinţă vreme îndelungată reprezentaţiile ce-i plac. Faţă cu nestabilitatea stărilor afective, o idee se impune prin durata şi statornicia ei. Ea stă pe loc în timpul fră-

mântării simțimântului, spre a-i utiliza mișcarea ; în timpul refluxului se poate folosi de dictatura ei provizorie, spre a pregăti lucrările de apărare contra dușmanului pentru a-l feri de proprii săi aliați.

Când simțimântul se ivește în conștiință, — fiind vorba aici numai de simțiminte favorabile scopului nostru —, trebue să ne folosim de prilej pentru a ne așterne pe lucru ; „trebue să profităm de mișcările cele bune ca de vocea lui Dumnezeu care ne chiamă, spre a lua hotărîri voinicești“ [1]) ; oricare ar fi simțimântul aliat care năvălește în suflet, să-l folosim neapărat pentru opera noastră. Vom afla izbânda unui prieten și aceasta ne va biciui voința șovăielnică. Iute la lucru ! Să terminăm curajos lucrul care ne chinue de câteva zile, fiindcă, nefiind în stare a porni cu hotărîre la acest lucru și nici de a ne debarasa de povara lui, neterminarea ne pricinuește ca un fel de remușcare. In urma unei citiri, având simțimântul mărimii și al sfințeniei muncii, iute condeiul în mână ! Sau, având la un moment dat simțimântul de plină vigoare trupească și intelectuală, care face munca plăcută, iarăși iute la lucru ! Trebue să folosim totdeauna aceste momente fericite, pentru a ne forma deprînderi trainice, pentru a gusta din bucuria cugetării rodnice, din mândria stăpânirii de sine, o aromă pe care s'o păstrăm mult timp. Simțimântul retrăgându-se, va lăsa în urma-i ca un strat de sevă binecuvântată, deprinderea sănătoasă de a munci, amintirea bucuriei simțite și a hotărîrilor energice.

După dispariția simțimântului, în liniștea care urmează, puterea dictatorială o păstrează ideea, care rămâne singură în conștiință. Ideile sunt însă, cum observă Schopenhauer „zăgazul, rezervorul unde, când se deschide izvorul moralității — izvor care nu curge întotdeanua — vin să se așeze simțimintele

1) Leibnitz. **Incercări nouă.**

cele bune şi din care, când se înfăţişează prilejul, vin să se distribue unde trebue canaluri de derivaţie" [1]).

Aceasta înseamnă, cu alte cuvinte, că o contopire între idee şi mişcare, sub înrâurirea simţimintelor, este durabilă şi că, de altă parte, ideea fiind asociată adesea cu simţimintele ce-i priesc, se întâmplă că, chiar în lipsa acestor simţiminte prezentative în momentul acela, ea poate, în virtutea legilor asociaţiei, să le deştepte, ce e drept într'o slabă măsură, dar îndestulătoare pentru a provoca fapta.

III

După ce am cercetat raporturile inteligenţei cu stările afective favorabile, rămâne să examinăm raporturile inteligenţei cu stările afective potrivnice operei stăpânirii de sine. Am văzut că puterea noastră directă asupra stărilor afective, asupra dorinţelor, a pasiunilor, este foarte slabă, chiar dacă ea este apreciabilă. Mijloacele noastre nu sunt decât indirecte.

Nu avem putere decât asupra muşchilor şi asupra mersului ideilor noastre. Putem înnăbuşi manifestările exterioare ale emoţiilor, să suprimăm expresia lor firească. Curtizanul, omul de lume, care este adesea, mai mult decât faţă de femei, curtizanul unei puteri mai tiranice şi mai inteligente şi anume al opiniei publice, câştigă în mare măsură prin acest fapt puterea de a-şi înfrâna orice exprimare făţişă a urii, a mâniei, a indignării şi a dispreţului.

Pe de altă parte, dorinţele, tendinţele sunt cu desăvârşire separate de lumea exterioară, ele nu se

1) Schopenhauer. **Bazele Morale.**

pot satisface decât prin acte musculare: mânia se manifestă prin insulte, prin loviri; iubirea se manifestă prin strângeri în braţe, prin sărutări, prin desmierdări, dar muşchii noştri atârnă într'o largă măsură de voinţa noastră şi deoarece cu toţii putem refuza unui moment, unei pasiuni, ajutorul muşchilor noştri, e limpede că vom putea desvolta puterea noastră şi vom putea ajunge să aseundem, să închidem în noi emoţia, după voinţă.

Orice forţă cerând, în virtutea legii conservării energiei, să fie cheltuită, tendinţa stăvilită astfel afară din noi, e împinsă înăuntru şi silită a înflăcăra creierul, provocând în el un galop nebunesc de idei, care la rândul lor vor trezi simţimintele asociate. In sensul acesta zice Pascal, că „în măsura în care sporeşte spiritul omului, cresc şi pasiunile lui".

Să nu uităm însă că direcţia gândurilor o dăm noi şi putem împiedeca focul să se întindă. Il putem şi lăsa uneori să arză, dacă simţim că e cu neputinţă să-l stingem. Aşa, de pildă, putem lăsa mânia noastră să se descarce în cuvinte, în planuri de răzbunare, fiind siguri că ne vom reveni în fire îndată ce se va fi potolit îndeajuns sbuciumul orb şi fără rost care sileşte voinţa noastră la o retragere prudentă. Tactica este să lăsăm pe adversar să-şi sleiască puterile înainte de a putea să reluăm noi ofensiva.

Altă dată putem intra însă în foc fără zăbavă, de oarece am văzut că o tendinţă ceva mai complexă fiind oarbă, are nevoie întotdeauna de inteligenţă. Ea atârnă, ca să zicem aşa, de o idee. Este ca întovărăşirea rechinului, care are vederea slabă iar mirosul îi lipseşte de tot, cu „cârmaciul" său care îl călăuzeşte spre pradă şi fără de care monstrul ar umbla orbeşte, sălbatec, fără nicio chibzuire. De aceea întâia sforţare a oricărei pasiuni, este de a momi inteligenţa, de a face ca această pasiune să fie privită ca legitimă. Nu vom găsi nici un leneş care să nu ne arate tot felul de motive spre a

nu face nimic și care să nu găsească răspunsuri îndrăzneţe pentru acela care îl îndeamnă să se apuce de lucru. Un despot n'ar putea fi desăvârșit, dacă n'ar fi convins de superioritatea lui asupra acelora pe care îi exploatează și dacă nu ar fi examinat de aproape multele neajunsuri ale libertății. Astfel, o pasiune legitimată de raţionamente falșe, poate ajunge ceva de temut și, spre a lovi în asemenea pasiuni, trebue să ne încordăm arcul împotriva ideii sau a grupului de idei care conduc stările afective. Inainte de toate trebue să dărâmăm sofismele, să risipim iluziile cu care pasiunea își înconjoară obiectul. Și astfel, viziunea limpede a minciunii, a rătăcirii, desvelirea promisiunilor amăgitoare ale prezentului, prevederea unui viitor dureros pentru mândria omenească, pentru sănătatea, pentru fericirea, pentru demnitatea noastră — în fața dorinţei care altfel ar fi înnăbușit temeiurile în stare de a o împiedeca în mersul ei —, alte dorinţi, ale stării afective, care i se vor pune împotrivă și care, dacă nu o vor putea birui, nu-i vor lăsa decât o izbândă îndoielnică, desonorantă întrucâtva și nesigură. Stăpânirea liniștită a conștiinţei, o vom înlocui prin neliniște și războiu. In acest chip vom putea înarma în conștiință, împotriva lenii mulţumită de sine, și pe niște potrivnici care se vor oţeli în luptă și care la urmă vor câștiga victorii din ce în ce mai dese, din ce în ce mai hotărîtoare.

Ne aducem aminte de adorabila figură a lui Heruvim din „Nunta lui Figaro“ (Heruvim vorbind Suzanei) : „nu mai știu ce e cu mine ; de câtva timp îmi simt pieptul sbuciumat, inima mi se sbate numai la vederea unei femei ; cuvintele de iubire și de voluptate mă fac să tresar și să mă turbur. In sfârșit dorința de a spune cuiva *te iubesc !*, a devenit pentru mine așa de puternică, încât alergând prin parc, le spun vorbind singur : nu stăpânei tale,

ţie, pomilor, vântului... ieri am întâlnit pe Marceline..."

Şi continuă, văzând pe Suzana râzând: „De ce nu? E femeie! E fată! o, femei! Ah! cât de dulci sunt vorbele acestea!"

Ei bine, dacă Heruvim ar fi fost în stare să fie stăpân pe sine măcar o clipă, dacă s'ar fi uitat mai de aproape la Marcelina, să vadă urâţenia ei, bătrâneţea şi prostia ei, dorinţa lui ar fi fost grav zdruncinată. Şi cine ar fi pricinuit aceasta? O cercetare atentă, adevărul.

Pasiunea puternică împiedecă trezia spritului critic, dar dacă se produce defăimarea voluntară a obiectului, pasiunea este în primejdie de a se stinge.

Leneşul, chiar şi cel mai bine întărit cu argumente sofistice, are în unele momente pornirea de a se aşterne pe muncă, când dovada superiorităţii muncii fericitoare asupra unei vieţi trândave se arată în strălucirea ei Momentele acestea fac să nu mai fie apoi cu putinţă o vieaţă de lene, fără remuşcări. Ceea ce e posibil, când poţi opune sofismelor adevărul, se poate realiza şi în cazuri care par şi mai anevioase, când e vorba de pildă, să opui sofismelor adevărate minciuni voluntare, sau — ceea ce e mai de seamă —, când împotriva unui adevăr care stingherește opera stăpânirii de sine, se întinde o reţea de minciuni prielnice.

Este limpede că o minciună voluntară nu poate avea vreo înrâurire asupra purtării noastre, decât dacă îi acordăm încredere Astfel, dacă minciuna nu e decât o formulă goală, sau un papagalism, aceasta nu va servi la nimic. Dar poate că aici potrivnicii noştri se vor întreba râzând:

— Dar bine, am putea deci să ne mințim pe noi înşine, cu ştiinţă? Să chibzuim noi înşine o minciună şi să ne lăsăm înşelaţi de ea? Aceasta n'are nici un sens!

— Da, e fără sens în aparenţă, dar foarte expli-

cabil pentru cineva care se gândește la extraordinara putere de desrobire ce ne-o dau legile atenției și ale memoriei. Nu ne învață oare legea cea mai generală a memoriei că orice amintire care nu este împrospătată din vreme în vreme tinde a se șterge, a-și pierde din limpezimea ei, a se întuneca și a se pierde din memoria uzuală? Zicem „uzuală, adică din memoria de care ne servim obișnuit, lăsând deschisă chestiunea de a se ști dacă nu se poate ca o amintire să se piardă cu desăvârșire.

Dar noi suntem în foarte largă măsură stăpânii atenției noastre. Putem prin urmare osândi la moarte o amintire numai refuzând a o mai chema în conștiință, pentru ca dimpotrivă să-i dăm toată intensitatea ce voim, acordându-i cât mai des toată atenția. Toți muncitorii, deși cu destulă inteligență, ajung de nu mai reținîn memorie decât ceea ce *vor* neapărat să reție. Dar, orice fapt, orice întâmplare asupra căreia nu mai revenim, la care nu vrem să ne mai gândim, dispare pentru totdeauna din memorie, afară de puține excepții, bineînțeles.

Leibnitz a înțeles foarte bine ce înrâurire poate avea asupra noastră această lege, când voim să ne formăm *cu încetul* o convingere pe care nu o avem: „Putem", zice el, *„să ne facem să credem* ceea ce voim, abătându-ne atenția dela un lucru neplăcut, spre a ne gândi la un altul care ne place. Astfel, dacă privim mai multă vreme temeiurile unei păreri favorite, ajungem în cele din urmă să o credem mai aproape de adevăr". In definitiv o convingere poate să rezulte numai din motive prezente în spirit. Dar, a aduna aceste motive, înseamnă întru câtva a face o anchetă și noi putem, dacă voim, să facem această anchetă. Mai întâi putem s'o lăsăm cât se poate mai incompletă, să nu ținem seamă de unele lucruri importante. Dar, orice anchetă cerând oarecare activitate a spiritului, lenea intră în funcție și nimic nu e mai ușor decât să ne oprim cât mai curând.

Uşurinţa se îndoieşte însă dacă ne temem că ancheta va scoate la iveală lucruri neplăcute. Şi, după ce am ciuntit astfel ancheta, putem apoi prea bine să cântărim motivele şi să facem ca dorinţele care ne plac să precumpănească pe celelalte, falşificând greutatea faptelor. Un tânăr care iubeşte o fată şi s'a hotărît dinainte să o ia de soţie, nu va mai căuta să ia informaţii asupra părinţilor ei, asupra stării sănătăţii sau asupra obârşiei averii lor. Poate să-i tot arate cineva că această obârşie e cam turbure ; ce are a face ? doar fata nu poate fi răspunzătoare de greşelile strămoşilor ei. Din potrivă însă, dacă va căuta să scape de legătura care îl stinghereşte şi de promisiunile ce îi va fi smuls surprinderea simţimintelor şi a neexperienţei lui, atunci va căuta să stabilească fără milă răspunderea familiei până la cei mai îndepărtaţi strămoşi. Atâta e de adevărat că motivele nu se pot asemăna cu nişte greutăţi întotdeauna neschimbate, după cum o cifră pusă înaintea alteia sau altora, devine de zece, de o sută, de o mie de ori mai mare ; un motiv asociat cu un simţimânt sau cu altele, capătă o valoare cu totul diferită. Şi, deoarece suntem într'o largă măsură stăpânii acestei asociaţii, putem da ideilor ce preferăm valoarea şi puterea precumpănitoare ce ne place.

Mai mult, această putere înlăuntrică o putem sprijini pe toate înrâuririle favorabile exterioare, putem să ne folosim nu numai de prezent, ci şi, prin memorie, de trecut. Printr'o întrebuinţare îndemânatică a mijloacelor de care dispune inteligenţa, putem deveni stăpânii viitorului. Suntem liberi a ne alege cărţile de citit în aşa fel încât să înlăturăm pe acele care ne-ar putea îmboldi înclinările senzuale sau ne-ar predispune la o stare de reverie ceţoasă, sentimentală, atât de favorabilă leneviei. Putem mai ales să îndepărtăm, fie dintr'o dată, fie printr'o mare răceală pe camarazii care prin spiritul lor, prin felul lor de a fi şi prin vieaţa ce o duc, întăresc în

noi dispoziţiile cele rele ; ne distrag dela lucru, ne ademenesc să ne luăm după dânşii şi ştiu să-şi legitimeze lenea prin aparenţe de adevăr. Nu avem doară toţi câte un sfetnic care să nu se sfiască a ne arunca în mare într'un moment de primejdie, de pe o insulă pe care ne-am afla ; există însă un mijloc foarte simplu de a nu ne teme de asemenea insule ale pierzării : să nu ne apropiem de dânsele.

Iată în totul mijloacele ce avem pentru a lupta împotriva puterilor duşmane ale raţiunii. Putem să le oprim de a ne vorbi în graiul lor ; putem răsturna printr'o strategie înţeleaptă teoriile, sofismele de care atârnă dorinţele noastre şi chiar să răpim orice valoare unor adevăruri rău făcătoare. La aceste mijloace de acţiune mai adăugăm folosirea inteligentă a mijloacelor exterioare : îndepărtarea noastră de mediul prielnic pasiunilor şi de condiţiile care le pot sprijini.

IV

Aceste procedeuri tactice alcătuiesc însă toate mai mult pregătirea decât războiul propriu zis. Şi această pregătire poate fi întreruptă pe neaşteptate prin vreo pasiune care a crescut cu toate eforturile noastre contrarii, sau mai degrabă folosindu-se de neatenţia sau de aţipirea voinţei noastre. Dar când furtuna se deslănţue, când de pildă dă buzna în conştiinţă senzualitatea, nu trebue să uităm că toate elementele cu care pasiunea s'ar putea hrăni, sunt ideile şi aceste idei pe care pasiunea tinde a le lega *după placul ei,* noi putem încerca să le legăm *după placul nostru.* Dacă lupta e într'adevăr neegală, dacă focul se întinde din ce în ce mai departe, trebue cu toate acestea ca voinţa noastră să nu se dea

învinsă. Şi fiindcă acest val crescând de stări afective nu este o putere unică, împinsă de un elan, ci sunt puteri greoaie şi împărţite, care în rostogolirea lor sgomotoasă târâie şi puterile potrivnice dar învinse, datoria noastră, e să facem toate sforţările spre a sprijini în atenţia şi simpatia noastră pe aceşti aliaţi nenorociţi.

Poate vom reuşi să-i strângem la un loc şi să reluăm apoi victorioşi atacul, sau cel puţin să facem o retagere ordonată ; recucerirea noastră proprie va fi apoi mai uşoară, mai hotărîtoare. De pildă când suntem prinşi de o senzualitate, putem să nu pierdem un singur moment ruşinea înfrângerii noastre ; putem trezi şi păstra în spirit presimţirea limpede o istovirii ce va urma după săturarea deplină a poftei : pierderea unei zile frumoase de lucru productiv. Tot aşa când suntem prinşi de o lene, cum se întâmplă uneori şi oamenilor celor mai muncitori, putem, deşi nu suntem în stare a birui lâncezeala, nici a înfrânge revoltele „bestiei", să rechemăm în minte bucuria muncii, a deplinei stăpâniri de sine, etc. în acest caz criza va fi desigur mai scurtă şi revenirea în sine mai uşoară. Trebue chiar să renunţăm adesea la lupta directă şi să potolim turburarea sensuală, de pildă ieşind din casă şi pornind la plimbare sau în vizită la un prieten, etc. Cu un cuvânt, cercând a îndepărta ideea fixă, a o toci, a o sili cel puţin să împartă conştiinţa cu alte stări introduse artificial. Tot astfel ne putem amăgi lenea citind o carte de călătorii, de pildă, desenând, cântând, pentru ca apoi când spiritul s'a trezit, să profităm de aceasta pentru a încerca să ne apucăm din nou de lucrul întrerupt din lenevie sau din toropeală.

In sfârşit, dacă voinţa a fost bătută, ceea ce nu se întâmplă numai odată, nu trebue să ne pierdem curajul. E de ajuns ca, aşa cum face un înnotător când dă peste un şuvoiu repede, să înaintăm prevăzători, puţin câte puţin, spre a nu fi târâţi, cum s'ar

întâmpla dacă ne-am lăsa desnădăjduiţi în voia şuvoiului. Astfel, cel puţin vom câştiga timp, căci timpul formează deprinderile şi ne dă vigoarea înclinărilor fireşti. Puterea celora care nu desnădăjduiesc niciodată, este minunată.

In Alpi se găsesc înfundături în stânci care se întind la sute de metri adâncime. Aceste prăpăstii îngrozitoare sunt formate de necontenita săpătură a şuvoaielor în timpul verii. Atât de mult acţiunile cele mai neînsemnate în aparenţă, repetate mereu, produc rezultate peste orice proporţie cu cauzele. E adevărat că noi nu dispunem, ca natura, de sute de veacuri, dar nici nu avem de săpat în granit. Nu e vorba decât de a nimici deprinderile rele şi a le înlocui încet, încet cu deprinderi bune. Ţinta noastră este numai de a îngrădi senzualitatea şi lenea în hotare raţionale, fără a spera, bineînţeles, să le închidem cu desăvârşire în această îngrăditură.

De altfel, chiar şi înfrângerile se pot întoarce în folosul nostru, atâta e de adevărat că mijloacele pentru perfecţionarea noastră sunt foarte numeroase. De fapt resentimentul, acest fel de desgust amar, de oboseală trupească, de moleşeală intelectuală în care ne afundă senzualitatea satisfăcută, e bun de altfel pentru cel ce o mestecă şi o remestecă spre a-i simţi toată amărăciunea şi pentru a-şi întipări în minte amintirile.

Câteva zile de lene desăvârşită nu întârzie a stârni un simţimânt de împovărare, însoţit de un desgust de sine, preţios pentru experienţa noastră. E bine să se facă din când în când experienţe de acestea lămurite şi cât se poate de hotărîtoare pentru ca prin compararea între ele, virtutea şi munca să se arate ceea ce sunt în realitate : izvoare de fericire neprihănite şi obârşia tuturor simţimintelor celor mai nobile şi mai viguroase : simţimântul propriilor tale puteri, mândria de a te simţi muncitor oţelit şi minunat de pregătit spre a face servicii mari semenilor

tăi şi ţării tale In lupta aceasta de desrobire, sunt deci înfrângeri care preţuesc cât nişte victorii.

Dar e timpul să lăsăm consideraţiile generale. Rămâne câştigat că se pot lega în sisteme trainic cimentate cutare vrere cu cutare serie de fapte şi că, invers, se pot rupe asociaţiile supărătoare cele mai puternice. Rezultă de aici că educaţia voinţei tale prin tine însuţi este posibilă

Rămâne acum să studiem de aproape modul asociaţiilor, adică procedeurile sigure spre a se ajunge la stăpânirea de sine.

CARTEA TREIA

MIJLOACELE INTERIOARE.

Mijloacele interioare a căror putere de acţiune este fără greş, pentru a crea, a întări sau a distruge anumite stări afective şi care trebue neapărat să premeargă întrebuinţării mijloacelor exterioare, cuprind :

1. Reflexia meditativă
2. Acţiunea.

CAPITOLUL I

Reflexia meditativă.

Vom adăuga în supliment studiul igienei corporale în raporturile sale cu modul de energie specială pe care l-am luat ca subiect de studii, adică în munca intelectuală.

Zicem reflexie meditativă, pentru a deosebi această lucrare intelectuală de lucrările asemănătoare. Prin aceste cuvinte nu înţelegem însă stările de visare, în deosebi visarea sentimentală, care este cum vom vedea unul din duşmanii împotriva cărora trebue să luptăm cu toată energia în opera stăpânirii de sine. Pe când în visare atenţia dormitează, lăsând

firul ideilor şi simţimintelor să se legene leneş în conştiinţă, de care se leagă la întâmplare, după placul asociaţiilor de idei şi adesea în felul cel mai neprevăzut, reflexia meditativă nu lasă nimic la întâmplare.

Cu toate acestea ea se deosebeşte de studiul care tinde a câştiga cunoştinţe precise, în sensul că nu urmăreşte „înnobilarea sufletului" ci „făurirea lui".

In adevăr, ceea ce urmărim prin studiu, este *să cunoaştem;* în reflexia meditativă e vorba de cu totul altceva. Scopul este de a ne stârni în suflet mişcări de ură sau de iubire. In studiu suntem stăpâniţi de procurarea adevărului, în reflexia meditativă nu ne îngrijm de adevăr; preferăm o minciună folositoare unui adevăr neprielnic; toată cercetarea noastră este stăpânită exclusiv de *un motiv de utilitate.*

Spre a întreprinde cu folos această lucrare, se cere să fi studiat foarte de aproape psihologia. Trebue să fim familiarizaţi cu cele mai mici amănunte asupra firii noastre. Trebue să cunoaştem mai ales cauzele faptelor noastre intelectuale şi ale vrerilor noastre. Trebue să fim bine lămuriţi asupra raporturilor dintre aceste fenomene, să fi cercetat înrâurirea lor reciprocă, asociaţiile şi combinaţiile lor; să cunoaştem şi înrâuririle mediului fizic, intelectual şi moral asupra vieţii noastre psihologice.

Toate acestea cer o mare obişnuinţă de observaţie, şi de observaţie ascuţită, subtilă, urmărită anume din acest punct de vedere utilitar.

Incă odată, sarcina noastră este de a căuta cu răbdare toate motivele care sunt în stare să trezească în noi avânturi de iubire sau de ură, de a închega alianţe şi combinaţii între idei şi idei, între unele şi altele dintre simţiminte şi între idei şi simţiminte, sau de a rupe asociaţiile ce le credem vătămătoare. Avem de asemenea sarcina de a folosi toate legile atenţiei şi memoriei, a şterge sau a întipări în con-

ştiinţă ceea ce credem folositor. Trebue să facem să se „distileze" în sufletul nostru ideile şi simţimintele folositoare şi să transformăm tot ce este idee abstractă în afecţiune sensibilă, vie. Reflexia meditativă şi-a ajuns ţinta când a stârnit în suflet puternice porniri de iubire sau repulsiuni energice. Pe când studiul tinde a afla, a cunoaşte, reflexia tinde la fapte.

Dacă ne gândim că fapta este totul la om, că ea nu preţueşte decât în măsura în care lucrează, cu folos; dacă, pe de altă parte, ne vom aduce aminte că faptele sunt în unanimitate provocate de stări afective, vom înţelege îndată însemnătatea capitală de a studia bine mecanismul delicat în care se pot desvolta şi amplifica acţiunile favorabile operei noastre.

II

In chimie, dacă într'o soluţie care conţine mai multe corpuri în saturaţie, cufundăm un cristal din adâncimile soluţiei, moleculele de aceeaşi natură cu cristalul vine să se grupeze încet în jurul lui, mişcate de o atracţie misterioasă. Cristalul se măreşte puţin câte puţin şi dacă starea de linişte durează un timp, săptămâni sau luni, căpătăm acele minunate cristale care, prin volumul şi frumuseţea lor, fac bucuria şi mândria unui laborator. Dar dacă turbură cineva la fiecare clipă lucrarea, agitând lichidul, depunerea se face neregulat, cristalul nu se desvoltă, ci rămâne foarte mic. Acelaşi lucru se întâmplă şi în psihologie. Dacă menţinem pe planul întâiu al conştiinţei o stare psihologică oarecare, stările intelectuale şi stările afective de aceeaşi natură vin să se grupeze pe nesimţite în juru-i, printr'o afinitate tot atât de misterioară ca aceea a formării cristalelor. Dacă

această stare e menținută mult timp, ea poate organiza în juru-i o masă considerabilă de puteri, să câștige într'un chip hotărîtor o stăpânire aproape desăvârșită asupra conștiinței, înnăbușind orice altă stare sufletească.

Dacă această „cristalizație" s'a operat cu încetul, fără sdruncin, fără întreruperi, ea capătă un caracter de remarcabilă soliditate. Grupul astfel organizat, are ceva puternic, cald, definitiv. Și notați că nu este poate nicio idee care să nu fie în stare, dacă voim, să-și creeze în noi un „clan", o grupare numeroasă. Ideile religioase, simțimântul matern, dar și simțiminte urâte, rușinoase, ca de pildă iubirea de bani pentru bani, pot ajunge în noi la atotputernicie.

Sunt rari însă oamenii și mai ales oamenii tineri la care se formează marea liniște trebuitoare acestei opere de înaltă cristalizare. Studentul duce o vieață prea lesnicioasă și prea variată, mai ales la Paris și în alte orașe mari. Un val de atâtări, de ispitiri de tot soiul vin să bată la poarta conștiinței lui; ideile năvălesc una după alta; după un simțimânt vin să-l asalteze într'o goană nebună, douăzeci, treizeci de alte simțiminte. Adăugați la acest torent miile de sensații care năpădesc simțurile; mai puneți cursurile, cărțile, ziarele, convorbirile, și nu veți putea asemăna această goană prin conștiință decât cu un șuvoiu năvalnic care se izbește cu furie și cu un vuiet asurzitor de bolovanii din albia apei.

Acei care se reculeg o clipă și care, dincolo de momentul de față, încearcă să prevadă viitorul, sunt foarte puțin numeroși. E așa de bine să te lași în voia acestei năvale de impresii desordonate, să te lași amețit și dus de valuri. Aceasta cere așa de puțină încordare din parte-ți. De aceea, cum observă Channing în „Educația personală", cei mai mulți oameni se cunosc atât de puțin pe ei înșiși, cât cunoaștem

noi ţările din centrul Africei [1]). Ei nu şi-au întors niciodată privirile dela lumea exterioară, spre a şi le îndrepta asupra lor înşişi, sau mai just, fiindcă şi-au deschis conştiinţa numai pentru lucrurile din jurul lor, nu au avut niciodată curajul ca sub acest puhoiu venit din afară să caute a-şi sonda adâncul solid şi statornic al fiinţei lor proprii.

Şi astfel aceşti oameni trec prin vieaţă purtaţi de evenimentele exterioare, fără originalitate, fără stăpânire de sine, ca frunzele purtate de vârtejuri. Folosul ce l-ar putea trage din experienţele lor, e nul, fiindcă aţi lăsa privirea să rătăcească asupra atâtor lucruri, e tot una cu a nu vedea nimic. Numai acei oameni pot culege experienţe bogate, făcând descoperiri de tot felul, care, cu tot şuvoiul impresiilor ce-i cuprind, nu se lasă târîţi, ci îşi păstrează sângele rece trebuitor pentru a observa şi a reţine întâmplările, ideile, simţimintele ce trec înaintea ochilor şi minţii lor, supunându-le apoi operei de selecţie şi de asimilare necesară.

Odată ce devenim cu totul conştienţi de ţinta urmărită de a ne întări voinţa şi în deosebi voinţa noastră de a munci, trebue să facem triajul tuturor împrejurărilor exterioare, a tuturor impresiilor, ideilor şi simţimintelor, silind forţele folositoare să se oprească, să-şi producă pe de-a-întregul efectele, lăsând să treacă puterile vrăjmaşe, fără să le dăm cea mai mică atenţie. Taina succesului este de a ne folosi de tot ce poate servi scopurilor noastre.

---

1) Aceasta acum cincizci de ani, când a fost scrisă această carte (n. tr.).

III

Munca psihologului este deci lămurit indicată prin toate studiile precedente. Iată-le în linile lor mari :

1. Când un simţimânt prielnic intră în conştiinţa noastră, trebue să-l împiedecăm de a trece repede, aţintind întreaga noastră atenţie asupra-i şi silindu-l să trezească ideile şi celelalte simţiminte favorabile ce poate trezi. Cu alte cuvinte să-l silim să producă, să dea tot ce poate da.

2. Dacă un simţimânt de care avem nevoie refuză a se trezi în noi, să cercetăm cu care idee, sau cu care grup de idei poate avea oarecare legături, fixându-ne atenţia asupra acestor idei, reţinându-le puternic în conştiinţă şi aşteptând să se trezească acest simţimânt dorit, prin jocul firesc al asociaţiei.

3. Dacă dă năvală în conştiinţa noastră un simţimânt nefavorabil operei ce urmărim, să nu-i dăruim nicio atenţie, căutând a nu ne gândi la dânsul, ci a-l face să piară întrucâtva, din lipsă de hrană.

4. Dacă un simţimânt nefavorabil s'a întărit şi se impune atenţiei noastre, aşa încât să nu-l mai putem alunga, să exercităm o critică necruţătoare asupra tuturor ideilor de care atârnă însăşi obiectul acestui simţimânt.

5. Să avem asupra împrejurărilor exterioare ale vieţii o privire pătrunzătoare, mergând până la cele mai mici amănunte, în aşa fel încât să folosim cu inteligenţă toate resursele şi să evităm toate primejdiile.

Acesta este, ca să zicem aşa, programul general pe care trebue să căutăm a-l aplica.

IV

Sunt însă câteva puncte asupra cărora trebue să stăruim.

Când studentul se va fi pătruns de necesitatea de a nu mai „fugi de el însuşi", când va fi înţeles destul de bine că distracţia e o slăbiciune care s'ar putea asemăna cu tremurul membrelor, el va şti să găsească momente pentru reculegere. Nu-şi va mai împrăştia spiritul, cum fac toţi camarazii săi ; nu va citi zece ziare pe zi ; nu-şi va mai pierde timpul jucând cărţi, discutând cu înverşunare asupra unor lucruri de nimic şi ameţindu-se în tot felul ; va considera ca o cinste să fie stăpân pe sine şi nu se va lăsa în voia şuvoiului care duce pe ceilalţi.

Dar mijlocul cel mai sigur de a ajunge la această stăpânire de sine, este de a deştepta în sufletul nostru reflexiuni vii sau repulsiuni energice. Studentul va căuta deci, prin reflexii simple, familiare, să se silească a iubi munca, a urî vieaţa neroadă, moleşită şi fără rost a leneşului. Experienţa lui proprie îi va insufla mereu aceste reflexiuni pe care nu le va lăsa să fie uşor alungate din minte de alte idei, ci va avea grijă să le păstreze, să le guste pe îndelete, silindu-se să le mai desvolte, să le lărgească tot mai mult. In loc de a gândi numai cu vorbele, ca oamenii de rând, va căuta să privească obiectul gândirii lui concret şi ţinând seamă de toate împrejurările. A privi în general, ca din fugă, este metoda spiritelor leneşe. Spiritele active şi chibzuite, lasă dimpotrivă să se filtreze, să se distileze în gândire picătură cu picătură diferitele puncte ale meditaţiei, să-şi creeze „fagurul lor de miere" [1]).

1) G. Sand. „Scrisoare către Flaubert".

Fiecare ştie şi repetă, de pildă, că munca aduce o mulţime de plăceri de tot felul şi le înşiră pe rând : mai întâi o puternică satisfacţie a amorului propriu, apoi bucuria mai înaltă de a-şi simţi facultăţile oţelindu-se, de a produce mulţumire părinţilor, de a-şi pregăti o bătrâneţe fericită. Studentul nostru nu se va mulţumi câtuşi de puţin cu o asemenea enumărare, care este numai verbală. Cuvintele sunt nişte semne scurte, îndemânatice, care iau în gândire locul lucrurilor, care sunt aproape întotdeauna complexe, împovărătoare şi care silesc pe om la o sforţare de gândire cu atât mai însemnată cu cât sunt mai numeroase amănuntele. Astfel, spiritele mediocre se mulţumesc numai cu cuvintele, gândindu-se la lucruri abstracte, moarte, aşa încât răsunetul lor în vieaţa interioară e nul.

De altfel cine nu vede că vorbele se urmează foarte iute şi că din mulţimea de imagini invocate de dânsele, niciuna nu ajunge a fi pe deplin limpede, lămurită ? Rezultatul acestor evocaţii superficiale, este pentru spirit un fel de osteneală stearpă, un fel de zăpăceală, produsă de mişunarea acestor imagini care se pierd. Leacul acestei boli, este de a privi lucrurile în amănunt şi limpede. De pildă să nu spui cu uşurinţă : „părinţii mei au să fie mulţumiţi !". Aminteşte-ţi de tatăl tău ; priveşte bucuria lui la fiecare din succesele tale ; vezi-l în închipuirea ta primind complimentele prietenilor, familiei ; închipue-ţi mândria mamei tale, plăcerea ei de a se plimba în vacanţă la braţul fiului ei de care e mândră ; priveşte în gând la masa de seară la care se vorbeşte de tine ; până şi nevinovatele reflexii ale surorii tale mai mici care se gândeşte la tine, trebue să ţi-le închipui, să le guşti cu plăcere. Cu alte cuvinte, caută ca prin evocarea lămurită a cutăror gesturi, a cutăror vorbe să guşti adânc fericirea acestor fiinţe iubite care îşi impun cele mai grele jertfe, care se lipsesc adesea de multe lucruri, spre

a-ţi face ţie tinereţea mai fericită, luând asupra lor greutăţile traiului pentru a-ţi uşura ţie umerii.

Şi tot astfel va trebui să-ţi imaginezi până la cele mai mici amănunte concrete bucuriile unei bătrâneţe care încoronează o vieaţă de muncă: autoritatea cuvântului, a scrisului tău, respectul tuturor marilor interese ce prezintă vieaţa, chiar dacă e lipsită de toate plăcerile materiale. De asemenea trebue să ne pătrundem pe îndelete de temeiurile neatârnării ce ne dă munca, simţimântul de putere, de tărie ce desvoltă, fericirile nenumărate ce procură celor energici, sau plăcerile ale căror farmec le îndoieşte.

Când a meditat cineva asupra tuturor temeiurilor acestora şi a altora încă, când a lăsat gândirea să se îmbuibeze mult timp de parfumul lor, e cu neputinţă să nu-ţi învioreze voinţa un entuziasm liniştit dar bărbătesc. Dar, încă odată, când se iveşte o înclinare, un dor de silinţă, trebue să stărui să-i dai toată întinderea, toată tăria. Chiar dacă e vorba de un simţimânt introdus în conştiinţă pe neaşteptate de un eveniment exterior, de pildă de o ceremonie în onoarea vreunui savant, trebue să căutăm neapărat a-l desvolta, a-l întări.

E de prisos să mai spunem că atunci când împrejurările fac să se nască un desgust pentru anumit fel de vieaţă şi căutăm a-l înlătura, trebue neapărat să ne dăm bine seama de aceasta, în amănuntele cele mai precise. Trebue, ca să zicem aşa, să rumegăm, adică să repetăm mereu în gând toată urâţenia vieţii trândave. Cineva din antichitate a făcut observaţia, că dacă înghiţi un grăunte de piper, nu-l simţi; dacă însă îl porţi în gură în toate părţile şi-l mesteci, limba şi cerul gurii simt o iuţeală care te face să strănuţi şi să-ţi lăcrimeze ochii. Tot astfel, în înţeles figurat, este cazul cu vieaţa trândavă şi senzuală: dacă o rumegăm, ea provoacă în noi desgustul şi ruşinea. Acest desgust nu trebue

să se atribue numai răului de care suferim, ci tuturor lucrurilor de care atârnă şi care atârnă de el.

Nu trebue să facem ca lacomul acela pe care l-a oprit doctorul să mănânce pepeni, deoarece i s'ar putea întoarce boala : „nu mai mănâncă fiindcă îl ameninţă doctorii cu moartea ; se chinue însă şi vorbeşte mereu de această lipsă ; vrea cel puţin să vadă pepenii şi socoate foarte fericiţi pe acei care pot să mănânce. De aceea trebue nu numai să urîm vieaţa trândavă, această stare nenorocită în care spiritul neocupat, pustiu, se sfâşie singur, devine prada preocupărilor josnice, absurde şi trebue să ne ferim a invidia vieaţa celor leneşi şi a vorbi de ea. Trebue să dispreţuim pe camarazii care ne predispun la trândăvie, precum şi plăcerile ce ne mână spre acest viciu. Intr'un cuvânt, trebue să urîm nu numai boala, ci şi pepenele care provoacă întoarcerea ei.

După cum se vede, taina cea mai mare spre a întări în noi un simţimânt oarecare, este de a menţine mult timp în conştiinţă ideile de care atârnă, de a da acestor idei un relief, o vigoare, o preciziune pronunţată. Şi, spre a se ajunge aici, este nevoie neapărată de a se pătrunde *concret* amănuntul viu şi caracteristic. Această metodă permite simţimântului să se desvolte prin atracţia ce exercită asupra simţimintelor asemănătoare şi prin bogăţia temeiurilor care se trezesc unul pe altul.

In sprijinul acestei lucrări, s'ar putea întrebuinţa citirea unor anume cărţi, în scopul de a favoriza încolţirea cutărui simţimânt particular ce urmărim. Exemplele ce le vom desvolta în partea practică a acestei cărţi, vor putea fi de mare ajutor acelora care nu au deprinderea reflexiilor de acest fel. Toate cărţile care descriu binefacerile sau bucuriile studiului şi a muncii în genere şi urâţenia unei vieţi trândave, de altă parte, ajută minunat acest scop. Citirea unor memorii ca ale lui Stuart Mill, a scri-

sorilor lui Darwin, poate avea efecte foarte bune în această chestiune.

Dacă meditația este bine condusă, dacă am știut să facem și înăuntru și în afară calmul, liniștea care îngăduie undelor emotive de a pătrunde până în adâncimile conștiinței, vom ajunge desigur la o hotărîre. Nu trebue să se creadă că toate eforturile acestea ar veni în ajutorul propășirii noastre. După cum observă Mill. „Când omul e în această stare excepțională, năzuințele și facultățile lui devin modelul după care el compară și judecă simțimântul și acțiunile lui de altă dată. Tendințele obișnuite se modelează și se potrivesc după aceste mișcări de excitație nobilă, cu tot felul lor fugitiv. Se întâmplă cu noi același lucru ca și cu acele instrumente care se zice că devin mai bune sub degetele unui mare artist. Când am cercetat cu o privire hotărîtă toată vieața noastră, e cu neputință ca ea să nu prezinte pentru noi la un moment dat o însemnătate cu totul alta decât atunci când trăești de azi pe mâine și, când ai gustat în imaginație toate bucuriile ce le dă munca și ai suferit toate amărăciunile vieții întunecoase a unui om lipsit de voință, nu se poate ca toată gândirea noastră și întreaga noastră activitate să nu primească un puternic imbold. Din nefericire, dacă nu ne întoarcem adesea la desenul schițat, spre a completa planul și a-i accentua trăsăturile, șuvoiul ațâțărilor exterioare trecând din nou prin conștiință, vom pierde totul. Pornirile cele bune dacă nu le reînnoim, nu vor produce recolta faptelor.

V.

Este așa dar de o importanță capitală de a nu ne grăbi să ne aruncăm din nou în noianul impresiilor din afară. Trebue să ne reculegem, să dăm avânturilor de entuziasm puntru muncă și de repulsiune pentru lene timpul de a-și atinge ținta, adică de a produce hotărîri ferme.

Hotărîrea vie, limpede formulată, este în opera aceasta a reînnoirii de sine, de o trebuință absolută. Sunt oarecum două feluri de hotărîri, amândouă produse de meditație, sunt hotărîrile cele mai generale, care îmbrățișează întreaga existență, care îndrumează lămurit vieața spre un țel anumit. Aceste hotărîri vin în genere în urma unor lungi șovăiri între mai multe feluri de vieață cu putință. Și, mai în genere încă, ele sunt sfârșitul unor lupte grele ; ele arată în sufletele cele mari respingerea bruscă, definitivă, într'un avânt de entuziasm, a sugestiei atât de puternice a stăruințelor familiei și a relațiilor cu prejudecățile moderne, care tind a îndrepta vieața tânărului pe drumul bătătorit de mulțimea cea mare.

Pentru sufletele slabe, pentru firile molatice, hotărîrea e pacea rușinoasă și mișelnică a *celor învinși*, e triumful mediocrității, părăsirea definitivă a oricărei încercări de luptă, împăcarea cu o vieață comună, ștearsă, urâtă și refuzul de a mai asculta de îndemnurile unui ideal mai înalt, care nu se potrivește cu sufletul lor vulgar. Intre aceste două cazuri foarte diferite, care ajung la hotărîri nestrămutate, se găsesc toate gradele slăbiciunii tinerilor, care uneori se regăsesc pe sine, dar care nu pot înnăbuși glasul ce-i chiamă la o vieață superioară și care,

din lipsă de voință, recad mereu în felul de viață ce disprețuesc. Sclavi revoltați și amărâți care nu se învoiesc ca ceilalți, cu decăderea lor, care simt frumusețea unei vieți de muncă, dar nu sunt în stare a munci ; care suferă din cauza urâtei vieți de trândăvie, dar nu fac nimic pentru a ieși din această viață. Niște sclavi însă pe care cunoașterea legilor psihologiei îi poate libera dacă nu-și pierd prea curând nădejdea răscumpărării lor și dacă nu pretind ca aceasta să se facă așa deodată, imediat.

Dacă aceste hotărîri au o atât de mare însemnătate, e pentru că ele sunt întru câtva o încheiere, o traducere în forma precisă și scurtă a unei nenumărate cantități de cerințe, de experiențe, de reflexii, de citiri, de simțiminte, de înclinări.

De pildă pentru direcția generală a purtării, trebue să alegem între cele două mari ipoteze asupra universului. Sau vom admite împreună cu scepticii că lumea așa cum există este întru câtva rezultatul unor fericite întâmplări care nu se vor mai repeta, că prin urmare voința, conștiința, nu s'au ivit pe acest pământ decât din întâmplare, sau admitem teza contrarie că universul este pe cale de evoluție spre o desăvârșire din ce în ce mai înaltă.

Teza sceptică are de partea ei un singur argument, că noi nu știm nimic, că suntem închiși în acest ținut depărtat al naturii, în această mică celulă și că ar fi o îndrăzneață pretenție din partea noastră de a considera ca legi universale nimicul ce cunoaștem. Teza contrarie are de partea ei adevărul de fapt și întru câtva stăpânirea acestuia. Nu cunoaștem decât lumea noastră, dar această lume este ordonată și de multă vreme, căci viața presupune neschimbătoarea stabilitate a legilor naturii. Dacă, de pildă, astăzi împreună cu calitățile văzute ale grâului, există și calități hrănitoare, apoi mâine poți constata caractere diferite, iar poimâine proprietăți veninoase ; niciun fel de altă viață nu se va putea

organiza. Legile naturii trăesc, deci sunt statornice. Vieaţa datând din perioade silurice, aceasta înseamnă că sunt câteva milioane de ani de când legile naturii sunt ceea ce sunt.

De aceea spuneam că teza „moralistă" are de partea ei adevărul. Evoluţia lumii, care ţine de milioane de ani, a produs fiinţe cugetătoare şi aceste fiinţe cugetătoare au creat fiinţe morale. Trebue să admitem deci că mersul lucrurilor tinde spre gândire şi moralitate. Istoria naturală şi Istoria omenirii ne învaţă că toate grozăviile acelei *lupte pentru traiu* au ajuns la formarea unei omeniri superioare.

Pe de altă parte, gândirea cuprinde în sine ordinea şi statornicia, întocmai ca şi vieaţa. Haosul nu se poate închipui. A gândi înseamnă a organiza, a clasa. Şi oare nu sunt gândirea şi conştiinţa singurele realităţi pe care le cunoaştem? Iar a admite teza sceptică, ce alta înseamnă aceasta decât a se proclama că singura realitate cunoscută este o himeră? A proclama aceasta, nu are niciun înţeles pentru noi. Sunt nişte propoziţii pe care le rostim fără a avea nimic la spatele lor. Argumentele în favoarea tezei moraliste sunt deci foarte tari teoretic, iar în practică ele sunt hotărîtoare. Teza sceptică nu ajunge la altceva decât să îndreptăţească egoismul personal de a nu recunoaşte altă valoare decât abilitatea. Dacă primeşte şi virtutea unele laude, este numai cu titlu de dibăcie superioară.

Să adăugăm la aceste temeiuri că alegerea nu este facultativă, ci obligatorie, căci a nu alege, înseamnă totuşi în acest caz a alege. A primi o vieaţă de lene şi de plăceri, înseamnă a admite de fapt ipoteza că viaţa omenească nu are alt preţ decât ca instrument de plăcere. Aceasta este însă o teză care, deşi simplă şi naivă, nu e mai puţin metafizică. Mulţi oameni sunt mai metafizici decât îşi închipue; sunt fără s'o ştie, asta e totul

Este dar cu neputinţă a nu se alege între cele

două mari ipoteze metafizice. Această alegere poate veni după ani de studii și de chibzuire. Apoi, într'o bună zi, un argument capătă un relief mai viu, frumusețea și înălțimea tezei moraliste covârșesc sufletul omului și primești fără zăbavă această teză, fiindcă numai ea dă o rațiune existenței noastre, dând și un înțeles sforțărilor noastre spre mai bine, în lupta contra nedreptății și imoralității. De aici încolo alegerea fiind făcută, nu mai îngăduim un singur moment evenimentelor sceptice să ne pătrundă în spirit, le respingem cu dispreț, fiindcă este o datorie superioară a plăcerii de a filosofa, datoria de a lucra și de a lucra cinstit. Iți păzești cu râvnă datoria ta morală care devine un principiu de viață și dă existenței noastre un farmec, o frăgezime, o înălțare ideală, pe care niciodată nu o vor recunoaște diletanții, a căror gândire rămâne neputincioasă de a produce afecțiuni și o activitate solidă și bărbătească.

Viața este îndrumată, după această hotărîre solemnă. Faptele noastre nu mai sunt lăsate în voia evenimentelor exterioare. Nu mai putem fi un instrument docil în mâinile unor oameni mai energici. Chiar bătuți de furtună, vom ști să ne păstrăm calea; suntem copți pentru sarcinile superioare; această hotărîre e ca tiparul pentru monede. Uzarea va putea șterge câteva trăsături, se vor cunoaște însă întotdeauna liniile mari ale chipului gravat în bronz.

Această mare hotărîre morală trebue să fie însoțită la omul de muncă de o altă hotărîre: întocmai ca Hercule, tras într'o parte și în alta de viciu și de virtuți, el va trebui să primească cu hotărîre viața de muncă și să respingă trândăvia. Aceasta în ce privește hotărîrile generale ce nu se iau decât odată în viață, hotărîrile solemne ca primirea unui ideal, afirmarea unui adevăr sfințit.

Dar scopul fixat nu-l vom putea atinge dintr'o-

dată. Un studiu atent ne arată care sunt mijloacele cele mai nimerite pentru atingerea acestui scop, dar aceste mijloace trebue *să voim* să ni le însuşim şi orice vrere cuprinde în sine o hotărîre. Aceste hotărîri parţiale devin însă foarte lesnicioase, îndată ce a fost luată temeinic hotărîrea cea mare. Hotărîrile parţiale decurg din cea principală, cum decurg corolarele din teoremă. Putem totuşi, dacă ni-e greu să luăm o hotărîre particulară, cum ar fi de pildă traducerea unui text oarecare din Aristotel, să ne gândim la temeiurile care pot da imbold la această lucrare ; dacă textul în sine e neplăcut, nu se poate afirma însă că efortul trebuitor pentru a scoate dintr'o pagină un înţeles pe care poate nu l-a avut niciodată, nu ar fi o gimnastică viguroasă şi numai atunci devii conştient de marea pătrundere de spirit ce desvoltă această luptă pas cu pas, cu fiecare cuvânt, cu fiecare propoziţie, precum şi de sforţările necesare pentru a găsi un şir logic, când după opt zile de trudă îţi aplici facultăţile oţelite la o pagină din Descartes sau la un capitol din Stuart Mill. Eşti ca unul din acei soldaţi romani care făceau exerciţii cu o povară îndoită decât cea cerută în timp de războiu. Rar se întâmplă ca, hotărîrea cea mare fiind prezentă în minte, să nu ajungă câteva consideraţii simple, familiare şi lămurite cu privire le unele hotărîri deosebite, pentru a pune în mişcare voinţa.

Cele expuse până aici, ne arată de ce element necesar succesului în învăţământ se lipsesc profesorii, când nu se îngrijesc ca fiecare ramură de studiu să fie precedată de o expunere cât se poate de convingătoare a marilor foloase generale şi particulare ce vor trage elevii din aceste studii. Pot spune, în ce mă priveşte, că am studiat ani întregi latina, al cărei folos nu mi l-a arătat nimeni ; pe de altă parte eu am vindecat de acest desgust pe un număr de elevi, numai punându-i să citească şi completându-le

apoi minunata expunere a lui Fouillée asupra trebuinţei studiilor clasice.

VI

Cu toate acestea se va ivi de bună seamă o obiecţiune îndărătnică în spiritul unora dintre cititori. Ei au auzit atât de des repetându-se că este o nepotrivire între activitate şi meditaţia prelungită şi că cugetătorii sunt de obiceiu puţin aplecaţi spre vieaţa practică, încât pentru acţiune folosul reflexiei meditative prelungite nu li se pare prea sigur. Aceasta fiindcă ei confundă pe acei care se agită numai, cu oamenii de acţiune într'adevăr vrednici de acest nume. Omul agitat, sbuciumat, e contrariul omului de acţiune. Cel dintâiu are nevoie să lucreze, dar activitatea lui multiplă se compune din acţiuni fără legătură de azi pe mâine. Deoarece însă toate succesele în vieaţă, inclusiv cele în politică, nu se pot căpăta decât printr'o continuitate de eforturi în aceeaşi direcţie, sbuciumul acesta sbârnăitor face mult sgomot dar treabă, şi mai ales treabă bună, puţină sau de loc.

Activitatea ordonată, bine îndrumată, sigură de sine, implică o meditaţie adâncă. Şi toţi oamenii mari activi, ca Enric al IV-lea şi Napoleon, chibzuiau multă vreme înainte de a întreprinde ceva, fie ei înşişi, fie prin miniştrii lor. (Sully). Cine nu meditează, cine nu are pururea prezent în minte scopul general ce urmăreşte, cine nu caută cu toată străduinţa cele mai bune mijloace pentru a atinge scopurile parţiale, ajunge, vrând nevrând, jucăria împrejurărilor. Neprevăzutul îl turbură, silindu-l să întoarcă mereu cârma în altă direcţie şi sfârşind prin a pierde direcţia generală ce trebue să urmă-

reasc㠂. Cu toate acestea vom vedea c㠠ac¸iunea trebue s㠠ins¸easc㠠întotdeauna reflexiunea meditativ㠂; singur㠠aceasta din urm㠠nu ajunge, de¸si ea este condi¸tia trebuitoare a oric㠂rei vie¸ti active ¸si rodnice.

Zicem condi¸tia trebuitoare, fiindc㠠suntem, mai mult decât ne gândim, ni¸ste str㠂ini pentru noi în¸sine. Ar trebui cu drept cuvânt s㠠fim mâhni¸ti când vedem c㠠nu e niciunul la mie omul adev㠂rat: mai to¸ti sunt în purtarea ¸si în faptele lor particulare ca ni¸ste p㠂pu¸si, mi¸scate de o sum㠠de for¸te neasem㠂nat mai puternice decât ale lor. Ei nu-¸si tr㠂esc viea¸ta proprie mai mult decât o a¸schie de scândur㠠aruncat㠠într'un ¸suvoiu ¸si târît㠠f㠂r㠠s㠠¸stie de ce ¸si cum. Ace¸sti oameni pot fi asem㠂na¸ti ¸si cu ni¸ste sfârleze care se învârtesc, dar nu-¸si pot da seama de vântul ce le pune în mi¸scare. Educa¸tia, sugestiile atât de puternice ale graiului, ap㠂sarea peste m㠂sur㠠de puternic㠠a opiniei camarazilor ¸si a lumii în genere, proverbele, axiomele cu impresia ce produc ¸si în sfârsit înclin㠂rile fire¸sti, mân㠠pe cei mai mul¸ti dintre noi. ¸Si sunt foarte rari aceia care târî¸ti de atâtea curente neb㠂nuite î¸si îndreapt㠠mersul lor spre un liman ales de mai înainte ¸si ¸stiu a se opri la timp, pentru a-¸si c㠂uta punctul de orientare spre calea dorit㠂.

Chiar ¸si pentru acei care îndr㠂znesc a încerca aceast㠠recucerire de sine e atât de restrâns popasul acestei încerc㠂ri! Pân㠠la douăzeci ¸si ¸sapte de ani, tân㠂rul e împins de val, f㠂r㠠a se gândi prea mult la soarta sa ¸si când începe a voi s㠠-¸si ia direc¸tia vie¸tii, e prins în ni¸ste ¸suvoaie care îl târâsc f㠂r㠠voie. Somnul ia a treia parte din timp; lucrurile de toat㠠ziua, îmbr㠂catul, masa, mistuirea, cerin¸tele lumii, ale func¸tiei, indispozi¸tiile, bolile îi las㠠foarte pu¸tin timp pentru viea¸ta superioar㠂. Inainte, mereu înainte! Zilele trec ¸si e¸sti b㠂tr㠂n când începi a¸ti vedea limpede viea¸ta.

De aici vine acea putere uriaşă a Bisericii catolice [1]) care ştie unde duce pe oameni şi care, pusă în cunoştinţa celor mai adânci adevăruri ale psihologiei practice, prin spovedania şi călăuzirea sufletelor, aşterne un drum larg pentru turma cea mare a păpuşilor, sprijină pe cei slabi când şovăie şi împinge într'o direcţie simţitor de uniformă această mulţime, care fără ea s'ar fi coborît ori ar fi rămas, din punct de vedere al moralităţii, pe aceeaşi treaptă cu animalele.

Aşa e ! tot tineretul suferă într'o măsură de necrezut de sugestiile venite din afară. Familiile de filosofi sunt rare şi de aceea sunt rari copiii care primesc o educaţie raţională. Dar şi aceia care primesc o asemenea educaţie, se vor învârti într'o atmosferă de nerozii, datorită nu numai servitorilor şi servitoarelor cu mentalitatea lor, ci şi unor prieteni ai familiei care stau cu totul sub înrâurirea „opiniei publice", cu toate scăderile ei. Toţi aceştia vor îmbuiba mintea copilului cu formule care „au trecere" în societate. Chiar dacă familia a ridicat bariere puternice împotriva diferitelor prejudecăţi, copilul are de atâtea ori profesori care reflectează foarte puţin şi colegi molipsiţi de spiritul comun. Mai mult : trăind printre semenii săi, copilul cel mai bine educat, va trebui să se deprindă cu limbajul celor mai mulţi dintre aceştia.

Se ştie însă că acest limbaj este de origine populară [2]). Mulţimea şi-a alcătuit un limbaj după chipul ei, vărsând în acest limbaj toată mediocritatea şi un

---

1) Autorul vorbeşte de puterile Bisericii catolice, aceasta fiind biserica naţiei sale, fără a releva celelalte biserici cu aceeaşi menire moralizatoare (n. tr.).

2) Este vorba brobabil prin afirmarea de „origine populară" în sensul de limbaj comun, vulgar, de acel jargon al limbii mahalalelor, iar nu de limba poporului rural, limba naţiunii, pe care ţărănimea o păstrează, nu o strică (n. tr.).

dispreţ pentru expresii, pentru idei şi simţiminte superioare; judecată naivă, cuvinte din topor; de toate se găsesc în acest limbaj, o mulţime de asociaţii de idei disparate; apoi cuvinte de laudă pentru bogăţie, pentru putere, uneori pentru fapte războinice, dar dispreţ pentru bunătate, pentru desinteresare, pentru vieaţa curată, pentru munca intelectuală, mai ales, iar noi suferim toţi în mare măsură această sugestie a limbajului. Voiţi probe? Dacă spune cineva: „un om mare". Vorba aceasta va stârni desigur idei de putere, de vieaţă pompoasă, ceremonioasă, înainte de ideea unei măreţii morale.

Toţi vor evoca pe *Cesar* nimeni pe *Epictet!* Dacă se vorbeşte de „fericire", se iveşte de asemenea îndată în minte ideea de putere, de bogăţie, ca şi de triumf, de aplauze! Dacă veţi face experienţa cu vreo cincisprezece cuvinte, cele mai caracteristice din tot ce face ca pentru un cugetător vieaţa să merite a fi trăită şi dacă simulaţi că aţi fi căutând, din punct de vedere psihologic, imaginile ce însoţesc cuvântul, ca să nu bănuiască nimeni ţinta morală a acestei anchete, veţi afla adevărul. Veţi trage atunci încheierea că acest limbaj e instrumentul cel mai puternic al neştiinţei neroade, în paguba spiritelor de valoare.

Or, pentru vieaţa în mijlocul acestui mediu, fiecare din camarazii studenţilor noştri se joacă cu teancuri de bancnote, pe care le schimbă în bani mărunţi pentru „cheltuielile zilnice" la diferite „ocazii" [1]).

Proverbele, zicătorile, glumele, cuprind într'o formă vie şi concisă „înţelepciunea popoarelor", adică reflecţiile oamenilor care nu cunosc regulile elementare ale unei bune observaţii şi care habar n'au în ce constă o experienţă doveditoare. Aceste

1) E vorba desigur de cazuri care nu se pot generaliza (n. tr.).

proverbe repetate într'una, capătă la urmă o autoritate pe care n'ar fi cuminte să o tăgăduim. Vorbește cineva de un tânăr care-și sacrifică prosteşte toate plăcerile cu adevărat demne de acest nume, deșertăciunea de a târî din berărie în berărie vreo femeie grosolană și capricioasă ? „Tinerețe, n'ai ce-i face !", zice cutare personaj grav, care vrea să exprime idei largi. Mare noroc încă dacă acesta nu încurajează pe tânăr să continue, manifestând via sa părere de rău că pentru el „a trecut timpul" acestor nebunii...

Ei bine, trebue să avem curajul s'o spunem : asemenea formule consfințite fac tinerilor răul cel mai mare ce li se poate face, fiindcă-i împiedică de a cugeta, de a vedea adevărul. Și, deoarece în toate țările din Europa și din America tineretul e aruncat, la ieșirea din liceu, în orașe mari, fără nicio supraveghere reală, fără nicio tutelă morală ; deoarece niciodată acest tineret n'a fost prevenit împotriva acestei atmosfere fatale de prejudecăți absurde ce se respiră în mediul studențesc, conduita desordonată și adesea dezastruoasă a tinerilor se explică foarte bine. Cetele de studenți zurbagii pe care îi desaprobă oamenii „așezați", nu sunt decât urmarea ideilor sub orice critică din capetele acelorași „oameni așezați", realizate substanțial și obiectiv.

Sugestia împrejurărilor exterioare, sugestia mediului și a limbajului, este atât de puternică încât acei care izbutesc să se libereze la o vârstă matură, sunt de invidiat. Slăbiciunea voinței și puterea imbolditoare a înclinărilor inferioare, fac pe mulți dintre ei să caute a-și legitima prin pilduiri, prin proverbe nu numai tinerețea lor răsgâiată, ci și vârsta matură care continuă viața tinereței. Toate rătăcirile acestea acumulate de educație, exemple, limbaj, mediu, favorizate de înclinări, formează în spirit un fel de negură deasă care denaturează vederea lucrurilor.

Pentru risipirea acestei neguri, nu e decât un singur mijloc : refugierea de câte ori se poate într'o singurătate meditativă, înlocuindu-se în minte sugestiile mediocre ale celor din jurul tău prin sugestiile vre unui spirit înalt şi lăsând ca aceste sugestii binefăcătoare să pătrundă liniştit până în adâncul sufletului. Singurătatea prielnică acestor pătrunderi , este uşoară studentului ; niciodată după aceea el nu va mai găsi o libertate aşa de deplină şi este în adevăr trist să fie cineva atât de puţin stăpân pe sine într'o epocă în care se bucură de o neatârnare desăvârşită.

Nu e însă mai puţin adevărat că în acest colţ retras din noi înşine, putem, fie prin noi înşine, fie ajutându-ne cu reflexiile cugetătorilor, să risipim puţin câte puţin iluziile noastre. In loc de a judeca lucrurile după preţuirea altora, să ne deprindem a le privi în ele înşile. Să rupem mai ales cu obiceiul de a judeca plăcerile şi impresiile noastre după părerile altora. Vom vedea atunci cum oamenii care se mulţumesc cu plăceri inferioare, nefiind în stare a râvni la plăceri superioare, nu numai că îmbracă pe cele dintâi cu aparenţe mincinoase, împodobindu-le cu toată vorbăria de laude, dar învălue în dispreţ şi în batjocură plăcerile superioare şi tot ce e vrednic de stimă.

Un filosof care cugetă şi nu se ia după aşa numita opinie publică, este pentru dânşii un visător, un „original", un nebun. Omul care meditează, e un „căutător de chintesenţe", care cade în fântână, uitându-se la stele... Toate epitetele de laudă, toate sprintenele dactile sunt închinate viciului, iar greoaiele spondee sunt pentru virtute ; pe cât e unul de graţios, de elegant, pe atât de „aspru, rigid, pedant" e celălalt. Insuşi Molière, cu tot geniul lui, nu ne-ar putea face să râdem de viciu. Nu Celimène, cocheta fără inimă şi fără pic de sinceritate e ridicolă, ci lui Alceste, omul de treabă, ale cărui cuvinte şi gesturi

dovedesc pretutindeni bun simț și judecată i se atribue calitatea de a fi comic...Și elevi de amândouă sexele sunt cuprinși de uimire când află că omul serios, Alceste, e un „tânăr elegant". Într'atâta cuvântul virtute evocă puternic în mintea unora sugestiile din limbajul de toate zilele în care s'a aciuiat tot ce e vulgar și josnic.

Max Müller socotește la trei sau patru mii numărul cuvintelor întrebuințate de un Englez cultivat, iar cele întrebuințate de „marii maeștri" la cincisprezece sau douăzeci de mii. Ei bine, tot ce e mare, nobil, se găsește în vocabularul cuvintelor care nu sunt decât rare ori întrebuințate în conversațiile zilnice și care formează deosebirea între calabalâcul „omului de lume" și graiul cugetătorilor. Din nenorocire, cu această înălțare a graiului de către gândire, e întocmai ca și cu munții: gloata poate face uneori câte o excursie pe culmile munților, dar ea locuește în atmosfera din vale. De aceea asociațiile de idei, ideile amestecate, se împotrivesc oricărui spirit înalt.

Nicole scrie în „Primejdia convorbirilor": „Din copilărie am auzit înfățișându-se unele lucruri ca bune, iar altele ca rele. Cei care ne-au vorbit de dânsele, ne-au întipărit în minte ideea acțiunii acestor lucruri și suntem deprinși a le privi în același fel ca și a le lega cu aceleași înclinări și aceleași pasiuni. Nu le mai judeci după adevăratul lor preț, ci după prețul ce-l au în părerea oamenilor".

O mai spunem odată: în reflexiunea atentivă studentul va găsi leacul și va învăța să vadă prin el însuși. Că se va arunca în valurile vieții ca toți ceilalți, se poate și chiar trebue s'o facă, fiindcă altfel n'ar avea nicio experiență și nu s'ar putea feri de nicio primejdie. Dar, după ce a făcut experiența vieții comune, trebue să reintre în el însuși, să-și analizeze cu îngrijire impresiile. De aici încolo nu trebue să se mai înșele asupra valoarei, asupra mă-

rimii și mai ales asupra raportului lucrurilor cu el însuși ; trebue să îndepărteze tot ce este de importație străină și astfel el va scoate din vieața studențească ordinară concluzia că, în genere, acest fel de vieață înseamnă o jertfire a tuturor plăcerilor trainice, a bucuriilor înalte și senine ; este o jertfă făcută vanității de a se crede liber, de a umplea berăriile de râsete, de strigăte și de gălăgie, de a bea ca un beţiv, a se întoarce acasă pe la două dimineața, a se arăta pretutindeni la braț cu femei pe care a doua zi le poate vedea la brațul altora, tot atât de mândri de a se afișa cu ele.

După închisoarea din internat, după supravegherea atât de plină de grijă a părinților, e lămurit că în purtarea fără frâu a studenților este o manifestare sgomotoasă de independentă [1]). Dar la ce e bună această manifestare ? Numai simțimântul *real* al independenței, aduce bucuria cea mare, restul nu e decât vanitate. Este o prețuire foarte greșită a produsului net de fericire ce poate aduce această vieață sgomotoasă, iar încât privește vanitatea, e foarte ușor să o satisfaci într'un chip inteligent ! Cât de mult rămâne în urmă bucuria studentului de a fi prețuit de profesori, de a trece examene strălucite, de a se fi simțit om mare în orașul său, de această mulțumire deșartă a unor plăceri la îndemâna și a celui mai de rând băiat de prăvălie, care, cum și-a luat leafa se și duce „să petreacă" !

Așa dar, studentul să reintre în el însuși și să trateze cu o critică aspră toate plăcerile acestea care nu aduc altceva decât oboseală și desgust, învăluite în vanitate și iluzii. Afară de aceasta studentul tre-

1) Autorul vorbește mereu de „studenți" nu și de studente, poate din cavalerism („femeia să n'o atingi nici cu o floare", a spus doar Victor Hugo) sau poate atunci când a scris Payot această carte, numărul fetelor studente era aproape neînsemnat. Astăzi problemele studiate în această carte privesc, deopotrivă ambele sexe (n. tr.).

bue să despice una câte una toate prejudecățile, sofismele ce se vântură împotriva muncii intelectuale ; să deschidă bine ochii și să privească de aproape și în amănunt unele din acțiunile zilnice și din principiile ce le conduc. Aceste reflexii să le sprijine cu citiri bine alese și să lase la o parte tot ce nu vine în ajutorul voinței lui. Va descoperi astfel o lume nouă ; nu va mai fi osândit, ca prizonierii încătușați în peștera lui Platon, ci își va încorda privirea cu lumina cea curată a adevărului.

Astfel își va creea o atmosferă de impresii sănătoase și bărbătești ; va fi o personalitate, o inteligență stăpână pe ea însăși ; nu va mai fi împins în direcțiile cele mai potrivnice de îndemnurile venite fie dela înclinările lui oarbe, fie dela limbajul lipsit de orice orientare sănătoaseă, fie dela camarazi, dela lume, dela mediu.

Cu toate acestea, e foarte lămurit că putem să ne adăpostim în singurătatea cea mai adâncă și în această singurătate să trăim totuși cu mintea în mediul lumii. Singurătatea dorită este numai aceea în care omul se retrage îndepărtând cu totul preocupările josnice, silindu-se a nu primi decât obiectele și temeiurile care pot pune în mișcare în sufletul nostru simțimintele ce voim să le încercăm. Opera aceasta n'are nevoie de retragere în vreo mânăstire și se împacă foarte bine cu îndeletnicirile zilnice. E de ajuns să căutăm a ne păstra în timpul plimbării sau acasă la noi „o retragere lăuntrică" și a ne îndrepta atenția vreme mai mult sau mai puțin îndelungată, în fiecare zi sau în fiecare săptămână, numai asupra motivelor care pot pune în mișcare simțiminte de repulsiune împotriva gândurilor și înclinărilor rele, iar nu să le îmbrățișăm.

VII

Şi atunci tânărul nu numai că va scăpa de robia sugestiilor vulgare şi de rătăcirile provocate de pasiune ; nu numai că purtarea lui se va modela după adevăr, ci va scăpa şi de grave primejdii. Stăpânirea de sine înseamnă nu numai scuturarea noastră de sugestiile lumii exterioare, ci înseamnă totdeodată, şi mai cu seamă, predominarea inteligenţei asupra puterilor oarbe ale sensibilităţii.

Dacă aruncă cineva o privire atentă asupra purtării copiilor, a celor mai mulţi şi a marei majorităţi a bărbaţilor, rămâne uimit de pornirea tuturor de a lucra după imboldul întâiului moment şi de neputinţa vădită în care se găsesc de a-şi potrivi purtarea după scopuri ceva mai îndepărtate. In fiecare clipă emotivitatea lor îi împinge la cutare sau cutare ispravă. După o undă de deşertăciune, ori de cumînţenie, urmează în conştiinţa lor o undă de mânie, un avânt de iubire, etc. Şi dacă înlăturăm faptele obligatorii sau obişnuite, rămâne ceva care are drept principiu, mai ales în societate, trebuinţa de aţi atrage părerea bună a unor oameni al căror îndreptar este adesea foarte puţin ridicat.

Şi pornirea naivă, dar atât de puternică, a aceluia ce vrea să trăiască numai după capul său, să se ia numai pe sine ca model a tot ce e bine, face ca mulţi să socotească a fi oameni de acţiune numai pe acei care se agită mereu, pe neastâmpăraţii, pe acei care nu pot sta locului oricât ar trebui. Oricine se închide în singurătatea sa, pentru a medita, a cugeta, îşi atrage criticile acestei lumi.

Cu toate acestea, tot ce s'a făcut în lume mai mare, mai trainic, se datoreşte oamenilor medita-

tivi, cugetători. Munca rodnică şi folositoare omenirii, a fost îndeplinită în linişte, fără grabă, fără sgomot de către acei visători de care am vorbit, care „cad în fântână, uitându-se la stele". Ceilalţi, gălăgioşii, politicienii, cuceritorii, sbuciumaţii, care umple istoria cu neroziile lor, priviţi dela distanţă, n'au decât un rol foarte mediocru în mersul omenirii. Când Istoria — aşa cum se înţelege acum [1]) şi care nu e altceva decât o adunătură de anecdote, menite să mulţumească curiozitatea cam neroadă a publicului aşa zis literar — va face loc istoriei adevărate, scrisă de cugetători pentru cugetători, vom fi foarte miraţi văzând cât de puţin a schimbat mersul larg al civilizaţiei acţiunea acestor mari neastâmpăraţi. Adevăraţii eroi ai istoriei, care sunt mari descopertori în ştiinţe, în arte, în litere, în filosofie, în industrie, vor lua locul întâiu, care li se cuvine de drept.

Un biet meditativ ca Ampère, care niciodată n'a ştiut să câştige bani şi de care portăreasa lui râdea cu lacrimi, a făcut prin descoperirile lui, pentru revoluţionarea societăţii şi chiar a metodelor războiului, mai mult decât un Bismark şi un Moltke împreună. Un George Ville a făcut mai mult pentru agricultură decât cincizeci de miniştri de resort laolaltă.

Cum voiţi ca studentul să reziste opiniei generale care copleşeşte de laude neastâmpărul, sbuciumul, pe care le confundă cu acţiunea rodnică ? Cum voiţi ca el să nu considere ca o trebuinţă de a-şi da, cel puţin sie-şi, iluzia că trăeşte când face gălăgie, lucrează, aşa cum lucrează, adesea fără nicio săbuinţă dacă, după formula primitivă, aceasta înseamnă a trăi ? Toate nenorocirile vin din această fatală nevoie de a lucra nesocotit de repede, fiindcă aşa îi place opiniei publice.

1) Sunt şi atâtea excepţii foarte onorabile (n. tr.).

In singurătate, acest sbucium n'ar constitui prin sine însuşi mare primejdie, fiindcă n'ar avea în ce să se cheltuiască. Dar, prin tendinţa aceasta de a lucra la repezeală, fără socotinţă, studentul devine jucăria împrejurărilor exterioare. Sosirea unui coleg la ora lucrului, o întrunire publică, o serbare, un eveniment oarecare, îl smulg dela lucru. Căci se poate observa cu uşurinţă că neprevăzutul abate din cale voinţele slabe. Salvarea se poate găsi numai în reflexiunea meditativă ; prevederea evenimentelor exterioare poate să ţină şi locul energiei absente. Studentul poate însă *înlătura neprevăzutul* din existenţa lui ; el poate să prevadă uşor ocaziile de pierdere de timp ce i s'ar putea prezenta. Ştie, de pildă, că prietenul cutare sau cutare va căuta să-l ducă la berărie sau la plimbare. El poate foarte bine să pregătească dinainte formula unui refuz, sau, dacă refuzul fără înconjur îi vine greu, poate pregăti o minciună şi să taie scurt orice stăruinţe [1]). Dacă însă nu s'a hotărît dinainte să stea acasă pentru a lucra şi nici nu şi-a pregătit formula care să pună capăt oricărei încercări de a-l întrerupe dela lucru, el are mulţi sorţi să-şi piardă ziua aceea degeaba.

Din punct de vedere psihologic, o prevedere înseamnă a preimagina întâmplările. Dacă această preimaginaţie e vie şi lămurită, ea este egală cu o semi-încordare, astfel că răspunsul sau faptul ur-

1) Noi nu aprobăm de loc intransigenţa lui Kant în această privinţă. Cum ? Mi-e îngăduit să omor un om, când sunt în stare de legitimă apărare şi nu-mi este îngăduit, tot pentru legitimă apărare, să spun o minciună pentru a scăpa de nişte nepoftiţi ? Este mai mult decât un drept, este o datorie de a-ţi apăra munca şi gândirea. Scuza refuzului printr'o minciună este adesea singura armă ce o ai la îndemână pentru a te apăra, fără a jigni pe cineva. Urâtă şi chiar de neiertat, e numai scuza care poate fi vătămătoare cuiva. Un adevăr spus cu gândul de a face rău, e tot atât de vinovat ca o minciună ; ceea ce formează vina unui fapt, este intenţia rău voitoare.

mează cu o mare repeziciune : între gândul faptului sau al răspunsului ce vei da şi realizarea obiectivă a acestui gând, nu este timp material ca să poată interveni o inteţire a întâmplărilor exterioare sau îndemnurile colegilor. Intâmplările potrivnice hotărîrii noastre nu fac întru câtva decât să provoace îndeplinirea automatică a faptelor care corespund hotărîrii.

Numai pentru fiinţele slabe vieaţa este alcătuită din întâmplări neprevăzute. Pentru cine n'are o ţintă lămurită, sau pentru acela care, având această ţintă nu ştie să-şi ţie privirile îndreptate asupra-i, lăsându-se a fi mereu distrat, numai pentru aceştia vieaţa ajunge ceva fără şir. Dimpotrivă pentru cei care se opresc adesea să „ochească ţinta" şi să-şi fixeze direcţia, nimic nu este neprevăzut. Pentru aceasta trebue să avem însă o cunoştinţă foarte limpede de ceea ce suntem, de greşelile noastre obişnuite, de cauzele care de obiceiu fac să ne pierdem timpul şi să ne tragem prin urmare o linie de conduită. Nu trebue, ca să zicem aşa, să ne pierdem din vedere pe noi înşine.

Vom putea astfel să micşorăm din zi în zi puterea datorită întâmplării în vieaţa noastră. Nu numai că *vom şti*, fără şovăială, ce trebue să zicem şi să facem în cutare împrejurare exterioară, de pildă să rupem orice legătură cu prietenul cutare, să schimbăm birtul, camera, ori să plecăm pentru câtva timp la ţară, ci vom putea să ne întocmim un plan complet şi amănunţit de luptă împotriva tuturor întâmplărilor interioare.

Planul acesta este de însemnătate capitală. Dacă e bine alcătuit, ştim ce trebue să facem când ni se înfige în minte o sugestie sensuală şi n'o putem alunga. Ştim cum să biruim apucăturile de sentimentalitate fumurie, precum şi tristeţea şi descurajarea. Ca un bun general, am măsurat toate piedicile ce prezintă calităţile duşmanului ; ne dăm seama

de greutăţile terenului de luptă, ca şi de defectele propriilor noastre trupe, dar îndată am cumpănit şi putinţa unei izbânzi, ţinând seama de lipsurile comandamentului duşman, de foloasele cutărei afundări sau a cutărei ridicături de teren şi de calităţile de însufleţire ale trupelor noastre. Atunci putem să pornim înainte. Duşmanii dinăuntru şi din afară ne sunt cunoscuţi ; cunoaştem de asemenea şi tactica lor şi punctele lor slabe. Izbânda finală poate fi socotită ca sigură, căci am prevăzut totul, până şi o retragere în ordine, în cazul unei înfrângeri parţiale.

Tocmai asupra acestor primejdii exterioare şi interioare care pot copleşi pe student, trebue acum să ne fixăm luarea aminte. Trebue să studiem tactica cea mai nimerită pentru a învinge aceste primejdii. Vom vedea cum pot fi folosite împrejurările exterioare, cum putem face să conlucreze la educaţia voinţei noastre prin noi înşine, chiar şi ceea ce contribue de obiceiu să ne accelereze căderea morală. Atât e de adevărat că reflexiunea, inteligenţa, sunt nişte liberatoare sigure şi e atât de sigură biruinţa cu timpul a acestor puteri ale luminii împotriva greoaielor şi oarbelor puteri sensibile !

VIII

După cum se vede, reflexia meditativă e de o rodnicie minunată în rezultate. Ea dă naştere unor puternice mişcări afective, transformă dorinţele timide în hotărîri energice, neutralizează înrâuririle sugestiilor limbajului şi ale pasiunii, îngădue privirea deslușită în viitor şi prevederea primejdilor de obârşie internă, împiedicând şi împrejurările externe, mediul, de a ajuta lenea noastră înnăscută. Dar nu numai foloasele enumărate le putem aştepta

dela această putere binefăcătoare, căci pe lângă ajutorul direct ce ni-l pune la îndemână, ea e bogată şi în rezultate indirecte.

Ea ne ajută să scoatem din experienţa zilnică reguli mai întâi provizorii, care merg întărindu-se, precizându-se şi căpătând apoi autoritatea şi limpezimea unor *principii conducătoare* ale purtării noastre. Aceste principii se formează prin depunerea înceată în furdul gândirii a unor multiple observaţii de amănunt, depunere care nu se îndeplineşte la oamenii zăpăciţi, nici la cei care se agită mereu, care nu se folosesc de experienţele trecutului şi la care, întocmai ca la elevii neatenţi, se regăsesc mereu aceleaşi abateri şi aceleaşi greşeli, numai că la ei sunt abateri şi greşeli de purtare. Dimpotrivă, la acei care cugetă, trecutul şi prezentul sunt ca o lecţie neîntreruptă, lecţie care împiedică repetarea în viitor a greşelilor care se pot evita. Şi aceste lecţii se condensează cu încetul, devenind reguli şi fiind ca un fel de experienţă concentrată din care rezultă un elixir. Formulate în maxime foarte lămurite, aceste reguli duc la disciplinarea dorinţelor variabile, a mişcărilor firești care au direcţii potrivnice şi fac să domnească în vieaţă o ordine statornică şi sigură.

Această forţă cuprinsă în orice principiu limpede formulat, provine din două cauze care tind către acelaşi scop.

Mai întâi este o regulă aproape absolută în psihologie că orice idee a unui lucru ce trebue sau nu trebue adus la îndeplinire, dacă această idee este destul de deslușită, are, în lipsa unor stări afective contrarii, o putere de realizare care se explică prin împrejurarea că între idee şi faptă nu este vreo deosebire esenţială. Un lucru conceput este un fapt care a şi început să existe. Preimaginaţia este ca o „repetiţie generală" a actului ; este o semi-încordare înaintea încordării finale, aşa încât lucrul preima-

ginat este repede adus la îndeplinire ; turma înclinărilor n'are timp să-şi ridice glasul. Dacă, de pildă te-ai hotărît să te întorci acasă pentru a lucra şi ai prevăzut că prietenul cutare care te rugase să mergi cu dânsul la un teatru, va stărui, îţi pregăteşti răspunsul şi, văzându-l îl preîntâmpini ' „Imi pare foarte rău ; credeam că voiu putea merge, dar împrejurarea cutare mă sileşte să mă întorc numaidecât acasă". Tonul hotărît cu care spui acestea, îţi va răpi orice putinţă de a-ţi lua vorba înapoi şi totdeodată va convinge pe prietenul tău că orice stăruinţă e zadarnică .

Intocmai cum în politică oamenii de iniţiativă se hotărăsc repede, îndrăzneţ şi trag după dânşii pe nehotărîţi, pe fricoşi, pe cei care stau la gânduri, tot astfel în conştiinţă, stările limpezi, hotărîte rămân stăpâne pe situaţie, aşa încât dacă-ţi fixezi până'n amănunt calea ce vrei să urmezi, îndeplinirea programului dinainte hotărît, preîntâmpină sugestiile lenei şi ale deşertăciunii.

Iată întâia explicaţie a acestei puteri, în ce priveşte principiile. Aceasta nu este însă singura şi nici cea mai importantă. Pentru a gândi, noi nu putem târî după noi o sumedenie de imagini care ne-ar împovăra. De aceea înlocuim clasele de obiecte diferite prin prescurtări iscusite, prin semne ce avem la îndemână şi care nu sunt altceva decât cuvintele.

Ştim că, atunci când voim, e deajuns să ne ţinem un moment atenţia fixată asupra unui semn oarecare, spre a vedea ivindu-se imaginile, după cum rotiferii [1]) uscaţi, învie când faci să cadă asupra lor o picătură de apă. Acelaşi lucru e cu simţimintele noastre : sunt lucruri greoaie, împovărătoare pentru gândire, de aceea le înlocuim pentru trebuinţa zilnică prin cuvinte care sunt semne scurte ce se pot mânui uşor şi care, prin asociaţie sunt foarte

1) „Rotiferi" sau „rotitori" o specie de viermi microscopici, înzestraţi cu un fel de aparat învârtitor (n. tr.)

nimerite pentru a trezi simțimintele ce reprezintă. Anumite cuvinte vibrează de emoția pe care o arată, astfel sunt cuvintele: onoare, nobleță de suflet, demnitate omenească..., trădare, mișelie, etc. Ei bine, principiile sunt și ele prescurtări concise, energice, absolut proprii a trezi simțimintele complexe, mai mult sau mai puțin puternice, pe care le reprezintă în conștiința cu care s'a obișnuit cineva.

Când meditația a provocat în suflet mișcări de iubire sau de repulsiune, e bine, deoarece aceste mișcări dispar curând, să se păstreze o formulă care să le poată rechema la nevoie și care le rezumă întru câtva. Aceasta e cu atât mai folositor cu cât o formulă precisă se fixează în gândire cu o mare trăinicie. Ușor rechemată, ea atrage după sine simțimintele cărora le servește ca semn practic și dela care își trage puterea. In schimb, ea le trece limpezimea ei, înlesnirea de a fi treăză, ușurința ei de transport. Dacă în educația de sine nu ai reguli lămurite, pierzi orice mlădiere, orice vedere generală în lupta împotriva mediului și a pasiunilor. Fără ele lupți pe întuneric și cele mai frumoase izbânzi rămân fără rod.

Astfel regulile de purtare dau voinței noastre hotărîrea, vigoarea grabnică care asigură triumful; ele sunt bune imbolduri ale simțimintelor ce voim să trezim. Aceste ajutoare nouă și prețuite ale liberării noastre, tot meditația reflexivă le trezește în noi, deoarece numai această meditație îngădue spiritului de a scoate din experiențele noastre necontenite coexistențele și rânduirea statornică din care e alcătuită știința noastră despre vieață, adică puterea noastră de a prevedea și a dirija viitorul.

IX

In rezumat reflexia meditativă produce în suflet avânturi afective prețioase, când știm să le folosim ; mai mult, ea este marea liberatoare, ajutându-ne să rezistăm clocotului simțimintelor, pasiunilor, ideilor care se năpustesc fără ordine spre lumina conștiinței. Ea ne ajută de asemenea să nu ne afundăm în puhoiul de atâtări venite din afară. Și această putere de a reveni, a ne regăsi pe noi înșine, este o prilejuire rodnică de fericire, fiindcă, în loc să ne lăsăm a fi târîți în mod pasiv, fără să ne mai întoarcem vreodată, putem dimpotrivă să reluăm amintirile plăcute ale vieții, să le rumegăm, ca să zicem așa, și să le trăim din nou.

Afară de aceasta, oare nu însemnează nimic să capeți o conștiință puternică despre personalitatea ta ? Nu simți oare ceva din bucuria ce o simte un bun înnotător de a se lupta cu valurile, lăsându-le să se umfle și să treacă pe sub dânsul ca o desmierdare, sau tăindu-le de-a-curmezișul ? Dacă simțimântul puterii noastre în lupta biruitoare împotriva elementelor naturii, provoacă totdeauna în noi emoții adânci și plăcute, ce interes palpitant n'ar trebui să legăm de lupta aceasta a voinței împotriva puterilor barbare ale sensibilității !

Fără îndoială că, dacă Corneille e așa de sus pus în admirația urmașilor, aceasta se datorește felului cum a zugrăvit bucuriile stăpânirii de sine, iar dacă personagiile lui n'ar fi căpătat așa de ușor izbânda, dacă lupta lor contra fatalității firii noastre animale ar fi fost ceva mai îndelungată, teatrul lui ar fi fost mai adânc omenesc și, înfățișându-ne un ideal foarte nobil, Corneille ar fi ajuns nu numai cel întâiu dintre poeții dramatici ai Franței, ci geniul cel mai înalt și mai admirabil al tuturor timpurilor.

CAPITOLUL II

Ce înseamnă a medita și cum să medităm.

I

Dacă reflexia meditativă are o atât de mare însemnătate în opera noastră de liberare, trebue numaidecât să cercetăm cum trebue să medităm și să examinăm ajutoarele, materiale întru câtva, pe care cunoștința legilor psihologice și experiența ni le pot procura în acest exercițiu.

Incă odată, în privința reflexiei meditative, e vorba ca aceasta să trezească în noi puternice înclinări de iubire sau de ură, să provoace hotărîri, să formuleze reguli de purtare, să ne scape de îndoitul vârtej al stărilor de conștiință, de obârșie interioară și a celor provocate de lumea exterioară.

Marea regulă generală pentru a reflecta și a medita în mod folositor, decurge din însăși examinarea naturei gândirii. Noi *gândim cu vorbele.* Cum am arătat mai înainte, pentru a gândi a trebuit să ne debarasăm de imaginile reale, fiindcă acestea sunt greoaie, împovărătoare, anevoie de mânuit. Le-am înlocuit cu semne scurte, care se pot reține ușor și se pot trece altora cu aceeași ușurință. Aceste semne sunt cuvintele generale. Cuvintele asociate cu lucrurile au proprietatea de a putea evoca aceste lucruri oricând voim, cu condiția ca vorba să fie intrată în memorie după experiența lucrurilor, sau cel puțin să fi avut grijă de a i se adăugi această experiență a lucrurilor. Din nenorocire noi învățăm în copilărie mai întâi cuvintele (afară doar de ceea ce privește cunoștințele elementare, percepțiile simple, etc.) și celor mai multe din aceste cuvinte noi n'am avut timpul ori putința sau curajul de a „adăuga paielor

şi boabele de grâu", adică de a da lucrurilor adevărata lor însemnătate. Sunt un fel de spice goale. Toţi, fără deosebire, avem în memorie un număr din aceste cuvinte : „N'am auzit niciodată *ţipând* un elefant". Cuvântul ţipând nu poate fi privit decât ca un paiu gol. Gloata are o mulţime de cuvinte din acestea. Cutare declară, spre a închide o discuţie, că aşa s'a rostit experienţa, când el habar n'are de ce condiţii trebue să întrunească o experienţă, ca să fie doveditoare. Şi aşa mai departe. Dacă am examina frazele cele mai întrebuinţate de noi zilnic, am rămânea înlemniţi de lipsa de claritate a atâtor gânduri şi am descoperi chiar că până şi cei mai inteligenţi vorbesc adesea ca nişte papagali, fără ca vorbelor lor să le corespundă vreo realitate.

Ei bine, a medita înseamnă întru câtva a bate paiele ca să cadă boabele. Regula care domină în toate acestea e de a înlocui totdeauna cuvintele prin lucruri, dar prin lucruri văzute în cele mai mici amănunte ale lor. Trebue să ne particularizăm întotdeauna gândirea, s'o facem concretă. Dacă e vorba, de pildă, să ia cineva hotărîrea de a nu mai fuma, va trebui să examineze toate neajunsurile fumatului, dela dinţii care se înnegresc până la miile de franci pe an ce costă fumatul chiar a unei singure ţigări după fiecare masă ; el va constata uşor adevărul observaţiei atât de drepte al lui Tolstoi că tutunul toceşte agerimea minţii. Dacă, de pildă, va încerca cineva într'o zi, când mintea îi va fi cu desăvârşire limpede, să urmărească o subtilă deducţie filosofică, continuând-o apoi, fumând, va vedea îndată cât de greu e, după ce a fumat câteva ţigări să-şi mai fixeze gândirea asupra unui punct, să mai înţeleagă ceva. Şi câteva experienţe de acest fel, îl vor convinge că tutunul toceşte ascuţişul cel mai fin al unui spirit superior. Pe de altă parte, examinând lucrurile de aproape, uşor îşi va putea da seama că plăcerea de a fuma e una din acele plăceri curat fizice,

care peste puțin timp pierd caracterul lor de plăceri, spre a lua caracterul unei deprinderi tiranice și se va gândi atunci la toate cazurile când a suferit din cauza acestei tiranii. Prin această observație și prin atâtea altele de acest fel el va da tărie hotărîrii ce a luat în momente de stăpânire de sine de a nu mai fuma. Tot așa va trebui să se procedeze, examinând fiecare amănunt mulțumirea de tot felul ce aduce munca, dacă nu se lasă biruită de tirania unei plăceri înșelătoare, ca fumatul ș. a.

In genere, numai coborându-ne până la cele mai mici amănunte ale analizei, vom putea risipi sugestiile limbajului, iluziile pasiunii, controlând migălos afirmațiile mincinoase.

Vom cerceta în partea practică a acestei cărți și afirmația atât de des repetată, că nu se lucrează bine decât în Capitală.

In sfârșit, tot numai prin observație amănunțită am putea da prevederii noastre o siguranță fără greș în privința primejdiilor care provin din pasiunea și lenea noastră, întocmai ca și prevederea primejdiilor și a ajutoarelor venite dela mediu, dela diferitele noastre legături, dela meserie, precum și dela cazurile întâmplătoare, etc.

Spre a ne ajuta în meditațiile noastre, trebue să fugim de sgomot, să ne reculegem, apoi să consultăm cărțile care au legătură cu subiectul meditației noastre, să ne recitim notele și în sfârșit pentru o sănătoasă muncă a imaginației, să ne înfățișăm într'un chip lămurit, precis, concret, toate amănuntele primejdiei de care suntem amenințați precum și foloasele cutărui sau cutărei purtări. Nu-i deajuns a se trece prin toate în fugă, trebue să vezi, să auzi, să simți, să pipăi. Trebue ca printr'o reflexie intensivă să faci ca subiectul examinat să-l ai înaintea ochilor, ca și cum ar fi de față în realitate, ba și mai mult : întocmai cum arta ne redă o scenă, o priveliște a naturii cu mai mult logică și mai unitară

decât realitatea, tot așa imaginația trebue să ne redea obiectul meditației noastre mai lămurit, mai logic, și mai adevărat decât în realitate, prin urmare mai viu și mai în stare de a ne înrâuri.

II

Sunt unele lucruri care ne pot fi un ajutor netăgăduit pentru ca reflexiile noastre să-și producă tot efectul. Având experiențele prețioase ale înaintașilor, folosindu-se de observațiile personale neîncetat controlate prin spovedanii, marii cârmuitori de conștiință ai Bisericii pentru care a deștepta în suflet emoții puternice nu e ca pentru noi un mijloc, ci scopul suprem, ne dovedesc câtă însemnătate au în psihologie lucrurile cele mai neînsemnate. Nu poți privi la o ceremonie într'o biserică bine orânduită, fără a fi pătruns de admirație pentru știința desăvârșită cu care s'au întocmit toate, până la cele mai mici amănunte. De pildă la o ceremonie funebră, catolică, toate gesturile, toate atitudinile, cântările, orga, până și lumina sumbră a geamurilor, conlucrează cu o logică minunată spre a preface în avânturi puternice de evlavie durerea familiei, a rudelor.

Acelor ce iau parte la asemenea ceremonii cu credință cinceră, emoția trebue să le pătrundă sufletul până la adâncimile cele mai intime.

In genere, în biserică, aceste ceremonii atât de desăvârșit organizate, produc efecte puternice. Acolo însă unde aceste efecte nu se produc, se recomandă unele procedeuri drastice, foarte sigure pentru a mișca sufletele.

Fără a mai vorbi de alte cazuri ale „retragerilor lăuntrice" și pentru a nu ne ocupa decât de mijloacele recomandate a se întrebuința în singurătate,

nu se poate să nu fim izbiți de ajutorul cerut dela fizic pentru susținerea moralului. Sfântul Dominic a născocit mătăniile, înviorând astfel meditația printr'o ocupație manuală și întru câtva printr'un fel de de joc de mișcare a trupului. Sf. Francisc de Salles recomandă mai cu seamă ca, în momentele de slăbire a atenției, să recurgem la acte exterioare, la atituduni nimerite pentru a stârni gândirea, la citirea și chiar rostirea cuvintelor cu glas tare.

Leibnitz, într'un pasaj bine cunoscut din *Systema Theologicum*, scrie: „Nu pot împărtăși părerea acelora care, sub cuvânt că adoră pe Dumnezeu în spirit și în adevăr, izgonesc din cultul divin tot ce atinge simțurile, tot ce atâtă imaginația, neținând în deajuns socoteală de slăbiciunea omenească. Nu putem nici să ne pironim atenția asupra ideilor noastre interioare, nici să ni le întipărm în minte, fără a le ajuta prin mijloace exterioare. Și semnele acestea sunt cu atât mai înrâuritoare cu cât sunt mai expresive".

De aceea, folosindu-ne de experiență, trebue ca, atunci când în reflexia meditativă nu ne vine inspirația, să recurgem la citirea unor cărți prielnice mai ales scopului nostru, trebue să ne susținem atenția prin cuvinte rostite cu glas tare, ceea ce, după cum am văzut, este un mijloc sigur pentru a constrânge reprezentațiile noastre și a le sili să ni se supună. Trebue chiar să ne scrim meditațiile; într'un cuvânt trebue, pentru a ne conduce reprezentațiile după placul nostru, să ne călăuzim de precăderea ce au asupra lor stările prezentative și în deosebi acele recomandate mai sus (cuvinte rostite, scrise, etc.). Astfel vom putea alunga din conștiință principalele piedici ce se opun reflexiei, adică amintirea plăcerilor sensibile și a distracției imaginației, sădind în locul lor ideile pe care le voim.

In ce privește timpul cel mai nimerit pentru acest fel de meditații afective, ni se pare că este săptă-

mâna dela sfârşitul vacanţei, înainte de reînceperea cursurilor. In fiecare vacanţă, adică de trei ori pe an, e bine să reluăm pe de-a-întregul meditaţiile folositoare şi, într'un fel de „retragere" care ar fi mai plăcută dacă ne-am înfunda într'o pădure, sau ne-am plimba pe ţărmul mării. Astfel de retrageri sunt nespus de folositoare. Ele oţelesc voinţa, fac din student o personalitate conştientă. Dar şi în cursul anului şcolar el trebue să-şi rezerve adesea câteva clipe de reflexii cu privire la sine însuşi în intervalul activităţii. Seara, înainte de a adormi, sau noaptea, când te deştepţi, ori în momentele de odihnă, în loc de a lăsa să-ţi dea năvală în conştiinţă preocupările josnice, ce e mai uşor decât să-ţi reînnoeşti bunele hotărîri luate şi să-ţi regulezi de mai înainte ocupaţiile sau recreaţiile ? Ce ocupaţie poate fi mai folositoare dimineaţa, când te trezeşti din somn sau pe când te îmbraci ori te aşezi la lucru, decât să faci să se împrospăteze, să „se înnoiască planta dorinţelor celor bune" şi să-ţi însemni totdeodată planul purtării de peste zi ? Deprinderea aceasta a meditaţiilor dese, se capătă foarte iute. De altfel câştigarea acestei deprinderi e aşa de rodnică în bune rezultate, că n'am putea îndemna în deajuns pe tineri să facă efortul trebuitor pentru a preface această deprindere într'o necesitate.

CAPITOLUL III

Rolul acţiunii în educaţia voinţei

I

Reflexia meditativă este neapărat trebuitoare. Ea singură însă e neputincioasă, în vederea unei acţiuni comune, ea adună puterile împrăştiate ale sufletului, le dă avânt, dar, întocmai cum vânturile oele mai

puternice din largul mării, sfârșesc prin a se istovi în zadar, dacă nu dau peste o pânză de corabie pe care s'o umfle și s'o împingă înainte, tot așa emoțiile cele mai puternice se sting fără folos, dacă nu fructifică cu fiecare izbucnire ceva din energia lor, dacă nu lasă nicio urmă în activitatea noastră.

Dacă o parte din munca ce o împlinește un student i se fixează în memorie sub formă de amintire, activitatea noastră se depune în noi în formă de deprinderi active. Nimic nu se pierde din vieața noastră psihologică. Natura e un contabil minuțios: acțiunile noastre cele mai neînsemnate în aparență, dacă le repetăm cât de puțin, ele formează cu săptămânile, lunile, anii, un total enorm care se înscrie în memoria organică sub formă de deprinderi ce nu se mai pot desrădăcina.

Timpul, acest aliat atât de prețios al liberării noastre, lucrează cu aceeași îndărătnicie liniștită împotriva noastră, când nu-l silim să lucreze pentru noi. El întrebuințează pentru noi sau contra noastră legea dominantă a psihologiei, legea deprinderii. Suverană și sigură de izbândă, deprinderea înaintează cu iscusință, părând a nu se grăbi. S'ar părea că ea știe ce uimitoare putere au acțiunile săvârșite cu încetul, dar repetate la infinit. Un lucru săvârșit chiar cu anevoință la început, când se repetă, lucrul se face mult mai ușor. La o a treia, a patra reproducere, sforțarea scade treptat, micșorându-se până ce încetează cu totul. Dar încetează ea oare în adevăr? Anevoios la început, lucrul ajunge puțin câte puțin o trebuință și de unde la început era vădit neplăcut, el devine ceva de a cărui îndeplinire nu ne mai putem lipsi.

Ce aliat prețios avem aici pentru ceea ce voim să facem! Și cum se pricepe acest aliat de a preface repede într'un drum larg și bătut cărarea pietroasă pe care ne era greu să apucăm! Ne trebue o dulce silă spre a ne duce acolo unde ne hotărîsem să ajun-

gem, dar unde la început lenea noastră se împotrivea să meargă.

Dar această fixare în deprinderi a energiei noastre, nu reflexia meditativă o poate îndeplini, ci atenţia şi nu-i de ajuns a se proclama în termeni generali trebuinţa acţiunii. Cuvântul acţiune acoperă şi adesea ascunde din vedere realităţile ce urmăreşte. Ceea ce ne interesează aici e acţiunea studentului. Dar a lucra înseamnă pentru dânsul a îndeplini o mulţime de acte speciale şi după cum nu există voinţă, ci numai acţiuni voluntare, tot aşa nu există acţiuni, ci numai fapte proprii. Pentru studentul în flosofie de pildă, a lucra înseamnă a se scula la ora şapte, a citi cu o atenţie pătrunzătoare cutare capitol din Leibnitz sau din Descartes, a lua note, etc. Chiar şi citirea cere o mare cantitate de eforturi succesive şi atenţie. A lucra, înseamnă şi a-şi vedea notele, a le învăţa pe de rost, a căuta materialul unei conferinţe, a-i fixa planul general, apoi planul fiecărui paragraf ; a căuta, a medita, a cerceta, etc.

Sunt rare prilejurile în vieaţa unui om de a săvârşi fapte de erou. După cum o excursie pe Mont Blanc cere zeci de mii de paşi, sforţări, sărituri, scări tăiate în ghiaţă, tot astfel vieaţa celor mai mari savanţi se compune dintr'o lungă serie de eforturi răbdătoare. A lucra înseamnă deci a îndeplini mii de acţiuni mărunte. Bossuet, care era un admirabil diriguitor de conştiinţă, prefera „în locul sforţărilor celor mari, extraordinare, la care ajungi prin avânturi energice, de unde cazi însă cu atât mai adânc, sacrificiile cele mici care sunt uneori cele mai anevoioase şi mai chinuitoare", câştigurile modeste, dar sigure, faptele lesnicioase, dar repetate şi care se prefac pe nesimţite în bune deprinderi. Puţinul e deajuns pentru fiecare zi dacă în fiecare zi câştigi acest puţin. In adevăr omul curajos nu e deloc acela numai decât, sileşte-te să te duci în grabă şi vesel

acolo unde ai fost chemat, dacă e vorba de un lucru important și de folos. Dar dacă, după curs, un amic vrea să te ia la plimbare fiindcă e vremea frumoasă, tu nu te lua după dânsul, ci pleacă iute acasă și apucă-te de lucru. Te atrage în drum o vitrină, parcă-ți face cu ochiul, dar tu dacă știi că ai de lucru, treci de partea cealaltă a străzii și nu-ți pierde vremea. Prin „auto-pedepse" de acestea te vei deprinde să învingi anumite înclinări ale tale de a fi pretutindeni și a te afla întotdeauna în treabă, căci dacă dormi, ori te plimbi, când ai de lucru, aceasta înseamnă nu că vrei să te odihnești, ci că te dai lenei.

In felul acesta, chiar de pe băncile liceului, la studii, elevul învață o știință mai prețioasă decât latina sau matematicile, anume știința de a se stăpâni, de a lupta împotriva neatenției, împotriva greutăților și a neplăcerilor, împotriva silei de a căuta în dicționar sau în gramatică, împotriva dorinței de a-și pierde timpul visând. Și ca urmare mângâietoare, vom vedea că progresele îndeplinite în studiu sunt întotdeauna, orice s'ar zice, în proporție directă cu progresele în opera stăpânirii de sine. Atât este de adevărat că energia voinței este totdeodată cea mai prețioasă cucerire și cea mai rodnică în urmări fericite.

Niciuna din micile sforțări cerute pentru aceasta nu e pierdută; fiecare aduce partea sa întru formarea deprinderii; fiecare contribue ca acțiunile următoare să fie mai lesnicioase. Acțiunile noastre lucrează asupra noastră, formându-ne deprinderea de a fi atenți, de a ne pune iute și la timp la lucru, de a nu ține socoteală de imboldurile unor dorințe neprielnice, așa cum nu ținem seamă de bâzâitul muștelor.

Pe lângă aceasta am văzut mai înainte că acțiunea susține puternic însăși gândirea. Introducându-ne în conștiință în fiecare moment, stări prezentative de aceeași natură cu ideile noastre, acțiunea întărește

atenţia şi ne-o reînsufleţeşte când se stinge. A-ţi scrie cugetările, a lua note când citeşti, a-ţi preciza şi formula obiecţiunile, acestea, cum am spus, au acelaşi rol de sprijinire a gândirii noastre ca şi lucrările manuale din laborator pentru savant, sau cu formulele pentru geometrie.

Dar mai este şi un alt rezultat extrem de important al acţiunii. A lucra, înseamnă şi a ne manifesta, a proclama voinţa noastră. Acţiunile noastre ne angajează public pe un anumit drum. Toţi moraliştii afirmă trebuinţa pentru oricine vrea să aleagă un gen de vieaţă potrivit cu datoria, să pornească „cu îndrăzneală" şi deodată pe calea cea bună, împotriva tuturor deprinderilor şi înclinărilor lui de mai înainte. Trebue să înfruntăm totul, să ne smulgem din vechiul nostru „eu" şi, după vorba hotărîtă a lui Veuillot, trebue „să servim pe Dumnezeu cu îndrăzneală".

Nu putem sublinia în deajuns cât de mult ajută simţimintelor şi voinţei noastre o manifestare publică şi fără ocoluri. Acţiunile noastre de mai înainte se leagă mai presus decât ne închipuim, mai întâi printr'o nevoie de logică după care o vieaţă fără rânduială statornică ne izbeşte atât de neplăcut încât preferăm chiar să rămânem cei dinainte decât să ne schimbăm, fie chiar în bine, apoi printr'un respect omenesc foarte puternic şi foarte îndreptăţit, deoarece ştim bine că lipsa de rânduială în acţiunile noastre va face impresia unei slăbiciuni de voinţă aproape de demenţă.

Iată de ce e important ca, atunci când rupi cu vieaţa trândavă, să faci din aceasta o chestiune de onoare, un legământ faţă de tine şi faţă de alţii : îţi schimbi restaurantul, locuinţa, relaţiile ; fiecare cuvânt ce rosteşti trebue să fie o afirmare a voinţei de a lucra cum trebue ; orice sofism descurajator, trebue să-l respingi cu politeţă, dar cu energie. Nu vei lăsa niciodată ca cineva să ia în râs munca în

faţa ta, nici să laude vieaţa studentului care trăeşte în voia vânturilor. Faptul de a fi crezut de alţii aşa cum am vrea să fim, această trebuinţă atât de adâncă de aprobarea altora, chiar a unor oameni pe cari nu-i cunoaştem, îndoieşte puterea noastră de a lupta împotriva slăbiciunii noastre.

Să adăugăm la aceste diferite înrâuriri ale acţiunii plăcerea ce avem lucrând, plăcere aşa de vie încât mulţi lucrează numai pentru a lucra, fără scop, fără folos şi adesea chiar în paguba lor. Această plăcere are ceva îmbătător, ceva care te ameţeşte şi aceasta poate din faptul că acţiunea mai mult decât orice alt lucru, ne dă simţimântul existenţei şi puterii noastre.

Din toate privinţele aşa dar e neapărat trebuitor ca meditaţiei să-i adăugăm acţiunea, fiindcă numai acţiunea poate organiza deprinderi sănătoase şi, mai mult încă, să transforme în trebuinţe, fapte care la început erau cu totul neplăcute. Numai lucrând, ne putem oţeli în lupta împotriva trebuinţelor fatale ale naturii şi să triumfăm la fiecare pas asupra a tot ce e potrivnic deplinei noastre stăpâniri de sine. Mai mult, manifestându-ne în afară voinţa, această acţiune ne angajează onoarea şi ne întăreşte hotărîrile pe de o parte prin acţiunea însăşi, pe de alta prin chemarea în ajutor a opiniei publice, aducându-ne ca răsplată bucuriile ei vii şi trainice.

II

Din păcate timpul activităţii voluntare e foarte scurt. Cerinţele fiziologice şi sociale ne iau o bună parte a vieţii. Până la cinci sau şase ani copilul trăeşte o vieaţă animală. Rostul lui e doar să doarmă, să mănânce, să se joace. Ii este deajuns că are de

descurcat haosul impresiilor externe care năpădesc pragul conştiinţei lui ; departe de a putea domina lumea exterioară e parcă zăpăcit de dânsa. Până la 18 ani are prea mult de furcă, studiind ce-au gândit alţii, ca să mai poată gândi prin sine însuşi. Odată şcoala secundară terminată, i se pare că ar putea începe să-şi aparţină sieşi, să se studieze el însuşi, să observe societatea în care intră şi toate facultăţile lui ascuţite, călite de ani întregi de cultura desinteresată. Din nenorocire, dacă cunoaşte destul de bine lumea fizică în care se desvoltă, privirile i se întunecă deodată ; un nour se coboară de o parte între facultăţile lui de observaţie şi el însuşi, de altă parte, între spiritul său critic şi societate. Visări nelămurite, avânturi mari, fără nicio ţintă, îi umple conştiinţa. La vârsta aceasta se produce o revoluţie în corpul adolescentului, începe pubertatea. Şi, la vârsta când ar fi putut să fie stăpân pe sine, pasiunile îi umple sufletul. E nenorocirea lui dacă, aşa cum se întâmplă în toate universităţile din Europa şi America, se vede lăsat în toată libertatea, fără sprijin, fără un conducător de conştiinţă, fără posibilitatea de a străbate negura deasă de iluzii care-l înnăbuşă. Studentul rămâne aproape ameţit, nefiind în stare să se conducă, se lasă condus de prejudecăţile ce domnesc în juru-i.

Care-i omul format care ducându-se cu gândul înapoi la vârsta asta n'a blestemat neprevederea societăţii care aruncă pe tineri la ieşirea din liceu sau din gimnaziu într'un mare oraş, fără sprijinitori morali, fără alte sfaturi decât stupidele formule întrebuinţate spre a îmbrăca în culori strălucitoare ceea ce nu e de fapt decât o vieaţă de bestialitate ? Lucru ciudat ! La mulţi părinţi de familie găseşti un fel de prejudecată împotriva vieţii de student muncitor şi cinstit, atât e de mare înrâurirea ideilor curente.

Adăugaţi la aceasta că în izolarea lui, tânărul nici nu ştie să lucreze : niciodată nu i s'a arătat o me-

todă de lucru potrivit cu puterile lui și cu natura spiritului său. De aceea anii de studii superioare sunt în genere pierduți pentru opera liberării de sine. Și totuși, anii aceștia sunt cei mai frumoși, cei mai fermecători ai vieții lui. Studentul își aparține aproape pe de-a-'ntregul. Miile de greutăți ale vieții sociale abia dacă le simte. Nu vezi la dânsul niciun gând al unei meserii sau al unei cariere. Nu-și dă seama deloc de grijile ce va avea când va fi cap de familie; zilele lui sunt ale lui, numai ale lui. Dar, ce valorează, libertatea exterioară pentru omul care nu este stăpân pe sine? „Aici poruncești tuturor", i se poate spune, „numai ție însuți nu", cum spune Beaumarchais în „Nunta lui Figaro". Și zilele trec foarte adesea fără niciun folos. De altfel, chiar în această deplină libertate, fatalitățile existenței răpesc mult timp. Dimineața până se scoală, apoi jumătate de oră pentru toaletă, drumul de acasă până la facultate și înapoi, de acasă la birt, masa, timpul digestiei, care nu se împacă cu munca spiritului; câteva vizite, câteva scrisori, deranjamente neprevăzute, plimbările trebuitoare, orele răpite de unele indispoziții; toate trebuințele acestea neapărate absorb, dacă mai punem și cele opt ore de somn, trebuitoare acelora care muncesc, aproape șaisprezece ore pe zi. Socoteala e ușoară de făcut. Mai târziu se adaugă la aceste trebuințe grijile carierei, și atunci, chiar tăind cât de mult din timpul mesei și al plimbării, vor fi rari studenții care vor dispune de cinci ore pe zi numai pentru ei, pentru munca ce le e plăcută, pentru meditația liniștită. Pe de altă parte, dacă din munca aparentă vom scoate timpul citirii, al copierii, al scrierii și timpul reținut pentru respirare — când nu e cu putință nicio sforțare — se poate vedea cât de scurt e timpul unui *efort real al spiritului*. Și oricine va sta să judece cu sinceritate, se va revolta împotriva acelor biografii mincinoase și atât de descurajatoare pentru tineri în

care ni se arată savanţi sau mai ales oameni politici, *lucrând* câte cincisprezece ore în fiecare zi.

Din fericire, după cum observă Bossuet într'un pasaj citat mai înainte, oricât de puţin ai lucra, dacă puţinul se adaugă zilnic, aceasta ajunge ca să faci un drum bun, mergând chiar cât de încet, numai să nu te opreşti mereu din drum. Ceea ce e important pentru munca intelectuală, este, nu vom zice regularitatea, dar continuitatea. S'a spus că geniul nu e e decât o îndelungă răbdare statornică. Toate marile lucruri s'au îndeplinit prin răbdare stăruitoare. Newton a descoperit gravitatea universală numai purtând-o necontenit în minte. „E de necrezut ce poţi face cu vremea, când ai răbdare să aştepţi ; să nu te grăbeşti" scrie Lacordaire.

Priviţi natura : un şuvoiu ca acela care a pustiit valea Saint-Gervais nu aduce decât o cantitate neînsemnată de materii. Dimpotrivă, acţiunea înceată a ploilor şi a îngheţurilor, mersul abia simţit al gheţarilor, rod pe fiecare an piatră cu piatră pereţii stâncoşi şi duc la vale grămezi uriaşe de aluviuni. Un şuvoiu care rostogoleşte pietriş, mănâncă pe fiecare zi granitul peste care trece şi ajunge în câteva secole să sape gâturi foarte adânci în stâncă. Tot aşa e cu lucrurile omeneşti : toate se fac prin acumularea unor sforţări atât de mici încât, privite în ele înşile, par în afară de orice proporţie cu opera ce îndeplinesc. Galia, odinioară acoperită cu păduri şi mlaştini, a fost desţelenită, brăzdată cu drumuri, cu canale, cu căi ferate, semănată cu sate şi oraşe, prin zeci de mii de sforţări musculare neînsemnate în ele înşile. Fiecare literă care compune gigantica operă „Some" a Sfântului Thomas d'Aquin, a trebuit ca acest gânditor s'o scrie cu mâna proprie ; pentru tipărirea ei a trebuit ca lucrătorii să ia în mână una câte una literele le tuciu, muncind fără întrerupere câteva ore pe zi, timp de cincizeci de ani. Numai astfel a putut fi tipărită această operă uriaşă.

Acțiunea, activitatea curajoasă capătă în adevăr două forțe de valoare neegală. Uneori ea procedează prin mari încordări, prin scurte izbucniri de vigoare, alteori, dimpotrivă, se ajunge la rezultat printr'o muncă regulată, răbdătoare, stăruitoare. Și în războiu rezistența împotriva oboselei și a descurajării este însușirea cea mai temeinică și adesea izbânzile cele mari se datorează numai acestei însușiri. Când e vorba însă de muncă, rachetele acestea n'au ce căuta : repezelile acestea de lucru peste măsură, nu sunt recomandabile din niciun punct de vedere și mai totdeauna sunt urmate de perioade foarte lungi de lâncezeală și de lene ; adevăratul curaj stă deci aici în răbdarea îndelungată și stăruitoare.

Lucrul important pentru student e să nu stea niciodată fără treabă. Dacă timpul are o valoare fără seamăn, aceasta este fiindcă momentele ce se pierd, sunt pierdute pentru totdeauna. Trebue deci să le economisim. Cu toate acestea noi nu suntem cât de puțin părtași ai acestor reguli severe, ai „tablourilor" foarte exact alcătuite, cu indicarea anticipată a folosirii fiecărui ceas de lucru. Rare ori planul e îndeplinit cu exactitate, iar lenea omenească e atât de iscusită pentru a-și crea aparențe de rațiune, încât ne servim adesea de ele pentru a nu face nimic în orele neindicate pe tablou. Singurele paragrafe respectate cu sfințenie, sunt acelea care indică repausul, plimbarea. Pe de altă parte neputința de a te constrânge să urmezi toate regulile în amănuntele hotărîte, obișnuește ușor voința de a se vedea bătută în sforțările ei și simțimântul acesta că suntem și vom fi întotdeauna învinși în lupta pentru regula făcută dinainte, e unul din cele mai proprii pentru a ne descuraja. Apoi se întâmplă adesea că ești rău dispus pentru lucru în orele hotărîte pentru aceasta și, dimpotrivă, bine dispus în orele rezervate plimbării .

In munca intelectuală trebue mai multă libertate şi mai multă spontaneitate. Şi scopul ce trebue să urmărim în această educaţie a energiei noastre, nu e deloc în supunerea oarbă la un fel de lozincă de caporal. Scopul ce trebue să-şi propue studentul e cu totul altul: să caute a fi totdeauna şi pretutindeni activ. Pentru aceasta nu se cer ore anumite, fiindcă toate orele sunt deopotrivă de bune. A fi activ înseamnă să sari dimineaţa curajos din pat, să-ţi faci repede şi îngrijit toaleta, dar fără multă pierdere de timp; să te pui la masa de lucru fără şovăială şi nelăsând să pătrundă în spirit nicio preocupare străină. A fi activ la lucru mai înseamnă a nu citi niciodată pasiv, ci a face totdeauna sforţări pentru a pătrunde cât mai bine înţelesul celor citite. Şi tot a fi activ, înseamnă când te scoli hotărît să faci o plimbare sau să vizitezi un muzeu, atunci când îţi simţi sleindu-se rezerva de putere nervoasă şi eforturile tale încetează a fi rodnice. Căci este cu totul neindicat a se stărui multă vreme în eforturi sterpe care te istovesc şi te descurajează. Trebue să ştii să profiţi însă de acele clipe de întreruperi a lucrului pentru a vizita expoziţiile de artă sau a convorbi cu prieteni inteligenţi. Poţi fi activ chiar şi când mănânci, silindu-te să mesteci bine alimentele, aşa încât să fereşti stomacul de o sporire de muncă. Mizeria cea mare a studentului, sunt aceste momente de inerţie, de orice lipsă de voinţă, risipite prosteşte în lene. A-ţi pierde ore întregi cu toaleta, a lăsa să-ţi treacă ore întregi căscând sau frunzărind în lene o carte, apoi alta, a nu şti să iei nicio hotărîre, nici a lucra şi nici a nu face absolut nimic în zuia aceea, este în adevăr o stare nenorocită, mai ales dacă nu-i deloc nevoie să cauţi a fi activ, căci ocaziile ţi se înfăţişează toată ziua, de dimineaţa până seara.

Mijlocul de căpetenie ca să ajungi la stăpânirea energiei tale, este să nu te culci niciodată seara îna-

înte de a hotărî lămurit ce vei lucra a doua zi. Nu e vorba de cantitatea lucrului, căci la aceasta s'ar putea aplica cele spuse mai sus despre tablourile prin care se fixează felul întrebuințării timpului, ci e vorba numai de *felul lucrului*. A doua zi dimineața, odată sculat, îți aduni gândurile, îți lămurești spiritul, chiar în timpul cât îți faci toaleta, nelăsându-l să apuce în altă parte, și silindu-l să se înhame îndată la lucru.

Dacă la plimbare sau în timpul cât citești ceva, simți în conștiință remușcarea că nu faci nicio treabă, trebue să ie folosești numaidecât de fiorul cald al pornirii bune ce ți se naște în suflet. Nu trebue să faci ca aceia care vineri dimineața hotărăsc vitejește că de luni se vor pune negreșit la lucru. Dacă aceștia nu încep să lucreze îndată, pretinsa lor hotărîre nu-i decât o minciună, o înșelare de sine, o pornire neputincioasă. Trebue, cum zice Leibnitz, să ne folosim de pornirile cele bune „ca de glasul lui Dumnezeu care te cheamă". A pierde aceste prilejuri, a înșela aceste porniri bune, amânând îndeplinirea lor ; a nu ne folosi îndată de ele spre a crea bune deprinderi și a face ca sufletul nostru să guste bucuriile întăritoare ale muncii, așa ca să le păstreze mult timp aroma, e cea mai mare crimă ce poate săvârși cineva împotriva educației energiei.

Scopul nefiind de ați robi activitatea unei reglementări severe, ci de a lucra viguros pretutindeni și totdeauna, trebue să folosești până și sferturile de oră și chiar minutele. Iată ce spune despre Darwin fiul său.

„O particularitate a caracterului tatălui meu, era respectul pentru timp. Nu uita niciodată ce lucru prețios e timpul. Economisea și minutele. Niciodată nu pierdea minutele ce i-ar fi rămas libere, închipuindu-și că nu făcea să se apuce atunci de lucru. El îndeplinea totul repede, cu un fel de ardoare stăpânită".

Aceste minute, aceste sferturi de oră pe care toți, aproape toți, le pierd așa de prosteşte, sub cuvânt că nu face să se apuce de lucru în momentul acela, ajung la sfârșitul anului să alcătuiască un enorm capital pierdut. D'Aquesseau, care prețuia și el timpul, fiindcă soția lui cam întârzia să servească masa de prânz, îi înfățișă într'o zi o carte scrisă în timpul acelor sferturi de oră de așteptare. E așa de ușor ca în timp de cinci sau zece minute să-ți încordezi spiritul, să citești cu zel un paragraf, să-ți înaintezi lucrul cu câteva linii, să copiezi câteva rânduri, să-ți pui la curent tabla de materii a notelor și a citirilor.

De aceea avem dreptul să spunem că niciodată nu se poate plânge de lipsă de timp acela care știe ce să facă cu dânsul. S'a observat însă că tocmai acei care au mai mult răgaz nu găsesc niciodată timp să facă ce au de făcut, atâta e de adevărat că, a te plânge că n'ai timp să lucrezi, nu înseamnă altceva decât a mărturisi că ești fără vlagă și că ți-e groază să faci un efort.

Dacă cercetăm însă cauza pentru care ne pierdem adesea timpul fără folos, vedem că în cele mai multe cazuri slăbiciunea moastră se datorește întru câtva și faptului că nu ne-am lămurit bine lucrul ce avem de făcut. Este o experiență foarte cunoscută pentru mulți, că dacă seara, înainte de a se culca, nu văd limpede ce au de făcut a doua zi, își pierd dimineața fără niciun folos.

Nu trebue niciodată să fixezi un scop general. Să nu zici niciodată : „mâine voiu lucra", nici chiar „mâine mă voiu ocupa de studiul moralei lui Kant", de pildă, ci trebue totdeauna să-ți fixezi lămurit ce anume ai de făcut ; să-ți zici, de pildă : „mâine voiu citi neapărat *Rațiunea practică* a lui Kant, sau : „voiu studia și voiu rezuma cutare capitol din fiziologie".

La această povață de a-ți hotărî totdeauna lămurit ce ai de făcut, trebue să mai adăugăm și aceea de

a termina totdeauna conștiincios lucrul început, spre a nu fi silit să revii la același lucru, sau să o iei dela capăt. A nu avea niciodată nevoie de asemenea reluări, a căuta ca ce facem să fie un lucru definitiv, înseamnă o mare economie de timp. De aceea studentul trebue să citească cu vigoare și cu pătrundere tot ce citește; să facă rezumat în scris, să copieze, dacă e nevoie, extrasele ce prevede că-i vor fi trebuitoare și să-și împartă neapărat notele sub titlurile tablei de materii care îi va înlesni să le găsească ușor oricând va voi. In felul acesta nu va mai avea niciodată nevoie să recitească același lucru, afară numai dacă e vorba de o operă de căpetenie, a cărei cercetare trebue repetată.

Lucrând astfel, mergi încet, dar, nefăcând niciun pas înainte fără să-ți fi asigurat bine spatele, n'ai să fii silit niciodată să dai îndărăt. Și, cu pasul domol dar hotărît și continuu, înaintezi cum trebue, ba chiar, întocmai ca broasca țestoasă din fabulă, ajungi înaintea iepurelui, care e mai sprinten, dar nu așa de metodic. Credem că nu există vreo regulă mai esențială pentru lucru: *Age quod agis;* să faci fiecare lucru la rândul lui, temeinic, fără grabă, fără enervare.

Marele om de stat Ioan de Witt, prim-ministru al Olandei, conducea toate trebile republicii, găsind totuși timp să facă vizite și să ia masa de seară în tovărășia prietenilor. Dacă-l întreba cineva cum găsea timp să termine atâtea treburi și să mai și petreacă puțin, el răspundea liniștit: „Nu-i nimic mai ușor; e vorba numai să faci fiecare lucru început și care se poate termina, *atunci;* să nu-l amâi; să nu lași niciodată pe a doua zi, ceea ce poți face astăzi". O activitate care nu se supune acestei reguli de a termina totdeauna cât mai neîntârziat lucrul început, ca să nu fie nevoie de reluări, este o activitate desordonată, lipsită de unitate; ea sboară dela un obiect la altul și este poate mai rea decât trân-

dăvia, fiindcă trândăvia se desgustă de ea însăşi, pe când agitaţia, sbuciumul acesta nerodnic, sfârşeşte prin a te desgusta de lucru, înlocuind bucuria atât de adâncă a muncii împlinite cu indispoziţia, zăpăceala, sila produsă de multe lucruri ce ai făcut şi pe care nu le poţi aduce la capăt.

Sfântul Francisc de Sales, vede în aceste întreruperi şi schimbări veşnice o viclenie a diavolului. „Nu trebue", zice el, „să te apuci de mai multe lucruri deodată şi laolaltă, căci adesea duşmanul ne îndeamnă la acest fel de a lucra, pentru ca, împovăraţi de prea multă muncă, să nu mai isprăvim nimic, lăsând totul pe jumătate. Câteodată el ne inspiră chiar voinţa de a ne apuca de o treabă minunată, pe care el crede că nu o vom aduce la îndeplinire, spre a ne împiedeca de a întreprinde alta, de mai puţină însemnătate dar pe care o putem duce cu înlesnirile la bun sfârşit".

Pe de altă parte, o observaţie pe care am făcut-o adesea, e că lucrurile începute şi neisprăvite, te fac să pierzi mai multă vreme; îţi lasă parcă o indispoziţie la fel cu aceea pe care ţi-o produce căutarea soluţiei unei probleme urmărită de multă vreme în zadar. Simţim atunci o nemulţumire; lucrarea părăsită se răzbună pentru dispreţul nostru, preocupându-ne mintea, stingherindu-ne în celelalte lucrări. Aceasta se întâmplă din cauză că atenţia trezită nu şi-a primit satisfacţia ei legitimă. Dimpotrivă, lucrul îndeplinit cu dragoste, lasă în spirit un simţimânt de mulţumire şi întru câtva de dorinţă satisfăcută gândul se liberează de o grijă şi e liber să se îndrepte spre alte ocupaţii.

Ceea ce e adevărat despre un lucru întrerupt, e tot aşa de adevărat despre un lucru ce trebue să-l faci şi nici nu te apuci de dânsul. Ai, de pildă, foarte lămurit simţimântul că trebue să scrii o anumită scrisoare, dar n'o scrii. Zilele trec; gândul nevoiei ce aveai de a scrie această scrisoare îţi stă pironit în

minte ca o remușcare ce merge crescând, dar tot n'o scrii. In cele din urmă această povară îți devine atât de apăsătoare, încât te hotărăști să te așezi și să faci scrisoarea, dar e zadarnic, scrisul nu-ți mai aduce acum bucuria ce produce orice treabă făcută la timpul său.

Să facem deci fiecare lucru în momentul când trebue să-l facem și să ducem totul la bun capăt în timpul cuvenit.

III

Când în sufletul unui tânăr s'a consolidat această însemnată și rodnică deprindere de a se decide repede să lucreze fără înfrigurare, simplu, cu bună voie, fără ocoliri, nu e nicio situație înaltă la care să nu poată râvni. Dacă i se pare că are oarecare idei nouă asupra lucrului, sau vede într'un fel nou unele chestiuni vechi, el poate purta în minte aceste idei, aceste gânduri oricât de mult timp, chiar și opt-zece ani. Cu muncă stăruitoare, va aduna în acest timp sute de imagini, de asemănări ascunse pentru toți. Ideile vor organiza materialul, se vor nutri cu dânsul, se vor întări, vor crește. Și precum din ghinda stejarului ies copaci uriași, din aceste idei, rodite timp de ani de atenție, vor ieși cărți bune, lucrări viguroase, de care se vor servi atâția în lupta împotriva răului; vor fi pentru aceștia ceea ce sunt pentru ostași trâmbițile, când sună atacul, sau, aceste produse viguroase ale minții se vor concretiza, se vor întrupa într'o vieață frumoasă, conștientă, onestă, plină de o activitate generoasă.

Și nu trebue să ne ascundem: dacă am avut fericirea de a ne putea înălța până la domnia inteligenței, această aristocrație ce ne acordă învățătura

ar putea deveni tot atât de vrednică de ură ca şi aristocraţia banului, dacă nu vom face ca superioritatea noastră intelectuală să concorde cu vieaţa noastră morală.

Voi toţi care la ieşirea din şcoala secundară aţi devenit studenţi în drept, în litere, în ştiinţe, în medicină, aveţi datoria să fiţi cei mai activi, mai constanţi binefăcători ai acelor care îşi câştigă cu greutate existenţa, fără a putea să arunce o privire dincolo de trăirea zilnică. Studenţii sunt meniţi a forma clasa conducătoare în toate ţările, chiar şi în acele cu vot universal. Căci mulţimea care nu e în stare a se conduce singură, se va încrede întotdeauna în această privinţă, în lumina acelora care şi-au mlădiat sufletul, şi-au întărit mintea şi judecata prin atâţia ani de cultură desinteresată. Această situaţie crează însă datorii foarte lămurite tuturor tinerilor care s'au împărtăşit de binefacerile învăţământului superior, fiind limpede că, spre a conduce pe alţii, trebue să ştii mai întâi să te conduci pe tine însuţi.

Spre a predica altora cumpătarea, desinteresarea, devotamentul, trebue să înfăţişezi acestea prin exemplul vieţiii tale şi să ştii să primeşti cu inima deschisă sarcinile ce vei avea de împlinit, ducând o vieaţă de muncă şi de activitate viguroasă, cu cuvântul şi cu fapta.

Dacă în fiecare an câţiva studenţi s'ar întoarce în satele sau în oraşele lor ca doctori, ca advocaţi, ca profesori, hotărîţi a folosi fiecare prilej pentru a vorbi, a lucra pentru binele obştesc, a arăta fiecărui om, oricât de modestă ar fi situaţia lui, cel mai mare respect; a nu lăsa să se petreacă nicio nedreptate, fără a protesta energic şi străruitor, a introduce în raporturile sociale mai multă bunătate, mai multă dreptate adevărată, mai multă îngăduinţă, în douăzeci de ani s'ar constitui, spre fericirea tuturor ţărilor, o aristocraţie nouă, cu desăvârşire respectată şi care ar fi atotputernică pentru binele general.

Orice tânăr care iese din universităţi şi nu vede în advocatură, în medicină, etc. decât banii pe care-i pot aduce aceste cariere şi care nu se gândeşte decât să petreacă prosteşte, nu-i decât un mizerabil şi, din fericire, în această privinţă, opinia publică se înşeală din ce în ce mai puţin.

IV

Dar, ni se va obiecta poate că munca neîncetată, preocuparea statornică a unei idei, o asemenea activitate totdeauna trează, poate fi vătămătoare sănătăţii. Această obiecţiune vine dela ideea greşită ce ne facen despre munca intelectuală. Continuitatea e luată aici în înţelesul omenesc. E limpede că somnul, întrerupând munca, aduce odihnă; e limpede pe de altă parte, după cele spuse mai sus, că cea mai mare parte din zi e, de voie de nevoie, distrasă dela ocupaţiile intelectuale. A lucra, înseamnă numai a ne sili mintea să nu se gândească decât la obiectul studiului, tot timpul cât nu avem altceva de făcut. Pe de altă parte cuvântul muncă nu trebue să trezească în mintea noastră icoana unui student, stând mereu pe scaun cu pieptul aplecat pe masă. Poţi foarte bine să citeşti, să meditezi, să compui, plimbându-te; aceasta este chiar metoda cea mai bună, cea mai puţin obositoare şi cea mai rodnică în descoperiri. Plimbarea înlesneşte într'un mod deosebit lucrarea de asimilare a materialelor şi a întrebuinţării lor.

In adevăr, a fi un muncitor intelectual nu presupune de loc că trebue să fii neprevăzător. Astăzi mai ales, când cunoaştem atât de bine raporturile între fizic şi moral, am fi vrednici să ajungem de râsul ignoranţilor, dacă n'am şti să ne cruţăm sănătatea.

Mai ales când adunarea materialelor e partea inferioară a lucrării noastre, alegerea şi organizarea lor au cu totul altă importanţă. Nu e savant cărturarul care ştie cele mai multe amănunte, ci acela care are un spirit totdeauna activ, totdeauna în lucru. Nu trebue să confundăm ştiinţa cu erudiţia. Erudiţia e prea adesea lene de spirit. Pentru a crea nu e deajuns să ai o bună memorie, trebue ca spiritul să domine materialele şi acestea să nu-l îngreueze.

Cu toate că e desigur ceva foarte distins a părea bolnav de prea multă muncă şi că aceasta pare a face cinste voinţei noastre, trebue să recunoaştem că e nevoie să se dovedească mai întâi dacă în adevăr *numai* munca poate fi cauza slăbirii puterilor noastre. Proba aceasta e însă cu neputinţă de făcut. Ar trebui să se poată face socoteala tuturor celorlalte cauze de sleire a puterilor, ceea ce ar fi o întreprindere ridicolă. Şi, s'o spunem hotărît: nu vom putea să ştim niciodată dacă ceea ce se atribue prea multului lucru, nu vine poate mai degrabă din senzualitate. Nu cred să se vadă des liceeni şi mai târziu studenţi *cu desăvârşire cuminţi*, care să fie surmenaţi de muncă: singurul surmenaj la vârsta asta e pricinuit de deprinderile vicioase.

Acolo unde nu aceasta e cauza surmenajului, ea trebue căutată în desamăgiri, în invidie, în gelozie şi mai ales într'un amor propriu bolnăvicios, aţâţat peste măsură, provenind dintr'o privire, dintr'o înţelegere greşită a locului nostru în lume şi dintr'un simţimânt exagerat al personalităţii noastre. Dacă cineva este îndeajuns de energic pentru a îndepărta din conştiinţă aceste simţiminte mistuitoare, prin însăşi faptul acesta se înlătură cea mai mare parte din cauzele oboselii.

Noi credem că munca intelectuală bine orânduită, care respectă igiena, adică vieaţa şi timpul totdeodată, este ceea ce ne poate înlesni o înaltă desvoltare a cugetării; muncă fără greşelile sensualităţii,

munca veselă și încrezătoare, fără invidie, fără vanitate rănită, este cea mai proprie pentru întărirea sănătății. Dacă procuri atenției idei frumoase și rodnice, gândirea le frământă și le organizează ; dacă lași impresiile întâmplătoare să adune materialele, osteneala e vădit aceeași ca și cum ar fi prezidat voința la alegerea lor. E rar însă ca întâmplarea, acest dușman al odihnei noastre, să nu aducă totdeodată și un roiu de contrarietăți. De fapt omul trăește în societate și are nevoie de stimă și chiar de laudele altora. Și cum rar se întâmplă ca alții să aibă despre noi aceeași părere bună ca noi înșine, iar pe de altă parte atâția din semenii noștri sunt lipsiți de tact și adesea de iubire creștinească, se întâmplă îndeobște, în toate situațiile, că vieața socială e plină de jigniri de tot felul. E o încurajare mai mult pentru omul muncitor când vede că trândavii își ispășesc crud lenea, fiindcă în mintea lor stearpă, cresc, ca pe un ogor rău cultivat, o mulțime de buruiene rele. Ei își petrec vremea rumegând idei mediocre, jigniri mediocre, invidii, ambiții mediocre.

Nimic nu e mai bun pentru fericirea noastră decât a înlocui asemenea preocupări cu munca sănătoasă și, cine zice fericire zice sănătate. Atât e de adevărat că munca e legea obștească a omenirii și oricine se leapădă de această lege, renunță totdeodată la toate bucuriile înalte și trainice.

La aceste observații trebue să mai adăugăm că munca *risipită*, fără metodă, obosește și că adeseori se impută muncii în sine, ceea ce pornește dintr'o îndrumare greșită a muncii. Ceea ce obosește, e mulțimea ocupațiilor dintre care niciuna nu aduce cu ea bucuria tihnită a lucrului isprăvit. Spiritul hărțuit din toate părțile, păstrează în orice lucrare un fel de neliniște surdă. Lucrările părăsite după ce au fost numai schițate, produc o frământare intelectuală foarte supărătoare. Michelet spunea lui Goncourt, că pe la treizeci de ani suferea de dureri de

cap îngrozitoare, provenind dela mulţimea de lucruri ce făcea ; se hotărî atunci să nu mai citească cărţi, ci să scrie el însuşi.

„Din ziua aceea, când mă sculam, ştiam foarte bine ce aveam de făcut şi gândirea mea ne mai îndreptându-se decât la un singur obiect, când lucram, m'am vindecat". Nimic nu-i mai adevărat : a voi să faci mai multe lucruri deodată, înseamnă să te expui negreşit la oboseală : *Age quod agis*, să facem cu temeiu ceea ce facem. Nu numai că acesta e mijlocul de a merge iute, după cum am văzut, dar e şi mijlocul sigur de a te feri de oboseală şi a culege din belşug bucuria lucrului dus la bun capăt.

V.

In rezumat, dacă meditaţia răscoleşte în suflet emoţii puternice, nu le poate valorifica sub formă de deprinderi. Educaţia voinţei însă e cu neputinţă fără crearea unor deprinderi bune şi trainice. Fără acestea ar trebui să reîncepem totdeauna aceleaşi sforţări. Numai deprinderile ne îngăduie să fixăm biruinţele şi să mergem înainte. Ştim însă acum că aceste deprinderi numai acţiunea le poate crea.

Prin a lucra trebue să înţelegem îndeplinirea curajoasă a tuturor acţiunilor mărunte care tind spre ajungerea la ţel. Acţiunea fixează cugetarea ; ne leagă public într'o anumită direcţie şi produce totodată şi adâncă bucurie.

Timpul aşa de scurt al activităţii noastre este însă şi mai împuţinat prin lipsa de metodă a studentului în munca lui. Cu toate acestea, am spus-o : „Cât de puţin ajunge pentru fiecare zi, dacă ziua aduce puţinul acesta". Răbdarea eforturilor înnoite necontenit, produce rezultate gigantice. Aşa dar studentul

trebue să-și însușească deprinderea activității necontenite. Pentru a izbuti, trebue să-și fixeze în fiecare seară lucrul ce are de îndeplinit a doua zi ; să profite de toate înclinările sale cele bune, să termine orice lucrare începută, să nu facă decât un singur lucru deodată și să nu-și risipească nicio părticică din timpul său. Asemenea deprinderi îl vor îndreptăți să nădăjduiască cele mai înalte situații intelectuale și-l vor pune în stare de a plăti societății datoria de recunoștință pe care binefacerile ce a primit dela dânsa, îl obligă să o recunoască.

Munca astfel înțeleasă, nu poate să surmeneze nicioadtă. Oboseala ce se pune pe seama muncii, provine mai totdeauna din excesele de sensualitate, din neliniște, din emoțiile egoiste, dintr'o greșită metodă de lucru. Munca bine înțeleasă, obișnuința gândirilor nobile și înalte, nu pot decât să întărească sănătatea, și aceasta este o condiție fiziologică minunată pentru a putea fi cineva liniștit, împăcat, fercit.

CAPITOLUL IV

Igiena trupească a studentului, privită din punct de vedere al educației voinței.

Am cercetat până acum numai partea psihologică a subiectului nostru. Ne rămâne să examinăm condițiile fiziologice ale stăpânirii de sine. Voința și forma ei cea mai înaltă, atenția, sunt strâns legate de un sistem nervos. Dacă centrii nervoși se istovesc repede, sau dacă odată istoviți nu-și mai regăsesc vigoarea decât cu o extremă încetineală, niciun efort, nicio stăruință nu sunt cu putință. Debilitatea trupească e însoțită de o voință șovăelnică, de o atenție scurtă și lâncezândă. Și dacă ții seama că în orice

fel de activitate, izbânda atârnă mai mult de o energie neobosită decât de orice alte împrejurări, va trebui să crezi că întâia condiție a oricărui succes în cucerirea de sine este de a fi, după o vorbă celebră, „un bun animal".

Mai totdeauna entuziasmul moral merge mână 'n mână cu aceste momente de voioșie în care trupul își îndeplinește funcția armonică, ca un instrument bine acordat, fără a distrage conștiința intimă și a o îndrepta asupra-i. In aceste momente de deplină vigoare, voința e atotputernică în noi și atenția poate fi puternic încordată. Dimpotrivă dacă suntem slabi, fără vigoare, simțim adânc lanțurile grele ce ne leagă spiritul de timp și înfrângerile voinței noastre se datoresc adesea unor indispoziții de ordin fiziologic. Adăugați la acestea răsplata firească a oricărei munci care întrebuințează puterile fără a le istovi, e un simțimânt de bună stare, de bucurie care ține destul de mult timp.

Dacă istovirea se produce dela începutul lucrului, atunci nu se ivește acest simțimânt plăcut de putere sporită, ci îi ia locul o sensație nesuferită de oboseală și de desgust. Pentru nenorociții aceștia lipsiți de putere, munca despoiată de bucuria adâncă a răsplății, este o trudă, o pedeapsă, o durere.

Mai mult încă, toți psihologii sunt de acord asupra importanței condițiilor fiziologice pentru omenire. Când o circulație activă emite în creier un sânge curat, bine nutrit, amintirile, și prin urmare deprinderile, se întipăresc repede și pentru multă vreme.

Condiție a unei vreri și a unei atenții prelungite și viguroase, cu deosebire prielnică memoriei, sănătatea nu se mărginește numai a răsplăti munca prin bucuria care este urmarea ei, ci are pe lângă aceasta o înrâurire nemărginită asupra fericirii. Ea este, cum s'a zis, cifra care, pusă înaintea zerurilor vieții, dă acestora valoarea lor. Imaginea e fericită și Vol-

taire spunea lui Harbey, care avea o femeie încântătoare și toate darurile bogăției : „N'are nimic, dacă nu mistue".

Din nenorocire munca intelectuală rău înțeleasă, poate fi vătămătoare, Ea impune nemișcarea trupului, vieața sedentară, închiderea în încăperi rău așezate, în sfârșit a sta țintuit pe scaun. Aceste neajunsuri grave, la care se mai adaugă o rea igienă alimentară, nu întârzie a slăbi stomacul. Digestia devine anevoiaoasă și, deoarece stomacul e învăluit într'o rețea deasă de nervi, turburările acestor organe au o puternică înrâurire asupra sistemului nervos. După masă capul se congestionează, picioarele se răcesc întru câtva, simți un fel de iritabilitate care contrastează ciudat cu bucuria de după masă a țăranilor și meseriașilor. Starea nervoasă se înrăutățește din ce în ce și mulți muncitori intelectuali ajung de nu-și mai pot stăpâni impresiile ; inimă le palpită la cea mai mică contrarietate, stomacul li se sgârcește. Acesta este întâiul grad al *nervosismului*, căci nervosismul are aproape totdeauna ca punct de plecare o stare defectuoasă a funcțiilor nutritoare. Creierul încetează de a mai fi marele regulator și în locul ritmului liniștit, viguros al vieții sănătoase, vine iritabilitatea și turburările unei vieți bolnăvicioase.

Și cu toate acestea, atotputernicia ce ne dăruește timpul în opera stăpânirii de sine, aceasta ni se dă pentru a ne schimba temperamentul și a ne întări sănătatea. Intr'o pagină celebră Huxley ne compară cu niște jucători de șah ; avem ca tovarăși la joc un potrivnic răbdător și fără milă, care nu ne iartă nici cea mai mică greșeală, dar care plătește cu o dărnicie îmbelșugată pe jucătorii cei buni. Acest potrivinic este natura și e cu atât mai rău pentru cine nu cunoaște regulile jocului. Studiind aceste reguli, care sunt descoperite de savanți și mai ales

aplicându-le, eşti sigur că vei câştiga la joc şi câştigul e sănătatea.

Dar cu această cucerire a sănătăţii e acelaşi lucru ca şi cu cucerirea libertăţii noastre : ea nu este rezultatul unui *fiat*, ci al unei mulţimi de acţiuni mărunte, pe care le îndeplineşti de sute de ori pe lună, sau pe care refuzi a le îndeplini. Trebue să-ţi îndrepţi atenţia asupra mai multor puncte şi să atribui fiecărui amănunt importanţa sa. Trebue să ai grijă de căldură, de frig şi de umezeală, de curăţirea atmosferei, de luminatul odăiei, de ceea ce mănânci ; să faci exerciţii îndestulătoare. Dar, ar putea striga cineva, asemenea griji ar face vieaţa ridicolă şi ţi-ar absorbi tot timpul ! E un simplu sofism. Aceste griji sunt o chestie de obişnuinţă. Nu-ţi trebue mai mult timp pentru a mânca după regulile igienei decât a mânca oricum. De asemenea nu-ţi trebue vreme mai multă pentru a te plimba puţin, decât să stai leneş într'un fotoliu pentru o digestie nesănătoasă, sau să citeşti ziarele la cafenea. Nu-i mare pierdere de timp nici dacă îţi vei mai aerisi din când în când camera de lucru. E deajuns să-ţi fixezi odată pentru totdeauna schimbările ce trebue să faci în felul tău de vieaţă. Singurul motiv de a nu lucra cu rutină e lenea, lene intelectuală de a prevedea, lene fizică de a duce la îndeplinire.

Incă odată, răsplata va fi sănătatea, care este condiţia tuturor celorlalte, a succesului şi a fericirii tale.

Funcţiile asupra cărora trebue să ne îndreptăm mai mult atenţia, sunt funcţiile de nutriţie. Chestia cea mai importantă aici este felul şi cantitatea alimentelor. Până la lucrarea lui Berthelot, chestia alimentaţiei rămăsese empirică. Astăzi însă problema se pune într'un fel foarte limpede. Se ştie că nici un aliment gras sau hidrocarbonat nu poate înlocui albumina în reconstituirea ţesuturilor. Albumina este deci trebuitoare alimentaţiei. Pe de altă parte,

însă, dacă în loc de a se lua o doză suficientă de albumină, se mărește prea mult doza, rezultatul e cu totul ciudat. Această depășire a dozei provoacă o precipitare a albuminei, în dauna organelor noastre, într'o cantitate mult mai mare decât cantitatea de albumină înghițită. E deajuns dacă vom înghiți în fiecare zi albumină azotată în cantitate cam de 75 de grame.

Tot ce se absoarbe peste această cantitate, departe de a se asimila, tinde a provoca o precipitare a albuminei mușchilor. Iată dar ce reese de aici: studentul mănâncă în restaurant de două sau trei ori mai multă carne decât trebue să mănânce. Pe lângă aceasta, oricare ar fi cantitatea de albumină înghițită, dacă nu absorbim totdeodată și alimente grase sau hidrați de carbon, precipitarea de albumină se săvârșește totuși și în acest caz; în cazul contrar, încetează. Din această cauză li s'a dat acestor alimente denumirea de doză azotată protejată, când se amestecă cu cele 75 grame de albumină.

De altă parte, se știe că munca provoacă în deosebi descompunerea grăsimii sau a feculelor. Se știe apoi că omul cheltuește pe fiecare zi dela 2800 până la 3800 de calorii, dacă munca este intensă [1]). 75 grame de albumină dând 307 calorii, dacă luăm ca mijlocie superioară 3000 de calorii, rămâne ca muncitorul intelectual să mai găsească aproape 2700 calorii. Fiindcă nu asimilăm mai mult de 200 până la 250 grame de substanțe grase ($225 \times 9.3 = 2092$ calorii), urmează să mai căpătăm cam 600 de calorii din alimente hidrocarbonate (vreo 150 gr.). N'avem decât să căutăm în cărțile speciale valoarea fiecărui aliment în albumină, în substanțe grase și în elemente hidrocarbonate, spre a ne compune alimentația zilnică.

---

1) Un gram de albumină dă 4,1 calorii.
Un gram de grăsime dă 9.3 calorii.
Un gram de hidrat de carbon dă 4.1 calorii.

Incheerea ce se impune, odată experienţa făcută, e că mâncăm prea mult, prea multă carne mai ales.

Impunem stomacului şi intestinelor o muncă peste măsură. La cei mai mulţi oameni din clasa bogată, partea cea mai mare a puterilor câştigate prin opera digestiei sunt întrbuinţate pentru a mistui. Să nu se creadă că exagerăm. Intr'adevăr, în timpul digestiei noi ne-am mistui pereţii stomacului şi ai intestinelor, dacă suprafaţa lor n'ar reînnoi necontenit ţesutul care le apără şi care se face cu o mare repeziciune, pe măsură ce membrele digestive îl atacă. Această singură muncă e enormă. Intestinele au de şapte sau opt ori lungimea corpului, pe o lăţime de 30 cm. Suprafaţa de lucru a intestinelor şi a stomacului e cel puţin de 5 metri pătraţi. Adăugaţi la aceasta munca însemnată ce constitue reînnoirea necontenită, timp de mai multe ore pe zi, a perişorilor care căptuşesc o suprafaţă aşa de mare ; mai puneţi şi puterile întrebuinţate pentru a mesteca, puterile cheltuite de mişcările peristaltice ale stomacului pentru formarea unei cantităţi însemnate de salivă, pentru producerea sucurilor digestive ale stomacului, ale pancreasului, ale beşicii fierei şi ne vom da seama de uriaşa cheltuială de puteri ce reclamă actul digestiei.

Deci, nu e limpede oare că oamenii care mănâncă prea mult sunt curate animale, reduse la rolul puţin onorabil de slujitori ai tubului digestiv ? Mai puneţi pe lângă aceasta că cei mai mulţi, în faţa mulţimii de alimente ce trebue să înghită, găsesc că e obositor să le mestece bine şi în felul acesta mai îngreuiază munca digestiei şi o prelungesc, deoarece sucurile digestive nu pot pătrunde decât cu încetul prin grămada de alimente nesfărâmate bine.

Cât de folositoare ar fi o broşură în care să se arate pentru fiecare aliment proporţia de albumină, de substanţe grase, de elemente hidrocarbonate asimilabile ! Toate tratatele speciale dau proporţia de

azot. Azi știm însă că mulți din compușii azotați nu sunt, la drept vorbind, alimente reparatoare. Cu un asemenea indicator studentul și-ar putea alcătui lista de bucate pentru fiecare masă cu îndoitul folos de a se hrăni bine și de a-și feri organele digestive de o muncă peste măsură, produsă în dauna muncii intelectuale.

Chestia numărului și a orei mesei, apare ca ceva cu totul neînsemnat pe lângă importanța capitală a dozajului alimentelor. Nu doar că am vrea să vedem pe student cântărindu-și la fiecare masă bucatele cum făcea Cornaro, dar, după ce le va fi cântărit de câteva ori, tânărul își va da seama cam cât trebue să mănânce și se va feri cel puțin de risipa enormă de puteri la care este osândit acela care își ia masa la birturi și care, în sgomotul conversațiilor, mănâncă până la ghiftuire [1]).

Igiena respirației e cu mult mai simplă. La drept vorbind, a respira un aer curat, unora nu le pare de loc a fi o trebuință; am văzut atâția tineri care preferă a respira un aer stricat, respingător, decât să pătrundă în camera lor cu aerul curat și puțin frig. Igiena multor așezăminte de educație și a atâtor locuințe, a rămas în această privință în stare primitivă. Cu toate acestea e dovedit că aerul stricat te face să fii supărăcios, nemulțumit, neliniștit. Organismul neavând stimularea sănătoasă ce i-o dă aerul

---

1) Nu putem părăsi acest subiect fără a vorbi de întrebuințarea cafelei. Nu trebue s'o izgonim dela masă. Luată în mare cantitate și fiartă la foc, enervează; pregătită însă după obiceiul arab — infuzată în cești mici — e mai puțin iritantă, ajută foarte mult digestia. Chiar în afară de ora mesei, o cantitate mică, dimineața de pildă, poate să risipeaescă acea greutate a spiritului de care se plâng atâția inși care lucrează cu mintea și să provoace un viu imbold intelectual, cu condiția să nu se abuzeze; pe de altă parte să profiți neapărat de acest imbold spre a te așeza la lucru, întrebuințarea cafelei în aceste condiții, nu aduce niciun neajuns.

curat, e silit să caute stimulări vicioase. Studentul nu e de loc nevoit să „rumege" în camera lui acelaşi aer prea des respirat; poate aerisi adesea, ba încă şi mai bine, poate lucra în aer liber. Pe lângă aceasta se poate plimba prin odaie şi să citească, sau să vorbească cu glas tare. Se ştie să surdo-muţii neexercitaţi pentru a vorbi, au plămânii foarte slabi şi abia sunt în stare să stingă o lumânare aşezată la câţiva centimetri de gura lor; vorbirea e o gimnastică energică a plămânilor.

Trebue să notăm că poziţia gârbovită a celui care scrie sau citeşte, stinghereşte foarte mult mişcările respiratoare, ceea ce cu timpul poate ajunge vătămător pentru student. Spre a lupta împotriva acestei cauze de slăbire a organismului, trebue să ne deprindem a ţine bustul cât se poate mai drept, spre a da pieptului libertatea şi înlesnirea în mişcările respiratoare.

Toate aceste măsuri sunt însă neîndestulătoare şi trebue să ne întrerupem lucrul adesea. Să ne sculăm în picioare, spre a face câteva mişcări pe care Lagrange le numeşte „gimnastica respiratoare". Aceste mişcări se compun din inspiraţii lungi care se pot face artificial, imitând ceea ce se petrece dimineaţa instinctiv, când ne întindem. Ridicând foarte încet în sus amândouă braţele, ţi le depărtezi unul de altul, respirând cât se poate mai adânc, apoi laşi în jos braţele, dând afară aerul inspirat. Afară de aceasta e foarte folositor ca, ridicând braţele, să te înalţi în vârful picioarelor, ca şi cum ai încerca să te faci mai înalt: operaţia aceasta provoacă desdoirea coloanei vertebrale, desdoire care îngăduie coastelor să descrie de jos în sus un segment de cerc cu mult mai mare decât arcul obişnuit. Pe lângă că exerciţiul acesta împiedică întepenirea coastelor, mai deschide apoi un mare număr de vezicule pulmonare astupate, în care nu mai putea pătrunde oxigenul. Astfel, suprafaţa de

schimb între sânge și aer se mărește, ceea ce explică fenomenul constatat de Marey, că ritmul respirației rămâne nemodificat chiar și în timpul de repaos, după mai multe exerciții de acestea. Să notăm apoi că întrebuințarea greutăților este aici contraindicată, fiindcă nicio sforțare nu e cu putință fără oprirea respirației.

Aceste măsuri care priesc foarte mult, nu sunt totuși decât paliative, care nici într'un caz nu ne pot scuti de exercițiul propriu-zis.

Evident că exercițiul nu crează nimic prin el însuși. El lucrează indirect, îmbunătățind cu totul funcțiile de nutriție. După cum am văzut, îți poți mări în camera ta capacitatea respiratoare prin exerciții corporale la care recurgi din când în când, nu poți face însă ca sângele să circule mai repede și prin urmare să treacă mai des prin plămâni. Funcția respiratoare și cea circulatoare, sunt întru câtva aceeași funcție, privită din două puncte de vedere. Tot ce activează pe una, lucrează și asupra celeilalte.

Intr'o comunicare făcută la Academia de Științe în 1879, Lavoisier atrăgea atenția asupra faptului că un om când e flămând, după o muncă musculară, asimilează aproape de trei ori mai mult oxigen decât când e în repaos. Prin urmare primul efect al exercițiului, e de a face să pătrundă în organism o cantitate însemnată de oxigen. Și, pe când studentul care de obiceiu stă mult timp fără mișcare se vlăguește cu încetul, cel care se mișcă în aer liber, muncește cu un sânge mai bogat, cu o respirație mai activă. Creierul ajunge în stare de eforturi mai energice și mai prelungite. Insăși inima lucrează mai puțin, deși dă mai mult, fiindcă în vreme ce nemișcarea produce o stagnare a sângelui în capilare, stagnare însoțită de încetinirea combustiunilor vitale, dimpotrivă în timpul mișcării, al exercițiului, prntr'o acțiune de „vecinătate", crculația în capilare

e provocată de mușchii care lucrează și această „inimă periferică" alcătuită de elasticitatea arterelor fine, reduce prin munca sa proprie, munca organului central.

Acestea nu sunt însă singurele binefaceri ale activității musculare, fiindcă, după cum a demonstrat Paul Bert, mușchii sunt fixatori ai oxigenului. Ei sunt propriu zis organe respiratoare ; în ei se operează un schimb foarte important între oxigenul inspirat și acidul carbonic care trebue să se elimine. Și cu cât aceste schimburi sunt mai energice, cu atât arderea substanțelor grase din alimente este și ea mai energică. Nemișcarea împiedicând arderea rezervelor de substanțe grase, ea îngădue depunerea acestor substanțe pretutindeni și duce de-a-dreptul la îngrășare. Aceste depozite nu sunt de altfel singurele neajunsuri ale leneviei corporale, dacă este adevărat, cum pare a fi dovedit, că artritismul, podagra, piatra, respirația anevoioasă, au drept cauză esențială produsele incomplet arse din cauza lipsei unei respirații destul de energice. Această respirație atât de importantă a mușchilor nu ține însă numai în timpul muncii căci, după cum am văzut, aceste organe păstrează mult timp o supra-activitate respiratoare.

Trebue să notăm de altfel că mișcarea e neapărat trebuitoare pentru cea mai mare parte din tinerii familiilor bogate și a tuturor acelora care mănâncă prea mult. Mișcarea, chiar și un exercițiu violent, le este trebuitor pentru arderea prisosului de alimente înghițite. Omului care mănâncă mult și duce o vieață de trândăvie i se astupă toate vasele care primesc chilul [1]). E cuprins adesea de indispoziții, de desgust mai ales dimineața când repaosul de peste noapte contribue a înrăutăți efectul supra-nutriției. Stomacul nelucrând, sângele se îngroașe, se încarcă

1) Lichid ce iese din alimente și intră în sânge (n. tr.).

adică cu materii nearse. Se produce astfel la deşteptare o stare de contrarietate foarte frecventă. E uşor de înţeles această toropeală, această lene a spiritului, provenită din îngrămădirea rezervelor. Există o dovadă săritoare în ochi că în adevăr aceasta este cauza oboselii : dacă te aşezi cu hotărîre la lucru, în loc ca oboseala să crească, ea scade dimpotrivă, după cum scad prin oxigenarea lor materiile îngrămădite de prisos în sânge.

In rezumat, mişcarea provoacă o vie şi energică operă de asimilare, transportul repede al unui sânge bogat şi, din contra, eliminarea în scurt timp a materiilor de desasimilare.

Afară de aceste efecte generale asupra sănătăţii, aproape nu mai e nevoie să vorbim despre efectele fericite ale plimbării, asupra mişcărilor peristaltice ale stomacului [1]).

II.

Am înfăţişat până acum rolul mişcării, al exerciţiului, numai din punct de vedere al funcţiilor de nutriţie. Acesta e punctul de vedere esenţial pentru subiectul nostru, fiindcă voinţa şi atenţia sunt în legătură foarte strânsă cu buna stare a organismului. Exerciţiul muscular are pe lângă acestea şi legături

1) Studentul obişnuind, în general, a sta jos sau în picioare, nemişcat, muşchii care înconjură viscerele abdominale, sunt de regulă în stare de destindere, de odihnă. Neactivitatea lor îi lasă fără acţiune împotriva depunerilor de grăsime care măresc volumul pântecelui şi pe lângă aceasta ei încetează de a sprijini cu putere stomacul care se dilată. Lagrange, în frumoasa lui carte „Exerciţiul la adulţi", arată procedeurile ce întrebuinţează gimnastica suedeză spre a combate această stare de lucruri. Aceste procedeuri constau în şapte mişcări pe care le poate executa foarte uşor oricine acasă la dânsul.

mai puţin importante, dar mai intime cu voinţa. In adevăr, la copil voinţa prinde cu sfială a se încerca prin acte musculare. Deprinderea îndelungată de care avem nevoie fiecare pentru a deveni stăpâni pe mişcările noastre, ne oţeleşte voinţa şi ne disciplinează atenţia. Care din noi n'are simţimântul foarte deslușit că şi la vârsta noastră, în orele de adâncă lene, a încerca să faci o mişcare, a te ridica, a ieşi din casă, etc. este adesea un act de voinţă anevoios? Şi cine poate nega prin urmare că activitatea musculară, sau mai bine zis mişcările vii, precise. căci mersul neîntârziind a deveni curat automatic, nu mai are valoare din acest punct de vedere), nu sunt nişte mişcări minunate de voinţă şi de atenţie? Aceasta e atât de adevărat încât nevropaţilor, care nu sunt în stare de atenţie, li se ordonă exerciţiul muscular. O sforţare cuprinde în sine voinţa şi voinţa se desvoltă, ca toate facultăţile noastre, prin repetiţie. Mai mult, munca musculară, de îndată ce începe a fi folositoare, devine o durere. Şi a şti să reziști unei dureri, aceasta nu se poate numi decât voinţă şi încă cea mai înaltă. De aici se vede deci bine că exerciţiul este direct, prin el însuşi, ca un fel de şcoală primară a voinţei.

Ar însemna însă aceasta că exerciţiul n'are nicio înrâurire asupra inteligenţei? De loc. Inrâurirea aceasta e reală; lenea corporală e vătămătoare; percepţiile noastre se reînnoesc foarte puţin; stăm bucuros închişi într'o monotonie posomorîtă; ne lăsăm a fi cuprinşi de urât şi de silă, şi felul acesta de a fi atât de trist, a cărui experienţă am făcut-o cu toţii, provine numai din cauza vieţii fizice greoaie, a ideilor care se trezesc anevoie din cauza lipsei de imbolduri, de excitări exterioare. Starea aceasta contrastează puternic cu limpezimea ideilor şi cu marea vioiciune şi bogăţie de impresii a acelui care meditează plimbându-se pe câmp. Nu se poate nega deci

înrâurirea extremă a exerciţiilor corporale asupra facultăţilor noastre.

III.

Cu toate acestea studentul trebue să privească de aproape greşelile mari ce se făptuiesc cu privire la acest exerciţiu ale cărui binefaceri le-am dovedit. Se confundă adesea două lucruri foarte diferite: sănătatea şi forţa musculară. Sănătatea robustă o constitue vigoarea organelor respiratoare şi ale aparatului digestiv. A fi sănătos înseamnă a mistui bine, a respira liber, a avea o circulaţie a sângelui energică şi regulată; mai înseamnă, de altă parte, a rezista cu înlesnire variaţiilor de temperatură. Aceste însuşiri de rezistenţă n'au însă nicio legătură de cauzalitate cu forţa musculară. Atleţii de bâlciu şi puternicii halei pot avea o sănătate şubredă, pe când cutare om de cabinet poate să aibă o sănătate de fier şi o putere musculară mediocră. Nu numai că nu trebue să râvnim forţa atletică, ci trebue să fugim de dânsa, deoarece ea nu se întăreşte decât prin exerciţiul violent şi asemenea exerciţii împiedică jocul regulat al respiraţiei, provoacă o congestie vădită în vinele gâtului şi ale frunţii şi sunt de sigur istovitoare. Este apoi cu neputinţă a se face în acelaşi timp eforturi fizice intense şi eforturi intelectuale energice. Mai mult încă, sleirea de puteri produsă de aceste sforţări, predispune trupul la răceli, atât de obişnuite la ţărani şi la oamenii dela munte.

Să mai adăugim că exerciţiul corporal violent nu-i folositor decât în cazul când trebuesc arse rezervele nutritive provenind dintr'o supra-nutriţie. Dar muncitorul intelectual care face eforturi energice de

atenţie, cheltueşte tot atâtea, ba poate chiar mai multe materii hrănitoare decât ţăranul care lucrează pământul. Astfel încât studentul vrednic de acest nume, nu se poate asemăna de loc cu acei funcţionari de birou care au de îndeplinit totdeauna aceeaşi treabă şi a căror inteligenţă nu cere decât slabe sforţări, lăsând mintea tot atât de leneşă ca şi trupul. Cu cât lucrezi mai mult intelectualiceşte, cu atât mai puţin ai nevoie de acest exerciţiu muscular, menit să ardă prisosul de materii neîntrebuinţate.

Lucru ciudat: noi lăudăm în Franţa educaţia atletică ce o primesc tinerii englezi şi o admirăm fără vreo pătrundere a lucrurilor, cu lipsa totală de spirit ştiinţific ce caracterizează spiritul public din vremea noastră. Suntem ca orbiţi de câteva mari licee unde căminul costă până la 5.000 franci pe an şi de bogaţii fii de lorzi care frecventează universităţile ca amatori, şi nu vedem că această minoritate trebue comparată tocmai cu minoritatea oamenilor de sport dela noi. Englezii inteligenţi nu privesc de loc cu plăcere această exagerare a exerciţiilor fizice în şcolile engleze. Wilkie Collin în prefaţa lucrării sale „Soţ şi soţie", scrisă la 1871, constată o supărătoare desvoltare de grosolănie şi brutalitate în societatea britanică. Şi abuzul exerciţiilor fizice, zice autorul, a contribuit în cea mai mare parte la aceasta. Mathew Arnold, a cărui nepărtinire nu o va contesta nimeni, invidiază sistemul de educaţie francez. Ceea ce caracterizează, după dânsul, pe barbari şi pe burtă-verzi, e că celor dintâi le plac numai demnităţile, satisfacerile vanităţilor lor, exerciţiile corporale, sportul, plăcerile sgomotoase, iar cei de al doilea nu preţuesc decât înfrigurarea şi vuetul afacerilor; meşteşugul de a câştiga bani, traiul bun, palavrele. Şi, după dânsul, educaţia engleză tinde a mări numărul burtă-verzilor şi barbarilor. El observă cu dreptate că „purii muncitori ai inteligenţei sunt tot aşa de morali ca şi purii atleţi". Ar fi putut

să adauge că gimnaziile grecești, unde exercițiul fizic era în mare cinste, erau mânjite de obiceiuri împotriva naturii. De altfel, este oare vreun muncitor intelectual care să nu-și poată consulta experiența personală? Capitalul nostru de puteri nu e așezat în două încăperi despărțite prin ziduri: încăperea puterilor cerebrale și a puterilor fizice. Tot ce cheltuim peste cât trebue, în exerciții violente, e pierdut pentru lucrările minții. Nătărăul, omul incapabil de a cugeta, n'are decât să se ghiftuiască cu alimente și băuturi de tot felul, apoi să-și cheltuiască puterile ce-i lasă digestia în exerciții obositoare; n'are decât să-și contemple cu mnădrie mușchii de atlet. Ca să propunem însă viitorilor noștri medici, viitorilor noștri avocați, învățaților noștri, literaților noștri asemenea preocupări, nu ne trece prin minte.

Marile victorii omenești nu se câștigă nicăieri cu mușchii, ci se câștigă cu descoperiri științifice, cu invenții, cu simțiminte înalte și idei rodnice. Noi am da mușchii a cinci sute de lucrători voinici, împreună cu mușchii cu desăvârșire nefolositori ai atleților și oamenilor de sport pe inteligența puternică a unui Pasteur, a unui Ampère sau unui Malbranche. De altfel omul cel mai bine antrenat nu va întrece niciodată la alergări un cal și nici chiar un câine, iar un goril nu se teme, în luptă, de un hercule de bâlciu. Superioritatea noastră nu constă dar în greutatea mușchilor. Dovadă e că omul a domesticit animalele cele mai puternice și a băgat în cușcă tigri și lei, pentru bucuria copiilor care vizitează grădinile publice.

E foarte vădit că rolul puterii musculare scade din zi în zi, fiindcă o înlocuește inteligența, prin puterile neasemănat mai mari ale mașinilor, iar de altă parte soarta oamenilor puternici prin mușchii lor, e de a fi din ce în ce reduși la rolul de mașini; un întreprinzător care nu lucrează cu brațele, cârmuește pe lucrători, iar întreprinzătorii sunt la rân-

dul lor cârmuiţi de un inginer cu mâinile fără bătături.

In rezumat: războiul ce duc unii spre a face din copiii noştri nişte atleţi, este un lucru fără judecată. Acest război se reazimă pe o confuzie grosolană între sănătate şi puterea musculară; el tinde a face din tinerii noştri, în paguba puterii lor intelectuale, nişte luptători fără delicateţă. Când e vorba să alegem între tinerii tari în teme şi în cei tari în box, nu putem sta la îndoială. Să nu luăm drept progres această tendinţă de a ne readuce la animalitate. Exces pentru exces. Eu aşi prefera pe cei din şcolile evului mediu, care ne-au dat pe Sfântu Thomas d'Aquin, pe Montaigne, pe Rabelais, în locul acelora din şcolile care ne vor da învingători la lopăţica [1]).

Să o spunem verde. Dacă s'ar lua luptelor acestora preţul ce le dă o vanitate neroadă (neroadă, căci, altfel cum ar putea fi privită ca superioară vanitatea legată de unele lucruri care sunt de fapt inferioare pornirilor animalice! Nimeni nu şi-ar mai impune oboseli ce reclamă pregătirea unor lupte de întrecere cu lopăţica. Nu trebue să imităm în această privinţă mentalitatea tipicară şi brutală din Anglia, ci amintim că în şcolile din Suedia s'a renunţat cu totul la ruinătoarele sforţări fizice. Acolo oamenii se îngrijesc să formeze tineri robuşti şi sănătoşi şi au înţeles că abuzul exerciţiilor fizice, duce la sleirea puterilor, la surmenaj, cu mult mai sigur decât studiul socotit a fi peste măsură.

Dine cele ce preced rezultă lămurit că în alegerea exerciţiilor fizice ce e bine să recomandăm studenţilor trebue să se ţie seamă de o regulă neclintită: aceste exerciţii nu trebue nici să enerveze şi nici măcar să meargă până la obosirea peste măsură.

---

1) Acum mingea nu se mai bate cu lopăţica, ci cu racheta sau cu piciorul (n. tr.).

IV.

Dacă se fac greşeli aşa de primejdioase cu privire la exerciţiul fizic, apoi greşeli nu mai puţin nenorocite se fac, în ce priveşte munca intelectuală. Toţi îşi închipue că această muncă trebue să fie neapărat sedentară. După cum am mai spus, ideea unui muncitor intelectual ne deşteaptă numai decât imaginea unui om stând pe scaun cu capul între mâini, pentru a medita, sau cu pieptul strivit de masa la care scrie. O spunem încă odată : nicio idee nu e mai greşită. Este drept că cele dintâi lucrări nu se pot face decât la masa de lucru. Spre a traduce, trebue gramatică şi dicţionar ; spre a citi, trebue să-ţi susţii atenţia şi să-ţi fixezi amintirile, luând note, aşternând pe hârtie sugestiile trezite de autor. Dar, odată acest lucru terminat, orice lucrare de memorie propriu zisă, nu numai că poţi s'o împlineşti afară din casă, dar câştigi mult dacă o faci la aer, într'o grădină publică, de pildă, sau chiar pe câmp. Afară de lucrarea de memorie, meditaţia şi căutarea unui plan de organizare a materiei, sunt multe înlesnite prin plimbarea în aer liber.

Intru cât mă priveşte, mărturisesc că toate ideile nouă ce am avut fericirea să descopăr, mi-au venit în timpul plimbărilor mele. Mediterana, Alpii sau pădurile Lorenei, formează un tablou de bază al tuturor concepţiilor. Spencer, care nu poate fi bănuit de lene, spune că „organizarea cunoştinţelor e cu mult mai importantă decât câştigarea lor şi pentru această organizare sunt necesare două lucruri : timpul şi lucrarea spontană a gândirii". Iar Cicero ne spune : *Quidquid conficio aut cogito, in ambulationis fere tempus confero*" [1]). Mişcarea ce faci plimbân-

1) Orice fac sau cuget, aproape numai în timpul plimbării îmi reuşeşte.

du-te, sângele care circulă cu mai multă vioiciune, aerul curat care îmbibă trupul cu un oxigen mai bogat, toate acestea contribue ca gândirea să aibă o vlagă, o spontaneitate ce arare ori o poate căpăta cineva în munca sedentară. Mill povesteşte în „Memorii" că şi-a compus cea mai mare parte din *Logica* sa, în drumul spre biroul Companiei Indiilor. Atât este de adevărat că munca rodnică poate fi îndeplinită într'o măsură foarte largă în aerul liber şi în plină lumină a soarelui.

V.

Acum după ce am vorbit de exerciţiul fizic, ne rămâne să vorbim de repaos. Odihna nu înseamnă lene. Mai mult încă, lenea nu se împacă cu odihna. Repaosul presupune mai întâi muncă, după care urmeazeă, dacă nu oboseala, cel puţin nevoia de întremare. Niciodată n'a gustat vreun leneş bucuria odihnei cu drept câştigată, căci dacă, după cum zice Pascal, frigul face plăcută căldura, munca face plăcută odihna. Repaosul fără osteneala care să-l justifice, înseamnă trândăvie, cu urîtul şi posomoreala ei de nesuferit. După cum spune Ruskin „repaosul glorios e al căprioarei care îngenunche gâfâind pe patul ei de granit şi nu al boului care-şi rumegă nutreţul în grajd".

Repaosul adevărat, e somnul. Liniştit şi adânc, somnul aduce o întremare completă. Puţin după deşteptare, te simţi învioart şi cu provizie de energie pentru muncă. Din nenorocire chestia somnului e una din cele mai pline de idei greşite. Cu mania de a reglementa totul cu o autoritate cu atât mai ridicolă cu cât temeiul acestor reglementări nu e decât o adunătură de legi empirice, igieniştii mărginesc la

şase sau şapte ore durata somnului. Singura regulă care se poate aplica aici, este numai una, foarte generală, adică : de a nu te culca prea târziu şi a sări din pat îndată cum te-ai trezit.

A nu ne culca prea târziu, este o poruncă ; trebue să osândim cu tot dinadinsul lucrul prelungit până la miezul nopţii. Temperatura sângelui începe a se coborî pe la ora patru dup'amiază şi sângele are tendinţa de a se încărca în amurg cu materii de desasimilare. Niciodată nu poate fi vreo sforţare intelectuală ceva mai intensă la ora aceasta. Şi dacă ţi se spune că eşti bine dispus, mai bine decât peste zi, se prea poate ca aceasta să fie o iluzie provenită din cauza că spiritul slăbit, se mulţumeşte uşor cu o muncă mediocră.

Mai mult, această încordare tardivă a spiritului, e dăunătoare somnului şi pricinueşte o agitaţie care poate face ca odihna ce urmează să nu fie îndestulătoare. Poţi crea un fel de înfrigurare în momentul când totul te îmbie la somn, dar este o socoteală proastă. Iţi surmenezi creierul pentru o muncă mediocră, în dauna frăgezimii şi vigoarei meditaţiei de a doua zi. Rezultatul cel mai sigur al acestei nesocotiri a legilor naturii, este numai sporirea excitării. Nu. Pentru seară trebue păstrată munca materială, de pildă notele însemnate cu creionul pe carte şi pe care trebue să le culegi, să cauţi părţile ce voieşti să citezi într'o lucrare proiectată, diferite lămuriri, etc.

Nu văd nici folosul muncii prea de dimineaţă. Mai întâi, rar ai putea să te scoli mai multe zile de-a-rân dul la ora patru. Trebue să te bizui pe alt ajutor decât acela al voinţei tale, ajutor care e totdeauna slab, când e vorba, de pildă, să treci din căldura plăcută a patului în atmosfera rece a camerei. Aveam odată o cameră la un brutar ai cărui lucrători aveau ordinul ca, ieşind în zorii zilei dela lucru, să vie să mă scoale, cu toate protestările mele. O iarnă întreagă

m'am așezat la masa de lucru dela ora cinci dimineața. Din această experiență am scos încheerea că, deși mă porneam cu greu, totuși, stăruind, izbuteam să lucrez. După biruirea primelor greutăți ale omului sculat din somn, treaba începea să meargă. Mărturisesc că toate cunoștințele ce câștigam în acele ore matinale, erau definitive ; restul zilei însă eram cam somnoros și și la urma urmei a trebuit să constat că folosirea orelor de peste zi, menite pentru muncă, erau cu mult mai prețioase decât acea sculare prea de dimineață. Singurul folos al metodei de pornire regulată a lucrului de dimineață, este că nu pierzi nicio dimineață și-ți faci zilnic lucrul trebuitor, pe când altfel ești în primejdie de a-ți risipi în alt mod timpul necesar efortului intelectual .

In genere însă, nu trebue să prelungim prea mult șederea în pat, pentru două motive : întâi fiindcă, prelungit peste timpul trebuitor — care bine înțeles este variabil pentru fiecare — somnul îngroașă sângele. Ți-ai pierdut toată dimineața ; ți-e lene, ești supărăcios, trist, ți-e frig adesea, ești prea impresionabil. Dar nu acesta este neajunsul cel mai grav al somnului peste măsură : se poate stabili o regulă obișnuită, fără excepție, anume că orice student care trândăvește în pat până târziu, care stă culcat mult timp după ce s'a trezit, e mânat fără doară spre practici singulare. Spune-mi la ce oră te scoli și-ți voiu spune dacă ești vicios.

VI.

Afară de somn, odihna se găsește și sub forma de recreație. Este neapărat necesar să nu lucrezi într'un mod neîntrerupt. Vechea comparație a spiritului cu arcul pururea încordat și care la urmă își pierde orice

tărie, este exactă. Munca fără răsplata ei naturală, care este odihna, ajunge o corvadă. Și pentru desvoltarea și rodnicia lor, trebue să lăsăm oarecare timp între diferitele lucrări.

Acest repaos este un adevărat câștig pentru lucrul însuși. In adevăr, munca intelectuală nu se poate împlini fără o lucrare activă în centrii nervoși. Invers, o lucrare activă în centrii nervoși, face adesea să înainteze cercetările noastre intelectuale, chiar dacă această lucrare nu-i însoțită de nicio conștiință. Astăzi nu mai este nevoie să apărăm această rodnică descoperire a legăturii între idei și un „substrat nervos". Astfel, când lucrarea intelectuală încetează, activitatea centrilor nervoși nu se oprește și ea numaidecât: lucrarea continuă inconștientă și la urmă fixarea și elaborarea amintirilor profită din aceasta.

De aceea e o prostie să treci fără niciun răgaz la altă lucrare. Mai întâi pierzi câștigul lucrării spontane care se îndeplinește în regiunile subconștiente ale spiritului, iar pe de altă parte trebue întru câtva să pui stavilă curentelor de sânge stabilite și să le readaptezi după un alt plan. Este ca și cum ar trebui să oprești un tren pornit și să-l dai înapoi spre a-l împinge apoi pe altă linie. Mai bine e să lași ca avântul să se potolească dela sine, dându-l câtva timp odihnei, făcând puțin exercițiu fizic și așteptând să se restabilească liniștea în circulația cerebrală. In îndelungata mea practică în învățământ, am văzut adesea elevi care numai anevoie puteau urmări mersul cursului și care nu vedeau lămurit legătura dintre chestiuni, dar care, după cele cincisprezece zile de repaos din vacanța Paștilor, se înapoiau cu desăvârșire schimbați. In pauza făcută, s'a operat în gândirea lor o așezare, o limpezire, s'a desăvârșit o rânduire a materiei, făcându-i cu totul stăpâni pe curs. Fără acest repaos binefăcător, schimbarea nu s'ar fi putut îndeplini.

Nu s'a scris în deajuns asupra trebuinței repaosu-

lui pentru acei care muncesc. Câtă dreptate are Töpfer ! „Trebue să lucrezi, prietene, când e de lucru şi apoi să faci un popas : să vezi lume, să iei aer, să hoinăreşti, fiindcă astfel mistui ce ai învăţat, observi şi legi ştiinţa cu viaţa, în loc de a o lega numai cu memoria".

Nu trebue însă să căutăm odihna ca un scop. Ea nu este şi nu trebue să fie decât un mijloc pentru a ne reînsufleţi energia. Sunt însă multe feluri de a te odihni şi alegerea distracţiilor nu poate fi ceva indiferent pentru cine vrea să-şi întărească voinţa. Caracterele esenţiale ale unei bune distracţii trebue să fie mai cu seamă de a iuţi circulaţia şi ritmul respiraţiei şi în deosebi de a provoca o acţiune mai intensă a muşchilor pieptului, a şirei spinării, a învelişurilor musculare ale stomacului şi de a odihni vederea. Dela început aceste condiţii cerute ne hotăresc să izgonim cu desăvârşire jocul de cărţi, şahul şi în genere toate jocurile la care nu putem lua parte decât stând în locuri închise, într'un aer supraîncărcat de fum de tutun, fiindcă acestea au şi neajunsurile şederei pe loc şi, foarte adesea, neajunsurile unei atmosfere nesănătoase.

Dimpotrivă, plimbarea pe câmp, hoinăreala plină de farmec pirn pădure, îndeplinesc o parte din programul impus, dar numai o parte, deoarece lasă în nemişcare muşchii şirei spinării care interesează respiraţia şi muşchii care învălue stomacul. In schimb însă umple plămânii cu aer curat şi odihnesc în mod plăcut ochii. Iarna, patinajul, este cea mai intensă dintre plăcerile exerciţiului fizic şi una din cele mai complete ca varietate de mişcări, iar în timpul verii, înnotul este cel mai viguros din exerciţiile respiratoare ; ambele au o minunată putere de recreare pentru muncitorul intelectual. La aceasta se adaugă

vâslitul, cu frumoasele priveliști de pe malurile apei ; grădinăritul cu mișcările felurite ce impune [1]).

Acasă, pe vreme de ploaie, biliardul sau lucrările de tâmplărie, sunt îndeletniciri minunate. Apoi popicele, mingea, aceste jocuri bătrânești care n'ar trebui să fie înlocuite nici cu croketul, nici cu tenisul. In timpul vacanței nimic nu e mai sănătos decât excursiile vesele cu sacul de-a-spinare prin Alpi, prin Pirinei, în Vosgi sau în Bretania, cu toată oboseala ce pot produce aceste excursii. Trebue să avem însă grija de toate exercițiile care produc asudarea, ca acestea să nu obosească peste măsură, deoarece excesele la munca intelectuală, pot produce neurastenia.

Pe lângă binefacerile imediate ale distracțiilor, plăcerea exercițiilor sănătoase are un foarte mare rol igienic, ca orice emoție plăcută.

S'a zis că cel mai bun întăritor este mulțumirea ce o simți. Mulțumirea fizică e ca un cântec de triumf al organismului bine echilibrat. Și când la mulțumirile animalice se adaugă înaltele satisfacții ale muncii intelectuale, care nu sunt potrivnice nici unui fel de fericire, ci dimpotrivă dau o savoare minunată tuturor celorlalte plăceri, atunci fericirea este desăvârșită. Pentru tinerii destul de stăpâni pe sine, spre a-și regula viața în felul cel mai bun, viața merită a fi trăită. Din această cohortă de elită putem face parte toți, dacă vom ști *să voim.*

VII.

In rezumat, energia voinței, a voinței stăruitoare, cuprinde putința unor îndelungate sforțări. Dar, fără

1) Nu vorbim aici de vânătoare, care adesea e istovitoare și care nu poate fi în niciun caz exercițiu obișnuit, nici de scrimă care, fiindcă provoacă o oboseală nervoasă, e cu desăvârșire oprită tinerilor care lucrează cu creierul (Lagrange. „Exercițiul la adulți").

sănătate, sforţările durabile sunt cu neputinţă. Sănătatea este deci o condiţie a energiei morale. „Nimeni nu intră aici, dacă nu este geometru", zicea Platon ; nimeni nu intră aici, vom zice noi, dacă nu se ţine de legile igienei, în ce au acestea mai sigur. După cum voinţa se alcătueşte din sforţări mici dar repetate, tot aşa temelia ei se sprijină pe observarea câtorva reguli igienice : regulă în privinţa hranei, a aerului ce respirăm, a circulaţiei sângelui. Ea presupune odihnă şi exerciţii fizice bine înţelese. In privinţa aceasta a trebuit să combatem exagerările, astăzi la modă; provenite din imitarea fără nicio măsură a Angliei.

Ne-am străduit a trece în revistă, pe scurt, distracţiile vătămătoare şi cele folositoare, nu fără a fi lămurit în treacăt condiţiile unei munci intelectuale rodnice. Adânca noastră convingere este că inteligenţa, sensualitatea şi voinţa atârnă în cea mai mare parte de starea corpului. Dacă, după cum zice Bossuet, sufletul e stăpân pe trupul ce-l însufleţeşte, el nu poate păstra mult timp această stăpânire, dacă trupul e slăbit, ruinat.

In asemenea condiţiuni de sănătate, putem să încercăm şi chiar să izbutim să facem un efort eroic ; dar acest efort nu va putea fi urmat îndată de altele, căci cel dintâiu va avea ca rezultat o istovire desăvârşită. Şi, în vieaţa de azi, aşa cum ne-a făcut-o civilizaţia, prilejurile de eroism sunt rare, atât de rare încât nu trebue să ne pregătim pentru ele [1]), ci pentrù eforturile mici dar repetate în fiecare zi, în fiecare oră. O voinţă oţelită prin asemenea eforturi necontenite, ne va găsi cu mult mai pregătiţi decât altele la fapte mari, când va bate ceasul să le împlinim. Dar aceste eforturi repetate se chiamă statornicie, spirit aşezat şi, îndată ce e stăruinţă în

1) Autorul nu s'a gândit probabil cu cât se vor înmulţi prilejurile de eroism ce prezintă epoca de războaie în care trăim (n. tr.).

eforturi, trebue să fie stăruinţă şi în desvoltarea puterilor.

Nu ne gândim niciodată cât de multă dreptate aveau cei vechi, când rosteau frumoasele lor maxime : *mens sana in corpore sano.* Să fim deci sănătoşi şi în putere, spre a pune la îndemâna voinţei noastre proviziile de energie fizică fără de care orice efort, de orice fel, rămâne neputincios şi sterp.

CAPITOLUL V

Privire generală.

Iată-ne ajunşi la sfârşitul părţei întâia a tratatului nostru.

Mai întâi am lămurit natura duşmanilor ce avem de cambătut în această luptă atât de nobilă şi de rodnică împotriva puterilor inferioare ale firii noastre. Am văzut că pasiunile au atâta însemnătate în lupta aceasta pentru cucerirea de sine numai prin ajutorul ce le dă marea naostră duşmană, care este lenea, puterea de inerţie care tinde fără încetare a face pe om să cadă din nou pe treapta de unde s'a ridicat aşa de greu prin secole de eforturi. Am văzut că, prin stăpânirea de sine, trebue să ne ferim de a ne mulţumi cu o voinţă care lucrează cu întreruperi, că suprema energie este energia continuă, prelungită timp de luni şi de ani întregi şi că piatra de încercare a voinţei, este durata.

Apoi a trebuit să ne curăţim drumul de două teorii filosofice, amândouă deopotrivă de descurajatoare, după părerea noastră : una pretinde că nu avem nicio putere asupra caracterului nostru, că acesta este predeterminat, înnăscut, că suntem ceea ce suntem, că nu putem încerca nimic pentru liberarea noastră, teorie fără înţeles şi care denotă o obişnuinţă de a

gândi numai cu vorbele şi o necunoaştere a faptelor elementare ale psihologiei, de aşa natură încât ar trebui să ne mirăm când o vedem susţinută de filosofi de valoare, dacă n'am cunoaşte puternica sugestie exercitată de teoriile preconcepute, sugestie care se suprapune spiritului, împiedicându-l să vadă faptele cele mai invederate.

Cealaltă teorie, a liberului arbitru, nu e nici mai puţin naivă, nici mai puţin răufăcătoare, întru cât prveşte prefacerea caracterului ca o operă de moment şi prin aceasta ea îndepărtează de sigur pe moralişti dela studiul psihologiei. Cu toate acestea, numai în cunoaşterea adâncită a legilor naturii noastre putem găsi indicaţiile care ne vor îngădui reformarea caracterului.

După ce am măturat terenul de aceste două teorii, am intrat în studiul psihologic al subiectului nostru. Am văzut marea putere ce avem asupra ideilor noastre şi slabul sprijin ce acestea ne pot da direct, în vreme ce nu avem nicio înrâurire directă asupra simţimântului, care este atotputernic aspura noastră. Din fericire însă, cu ajutorul timpului şi al unei diplomaţii pătrunzătoare, putem ocoli toate greutăţile şi să ajungem prin procedee indirecte, să triumfăm tocmai atunci când înfrângerea părea sigură. Aceste procedee care ne procură stăpânirea de noi înşine, le-am studiat cu răbdare în capitolele asupra reflexiei meditative, asupra acţiunii şi, pătrunşi de raportul strâns dintre fizic şi moral, a trebuit să cercetăm într'un capitol de igienă condiţiile fiziologice prienlice exerciţiului voinţei.

Am terminat deci partea curat teoretică a lucrării noastre ; acum trebue să ne coborîm în amănunte şi să aplicăm la vieaţa studentului marile legi generale, studiate până aici în ele înşile. Cu alte cuvinte trebue să studiem de aproape natura anumitelor primejdii care ameninţă autonomia morală a studentului şi natura ajutoarelor pe care le poate găsi,

spre a se apăra împotriva lor, fie în el însuși, fie în afară.

Vom împărți această a doua parte, care este un tratat practic, în două cărți IV și V.

Cartea IV-a cuprinde două mari subîmpărțiri, una consacrată dușmanilor cu care avem de luptat *(pars destruens)*; cealaltă *(pars construens)* este expunerea de meditații menite a inspira tinerilor o vie dorință a unei vieți energice, impusă numai de voință.

Cartea V-a trece în revistă aliații exteriori ce pot găsi studenți pentru educația voinței în lumea înconjurătoare.

II

PARTEA PRACTICĂ

CARTEA PATRA

MEDITAŢIILE PARTICULARE

CAPITOLUL I

Duşmanii ce avem de combătut: sentimentalitatea turbure şi sensualitatea.

I.

Duşmanii pe care trebue să-i combatem, am văzut că sunt doi: sensualitatea şi lenea. Lenea fiind părăsirea continuă de sine, constitue mediul trebuitor desvoltării tuturor germenilor viciului şi întru câtva orice pasiune josnică cuprinde în sine lenea. Ba nu ne-am teme de loc să afirmăm că toate pasiunile inferioare sunt, cum spuneau stoicii, o slăbire a voinţei. In adevăr, ce alta e a fi pasionat decât a înceta să fii stăpân pe tine? Pasiunea este animalitatea victorioasă, este: imboldul orb al eredităţii care întunecă inteligenţa, o asupreşte şi, mai mult încă, o pune în serviciul ei; este suprimarea simţimântului omenesc, înjosirea a tot ce face onoarea, demnitatea noastră de oameni şi raţiunea noastră de a fi. Cât timp ascultăm de glasul ei, noi ne reluăm rândul în seria zoologică.

Şi cu toate acestea, după părerea noastră, pasiunile având o durată scurtă, sunt mai puţin primejdioase decât acele puteri care au o acţiune vătămă-

toare în tot momentul şi pe care le-am asemănat cu acţiunea greutăţii la o piatră. Şi precum o casă nu e solidă decât atunci când arhitectul întoarce, în folosul stabilităţii zidurilor, însăşi legile greutăţii, tot astfel, opera regenerării noastre nu va fi durabilă decât după ce vom fi neutralizat cu desăvârşire acţiunea puterilor vrăjmaşe, opunându-le organizarea victorioasă a puterilor prielnice scopului nostru şi după ce vom fi silit chiar anumite puteri potrivnice să lupte pentru noi. Dar, după ce poţi recunoaşte dela întâia privire dacă o putere ne e vrăjmaşă ori prielnică? Nimic mai simplu. Orice putere psihologică e primejdioasă pentru voinţa noastră, dacă lucrează în acelaşi sens cu lenea şi e prielnică dacă lucrează în sens contrar.

Opera ce trebue să întreprindem, este deci foarte lămurită. Mai întâi trebue să slăbim sau să distrugem, dacă e cu putinţă, puterile care tind să ne ruineze energia şi să dăm cât mai mult ajutor acelora care tind a-i da mai multă tărie.

Cauzele slăbirii voinţei stăruitoare sunt multe. Cea dintâi ca importanţă, e acea sentimentalitate vagă, atât de obişnuită la tineri şi care îndrumează pe nesimţite imaginaţia să se scufunde în reverii voluptoase, care sunt adesea cauza tristelor obişnuinţe singulare.

Vine apoi înrâurirea nenorocită a unor camarazi care nici nu se mai gândesc să facă vreo sforţare pentru îmbunătăţirea felului lor de a fi. Şi vieaţa de cafenea, de birt, tristeţea, descurajarea, armata de sofisme de care se servesc cei leneşi, spre a-şi scuza trândăvia, sofisme atât de repetate încât se impun până şi oamenilor luminaţi şi care la urmă câştigă autoritatea, prin punerea în evidenţă a unor axiome din cele mai răufăcătoare!

II.

Vom începe deci studiul faptelor psihologice vătămătoare voinţei, prin cercetarea acestei sentimentalităţi vagi a năzuinţelor fără ţintă.

In liceu băieţandrul ţinut în frâu de disciplina şcolii, ocupat cu o mulţime de lucruri la care e obligat, mânat de ambiţie, de grija examenelor, silit să ducă o vieaţă cumpătată şi regulamentată cu străşnicie, n'are aproape de loc vreme să se dedea la lungi visări, cel puţin acuma când s'a micşorat numărul orelor de studiu şi s'au sporit orele de recreaţie. El nu mai poate, cum făceau altădată mai toţi elevii in terni, să-şi consacre o parte din timpul prescris pentru studiile de seară evocării scenelor pasionate de dragoste.

Dar la ieşirea din liceu, aruncat deodată singur într'un oraş mare, fără rude, fără supraveghere, fără să fie obligat îndată la muncă şi chiar fără indicarea vreunei munci lămurite, ceasurile de deplină părăsire de sine, de moliciune, de lene desăvârşită, devin tot mai numeroase. Din nenorocire, tocmai la această epocă se desăvârşesc transformările fiziologice începute de mult. Creşterea e aproape terminată; enorma sforţare trebuitoare copilului spre a clasa, a-şi lămuri lumea exterioară, s'a împlinit; marea cantitate de puteri rămase oarecum fără întrebuinţare, devine o cauză de turburări: deşteptarea completă a simţului sexual, colorează deodată gândirea cu reflexe pe care nu le avea până acum. Imaginaţia intervine şi ea; această stare de suferinţă reală, dar poetizată de literatură, Beaumarchais o zugrăveşte atât de bine în Heruvim: „Nu iubeşti nicio femeie anumită, iubeşti dragostea". La vârsta aceasta

e în noi atât de mare puterea de transfigurare, de nouă vedere a lucrurilor, o atât de puternică revărsare de vieaţă, o nevoie atât de adâncă de a împărtăşi cu cineva comoara fiinţei noastre, de a ne devota, de a ne jertfi unei cauze, încât este cu adevărat o epocă binecuvântată.

Dar vai! Acesta este şi un moment hotărîtor al vieţii. Ardoarea aceasta *trebue* să fie cheltuită. Dacă ea nu se îndreaptă spre îndeletniciri vrednice, e în primejdie de a se îndrepta spre plăceri josnice şi ruşinoase. Este în acest moment lupta lui Hercule între virtute şi viciu. Oricare va fi calea aleasă, aceasta va fi îmbrăţişată cu o înfrigurare extremă. Pentru cea mai mare parte dintre tineri, alegerea nu cere multă gândire. Ei se îndreaptă încotro îi mână desgustul de studiu, pildele rele, lipsa de recreaţii sănătoase, slăbiciunea voinţei lor care a şi început a se mânji, a se corupe. Despre aceşti tineri nu s'ar putea spune că dezertează din luptă, deoarece ei nici nu încearcă măcar să înceapă a lupta. De altfel, trebue să mărturisim că frumoasele romane ce le trăeşti în închipuire, viitorul ce ţi-l aranjezi după plac, sunt de mii de ori mai interesante decât munca şi cer mai puţine sforţări... De aceea, de îndată ce studiul începe să-l plictisească şi fiindcă un student poate oricând să amâie pe a doua zi ceea ce ar avea de făcut azi, el se lasă în voia visărilor, care îi absorb timpul cel mai preţios .

Câţi tineri trăesc astfel câte un roman clădit din tot felul de lucrări desperechiate, vreme de săptămâni şi luni, reluând tema în sute de feluri diferite, închipuindu-şi eroina în tot felul de împrejurări, adresându-i chiar cu glas tare cuvinte care nu li se par niciodată destul de tandre, destul de dulci, de călduroase! A! cât de palide şi fără de culoare sunt romanele scriitorilor noştri pe lângă propriile noastre romane la 18 ani! Le lipseşte situaţiilor şi personagiilor acel belşug de afecţiune, acea gene-

roasă desinteresare, care e darul acestor ani privilegiați. Numai mai târziu când imaginația s'a îndreptat în spre lucruri serioase și s'au mai răcit puțin, cerem romancierilor să înlocuiască pentru noi pe poetul care a fost și care nu mai este...

Din nenorocire noi clădim aceste romane frumoase în orele ce se cuvin muncii și foarte adesea mulți tineri se deprind așa de bine cu visarea, încât orice lucrare serioasă ajunge pentru ei ceva cu neputință de îndeplinit. Un cuvânt citit, o sugestie, e deajuns pentru a-i înstrăina cu totul de muncă. O oră a trecut repede, înainte de a ne fi venit în fire. Și apoi, prin contrast, viața singuratecă a studentului izolat în odaia lui, lucrările lui adesea plictisitoare. i se par atât de urâte, încât îi piere orice curaj. E așa de amar să te cobori dintr'un cer fermecat la prozaismul vieții reale! Oricum am lua-o visarea vagă e foarte vătămătoare. Câte ore rodnice pentru muncă se cheltuesc fără niciun folos și în gol!

Această risipă de inteligență și de simțimânt, se datorește unor cauze superficiale, dintr'o destrăbălare a imaginației, dar din nenorocire și din cauze adânci.

Una din aceste cauze este transformarea fiziologică de care am vorbit. Este începerea bărbăției, este de altă parte depărtarea însemnată dintre această capacitate fiziologică și capacitatea socială corespunzătoare. Dela terminarea studiilor secundare, un tânăr trebue să lucreze opt sau zece ani pentru a-și crea o situație care să-i îngădue a se însura „cum trebue". Se admite la noi că o fată trebue să-și „cumpere bărbatul" și sunt rari tinerii care îndrăznesc a înfrunta o însurătoare fără zestre, bizuindu-se pe tinerețea, pe străduința și pe curajul lor, spre a ajunge la bună stare. Ei preferă să aștepte și adesea își fac o socoteală foarte greșită. Din nenorocire zestrea nu vine fără fată și foarte adesea zestrea vine să acopere o sănătate șubredă, gustul de risipă, în-

capacitatea de a fi de vreun ajutor în casă şi neajunsurile care rezultă şi pentru bărbat şi pentru femeie din lenea ei.

Cu astfel de obiceiuri sociale, rar se poate însura un tânăr înainte de 30 de ani, aşa încât zece ani, cei mai frumoşi din vieaţă, trec fie în lupte totdeauna anevoioase împotriva trebuinţelor fiziologice, sau în viciu. Sunt rari aceia care luptă cu vrednicie mai mult timp împotriva acestor slăbiciuni şi astfel majoritatea studenţilor îşi risipeşte tinereţea într'o vieaţă neroadă şi demoralizatoare.

Te cuprinde mâhnirea când stai să socoteşti toate nenorocirile pricinuite de moda fatală a căsătoriilor târzii. Câte bucurii, câtă sănătate şi vigoare risipite prosteşte! Căci şi dacă însurătoarea are unele neajunsuri, dacă impune sarcini grele, e bine să le impună cel puţin la o vârstă când omul e în stare să le ducă cu voioşie. Sforţările trebuitoare pentru a trăi şi a face şi pe ai săi să trăiască, cel puţin nu sunt sforţări cu totul egoiste; ele formează pentru un om tânăr o disciplină bărbătească şi sănătoasă a muncii pentru altul. Pe lângă acestea, dacă o căsătorie fără zestre are unele neajunsuri, are în schimb şi mari foloase morale. Soţul şi soţia simt desăvârşita lor solidaritate; pentru femeie e un interes de mâna întâia să lase bărbatului ei mintea limpede şi să se îngrijească de aproape de sănătatea lui. Ea nu lasă vreunei servitoare fără moralitate grija de a pregăti masa. Pregătirea diferitelor feluri este pentru dânsa ca un instrument pe care l-a studiat, pe care-l cunoaşte şi cu care umblă îndemânatec; ea cunoaşte efectele nutriţiei îngrijite asupra sănătăţii aceluia care e totul pentru dânsa. Pe de altă parte bărbatul îşi simte înalta datorie faţă de soţia lui; se gândeşte şi la cazul când s'ar întâmpla ca el să moară înaintea ei şi are grijă să diminueze urmările acestei primejdii printr'o asigurare asupra vieţii lui, care este şi o economie şi o prevedere. Când pleacă un-

deva, el știe că lasă acasă o femeie de bun simț și de inimă, cu trupul sănătos și plin de vigoare; știe că, înapoindu-se, va găsi totdeauna o dragoste credincioasă și o dulce mângâiere în neajunsurile, în necazurile lui. Știe că va găsi casa în ordine, curată, cu acel aer de sărbătoare ce au căsniciile în care domnește fericirea. Nu poate fi pentru un tânăr un simțimânt mai întăritor decât acela pe care-l produce această însoțire a doi inși de bun simț și de inimă, împotriva nenorocirilor și a boalei. Pe măsură ce înaintezi în vârstă, dragostea și fericirea sporesc: munca lui de o parte, economia ei de alta, îi pun în măsură de a-și înfrumuseța interiorul locuinței; fiecare obiect de preț cumpărat, fiecare mobilă nouă, e rezultatul unei jertfe, sacrificiul unei plăceri oarecare, unei mulțumiri care nu e ceva de rând, — aceasta fără a mai vorbi de copii, care crează legături de o tărie extraordinară. In căsniciile care au început modest, bunăstarea se mărește cu vârsta, greutățile scad și bătrânețea e cu desăvârșire fericită, fiindcă nu te poți bucura cum trebue de siguranță, de liniște, de avere, decât după ce ai muncit timp îndelungat spre a le dobândi.

Omul nu se bucură mult și fără remușcări decât de bunuri plătite scump și cu sforțări [1]).

Nu trebue dar să șovăi de a te însura de tânăr și deoarece aceasta nu e cu putință decât renunțând la zestre mare, vei avea avantajul de a-ți alege soția pentru ea însăși, pentru însușirile ei.

De altfel, trebue să mărturisim că fetele pe care le vor lua mai târziu tinerii noștri, sunt din ce în ce mai puțin bune pentru căsătorie. Creșterea de seră ce primesc, lipsa de exerciții fizice, de aer liber, le fac adesea nedestoinice pentru greutățile unei sarcini. Medicii constată toți într'un glas că s'ar înmulți în mod îngrijoritor nesănătatea organilor de naștere

1) Sully Prudhomme. „Fericirea".

ale femeii. Apoi, foarte puține mame au curajul sau puterea de a-și alăpta singure copiii. Lucru și mai grav, trândăvia în care cele mai multe fete își petrec anii după ieșirea lor din pensionat, hrana foarte bună ce primesc, lipsa de orice oboseală, seratele aţâţătoare la care sunt duse, citirea romanelor sentimentale ce li se îngădue, la care le îndeamnă reclamele din ziare și pe care le găsesc în jurnalele de mode, toate aceste cauze contribue a le perverti imaginația. Nimeni nu-și dă seama cât de grozave sunt suferințele ascunse ale fetelor trândave.

Mai mult încă, fiind crescute într'o vieață de răgaz, nevăzând decât aparențele poleite ale legăturilor din „lumea bună" sigure de altfel de ziua de mâine, ele nu cunosc nimic din realitatea lucrurilor, și își fac despre toate acestea niște idei menite a le produce desamăgiri dureroase, când li se înfățișează realitatea. Ele au cu siguranță, în genere, mai puțin bun simț decât fetele din familiile muncitoare.

Dar, se zice, fetele bogate au superioritatea învățăturii. Vai! Ne facem iluzii mari asupra acestui punct. Ele nu ajung niciodată la o cultură solidă. Pot aduna în memoria lor multe lucruri, dar nu așteptați dela dânsele eforturi de imaginație creatoare. Nu puteți căpăta dela ele decât foarte greu „personalitatea". Un inspector general al învățământului în Franța, președinte de mai mulți ani al comisiei de capacitate pentru fete, constată lucrul acesta în mai multe din rapoartele lui anuale. De altfel orice ar face, bărbații când se însoară sunt aproape întotdeauna cu mult mai înaintați din atâtea puncte de vedere, încât ele nu vor putea fi față de bărbat, mai ales dacă acesta muncește și cugetă, decât niște eleve mediocre. Dar, și fără mare învățătură, o femeie înțeleaptă, cu judecata sănătoasă, cu observația pătrunzătoare, e nespus de prețioasă pentru un soț cărturar. El trăește din ce în ce mai presus de mediu; își urmărește cu răbdare câmpul lui de idei și

la urmă pierde orice punct de atingere cu lumea înconjurătoare. Femeia însă trăeşte cu totul în lumea aceasta. Ea poate face un seceriş bogat de observaţii pe care bărbatul, dispreţuitor de amănunte nu le-ar fi putut vedea. Ea serveşte ca trăsătură de unire între lume şi soţul ei ; câteodată femeia culege dintr'o singură întâmplare un mănunchiu de învăţăminte preţioase din care bărbatul vede numai partea generală.

Stuart Mill vorbeşte totdeauna cu multă laudă de doamna Taylor. Dimpotrivă prietenii lui şi în deosebi Bain, afirmă că aceasta era de un spirit foarte vulgar . Ei n'au înţeles că pentru un cugetător ca Mull, închis numai în abstracţiile lui, dacă d-na Taylor avea o judecată pătrunzătoare şi un spirit observator, ea trebue să-i fi înlesnit, după cum spune însuşi Mill, materialul celor mai frumoase teorii economice ale lui. Astfel, în a sa „Economie Politică", Mill laudă spiritul cu desăvârşire practic al femeilor şi darul lor de a deosebi amănuntele. Aceasta este marea înrâurire a d-nei Taylor. Şi pentru un motiv de acelaşi fel, o femeie înzestrată cu un spirit de observaţie întru câtva comun, dar pătrunzător, este cu mult mai preţioasă pentru un cugetător decât un harem întreg de femei savante [1]).

Tânărul închinat muncii intelectuale, s'ar putea însura oricât de timpuriu. Este însă bine înţeles că el nu poate face aceasta îndată după ieşirea din liceu, ori din gimnaziu. In cei câţiva ani ce vor trece el trebue să lupte pentru a se libera de robia trebu-

1) Femeia, zice cu multă dreptate Schopenhauer, e izbită de un fel de miopie intelectuală, care-i îngădue, printr'un fel de intuiţie, să vadă lucrurile de aproape cu multă pătrundere. Privirea noastră, dimpotrivă, trece fără a se opri, pe-de-asupra lucrurilor care sar în ochi şi caută să vadă dincolo de ele. De aceea noi avem trebuinţă să fim conduşi cumva de ele pentru a vedea lucrurile cât mai simplu şi mai repede („Cugetări şi fragmente").

inţelor fiziologice. Aceasta e numai o chestie de tactică ; rău întreprinsă, înfrângerea e sigură.

III.

Nu trebue să ne temem, într'o carte scrisă mai ales pentru tinerii dela optsprezece până la douăzeci şi cinci de ani, de a vorbi despre chestiunea atât de imporatntă a sensualităţii. A nu vorbi de un lucru de care au suferit geniile cele mai nobile ale omenirii, este simplă făţărnicie. Kant are în această privinţă o pagină foarte frumoasă, înlocuită în traducerea franceză cu mai multe linii de puncte. Punctele acestea spun multe asupra spiritului public în privinţa acestei chestii şi când te gândeşti la vulgaritatea cuvintelor ce schimbă între dânşii oamenii „bine crescuţi" după masă, când fumează, ar trebui să fii un nerod pentru a lua drept bună monedă această pudoare, care nu-i decât făţărnicie, şi a nu îndrăzni să spui ceea ce este de datoria unui om de inimă să spuie.

E foarte adevărat că sentimentalitatea vagă, produsă de vârsta pubertăţii, se transformă curând în sensualitate ; imaginile nelămurite se desluşesc, dorinţele nehotărîte ajung fapte şi studentul, ori se lasă a fi biruit de obiceiuri ruşinoase, ori, cum face minoritatea tinerilor mai îndrăzneţi sau mai bogaţi, umblă pe la femeile care se vând.

Urmările acestor stări de lucruri se exagerează de obiceiu până într'atâta încât tabloul prea încărcat nu mai înspăimântă pe nimeni. Nu-i mai puţin adevărat totuşi, că sănătatea se resimte serios de aceste abuzuri. Tinerii care le săvârşesc, capătă o înfăţişare bătrâncioasă, se produce o înmoiere a spatelui, o slăbiciune musculară vădită, o greutate în măduva

spinării, simptome ascunse şi care sunt trecute cu vederea în vârtejul belşugului animalic . Culoarea feţei se veştejeşte, frăgezimea dispare, ochii au înfăţişarea ştearsă, lâncedă ; sunt împrejmuiţi de un cearcăn vânăt. Trupul începe a se gârbovi. totul arată o oboseală care, repetându-se adesea, nu întârzie să atace însăşi izvoarele vieţii ; este întru câtva pregătirea durerilor de stomac, a nevralgiilor, a îngrăşării inimii, a slăbirii vederii, care încep să amărască vieaţa dela vârsta de treizeci de ani. Această înrâurire dezastruoasă a sensualităţii nu se întinde numai asupra corpului, ci şi memoria se toceşte într'un chip de necrezut ; spiritul îşi pierde orice mlădiere, orice vigoare, abia se mişcă, lânced şi cuprins parcă de toropeală. Atenţia e slabă, nesigură ; zilele trec într'o nepăsare tembelă, într'o moleşală, într'o lene desgustătoare. Iţi pierzi mai cu seamă acea mulţumire bărbătească ce o dă munca ; aceasta ajunge o corvadă, de îndată ce-i lipseşte răsplata ei firească.

In sfârşit, deprinderea cu plăcerea fizică, înlocueşte emoţiile mai dulci şi mai trainice ale sufletului prin puternice emoţii vulgare. Aceste sguduiri violente ruinează bucuria plăcerilor liniştite. Şi, fiindcă plăcerile sexuale sunt scurte şi lasă în urma lor oboseală şi desgust, ceea ce urmează e ceva trist, posomorît, de o tristeţe copleşitoare care te împinge să cauţi alte plăceri sgomotoase, brutale, violente. E un cerc vicios descurajator.

E de prisos a se mai adăoga la acest tablou, care nu e de loc încărcat, urmările sociale ale desfrâului, atât de dureroase pentru femei într'o societate ca a noastră pe jumătate barbară încă, de oarece ea asigură tinerilor din clasele bogate nepedepsirea seducerilor şi care se sileşte să facă nevătămătoare urmările destrăbălării cu fetele aruncate în desfrâu.

Cauzele acestei sensualităţi sunt mai multe. Am văzut că una e organică. După cum chemarea în

conştiinţă a activităţii stomacului ia forma suferinţei numită foame, după cum chemarea în conştiinţă a activităţii organelor respiratoare, e acel simţimânt de înnăbuşire care se produce cu toată violenţa îndată ce aerul încetează de a mai pătrunde în plămâni, tot aşa există o chemare în conştiinţă a organelor sexuale, când se îngrămădeşte în ele fluidul seminal, o chemare brutală, poruncitoare şi care printr'o putere nu în deajuns de explicată, turbură jocul regulat al minţii, cât timp dorinţa nu e satisfăcută.

Cu toate acestea, aici nu e ca la foame suferinţă din cauza lipsei, ci este, dimpotrivă, suferinţă din cauza belşugului prea mare. E un prisos de puteri, care trebuesc cheltuite, dar în fiziologie ca şi într'un buget, viramentele de fonduri sunt cu putinţă şi putem trece la un alt capitol sumele neîntrebuinţate. Trebue să găsim un mijloc de echivalare şi oricare ar fi obârşia puterii ce prisoseşte, oboseala de orice fel ar fi, o risipeşte şi o distruge.

Aşa încât, dacă ar rămânea numai lupta împotriva acestei trebuinţe, împotriva imboldurilor ei, ar fi o luptă uşoară. Dar această trebuinţă e întru câtva biciuită, aţâţată de o mulţime de cauze care prefac câte odată îmboldurile acestea într'o izbucnire de nebunie furioasă, de neînfrânat, care te poate face să săvârşeşti fapte de smintit, fapte criminale chiar.

Cea dintâi cauză aţâţătoare stă în regimul nostru alimentar. Cum am mai spus, aproape toţi mâncăm prea mult. Hrana noastră e şi prea îmbelşugată şi prea tare. Cum spune Tolstoi în Sonata Kreuzer, ne hrănim ca nişte armăsari. Uitaţi-vă la acei studenţi care se scoală dela masă, roşi, congestionaţi vorbind tare, plini de veselie violentă şi spuneţi dacă munca intelectuală va fi posibilă tot timpul cât va dura digestia lor anevoioasă şi dacă nu va triumfa în ei animalitatea.

La această cauză de excitare să mai adăugăm şederea îndelungată în bancă, adesea în atmosfera

caldă a sălilor de curs, dau pe scaune în aerul greu, îmbâcsit, al cafenelei în timpul iernii ; să mai punem apoi somnul prea mult prelungit, care e o cauză sigură de sensualitate întărâtată, deoarece, după un asemenea somn, voinţa pare ca topită, bestia stăpâneşte pe om, fără vreo împotrivire. Spiritul însuşi e somnoros şi dacă multora li se pare că în aceste ore căldicele, în pat, meditaţia ar fi rodnică, îşi fac numai închipuiri : limpezimea, agerimea minţii sunt slabe ; ideile cele mai banale par atunci originale şi dacă ai voi să aşterni pe hârtie frumoasele gânduri ce evocă dimineaţa, bagi de seamă că n'ai făcut nimic : pretinsa lucrare a spiritului nu era decât un automatism de gândire fără valoare.

Automatism în adevăr şi automatul în noi înseamnă animalul în voie cu instinctele şi dorinţele lui şi cu înclinarea lui firească ; ţinta alergării gândului lui este plăcerea sensuală, aşa încât putem formula ca o regulă fără excepţie, cum am spus-o mai sus, că orice tânăr care stă în pat o oră sau mai multe, după ce s'a deşteptat, devine în mod fatal vicios.

La aceste cauze de ordin fizic, să mai adăugăm înrâurirea mediului. Este clar că prietenia cu camarazi mediocri, fără caracter, fără energie, fără moralitate nu poate să fie decât foarte vătămătoare. Şi din nenorocire trebue să mărturisim fără ocol că un număr însemnat de studenţi din toate ţările, sunt nişte simpli derbedei. Se produce între grupele lor un fel de întrecere de smintiţi : cei mai nebuni dau tonul celorlalţi. La birt, la cele mai multe grupări masa e sgomotoasă ; studenţii se înfierbântă în discuţii ridicole, fără metodă ; de aici ies aţâţaţi, gata să sufere sugestiile unor camarazi grosolani şi îndrăzneţi. Fuga la berării ! Şi orgiile încep. După un sdruncin atât de violent nu eşti în stare pentru multă vreme să te întorci la munca liniştită şi la mulţumirea delicată a cugetării. Desfrâul acesta depune

un fel de drojdie stricată, care descompune simţimintele superioare, atât de nestatornice la un tânăr.

Şi dacă acestea ar fi singurele cauze de pierzanie, naturile bune, simple, ar putea la urma urmei să le ocolească. Din nenorocire însă sunt şi alte sugestii de ordin mai înalt şi sofisme de toată ziua care legitimează cele mai rele excese.

In partea psihologică a acestei cărţi am studiat raporturile dintre tendinţe şi inteligenţă.

Tendinţa, oarbă prin ea însăşi primeşte dela intelect o direcţie lămurită şi din momentul când devine conştienţă de scopul şi de mijloacele sale, puterea ei se îndoieşte. Pe de altă parte, tendinţa atrage întru câtva şi grupează în jurul ei idei de aceeaşi natură cu dânsa. Ea le împrumută puterea ei şi capătă înapoi o putere mărită.

Este aici mai mult decât o alianţă strânsă, este o solidaritate atât de mare, încât tot ce slăbeşte pn una din părţi, slăbeşte şi pe cealaltă şi tot ce întăreşte pe una, întăreşte şi pe cealaltă. Aceasta e adevărat mai ales pentru tendinţele de ordin sexual. Imaginile au aici o enormă putere de realizare, deoarece înrâuresc cu cea mai mare repeziciune organele producătoare. Când tendinţa este excitată, ea aprinde mintea întreagă şi tinde a produce o sugestie violentă aproape halucinantă. Rolul imaginaţiei în pasiunea amoroase e aşa de mare că nu e nevoie să-i mai exagerăm calificarea. Intr'un spirit neocupat în deosebi, se poate spune că obiectul principal al lucrării automatice a gândirii, e felul acesta de dorinţe. Şi dovadă că dragostea n'a putut fi preocuparea de căpetenie a vieţii decât pe la Curţi şi în „lumea bună" de azi, deoarece oamenii din aceste cercuri trăesc în trândăvia cea mai de plâns. Pentru oamenii muncitori însă ea nu-i decât ceea ce trebue să fie, ceva pe-de-a-supra trebuinţei.

De aceea e o mare nenorocire că în această luptă şi aşa destul de grea, în loc ca studentul să fie sprijinit,

încurajat de mediul în care trăește, el nu găsește decât îmboldiri care îl fac să se dea bătut. Cel mai mic accident poate sfărâma aici bara slabă a cârmei și să lase sufletul în voia automatismului pasiunii. Cu conștiința unui tânăr e același lucru ca și cu marea în luna Martie: ea nu-i niciodată liniștită și când s'ar părea că este, o cercetare atentă descoperă frământarea unor valuri puternice, pe care vântul cel mai ușor le poate preface în talazuri uriașe. Ar trebui dar să se ferească oricine cu cea mai mare grijă de tot ce poate stârni o vijelie măcar de o clipă. Dar cum va putea face aceasta, când tânărul trăește în mijlocul unei societăți și a unei literaturi în care mișună atâtări de tot felul? Tânărul trăește ca într'o atmosferă care îmbată. In jurul lui totul pare alcătuit pentru a turbura dreapta lui judecată cu privire la plăcerile dragostei. E mai mult decât sigur că marea majoritate a oamenilor „bine crescuți" sunt străini de plăcerile artistice și intelectuale și adesea tot atât de puțin în stare de a simți adânc și într'un chip durabil frumusețile naturii; dimpotrivă plăcerile sensuale pe care le pot gusta nu numai oamenii, dar și aproape toate animalele, nu cer sacrificii prelungite: acestea se dobândesc cu ușurință și, deoarece gesturile delicate dispar foarte curând, nu mai ești în stare de alte plăceri decât de plăcerile grosolane.

In genere rezultatul acestei stări de lucruri e că toate adunările din „lumea bună" sunt numai excitări sensuale, mascate cu diferite pretexte: muzică, jocuri scenice, etc. Tânărul care se întoarce dela o serată, intră în modesta lui cameră de student cu imaginația turburată. Intre acele lumini, acele dansuri, acele toalete provocătoare și camera lui săracă de student, este un contrast ucigător pentru sănătatea spiritului. Nicio impresie nu e mai descurajatoare pentru dânsul, fiindcă nimic nu l-a obișnuit să facă critica acestor pretinse plăceri. El nu s'a pă-

truns niciodată de adevărul că, bogat cum e în putere şi iluzii, nu e în stare să vadă, ceea ce este ; el îşi făureşte din tot felul de lucruri desperechiate lumea lui exterioară şi personagiile pe care le face să se mişte după închipuirea lui. Şi această halucinaţie e atât de vie încât se interpune între el şi realitatea pe care i-o ascunde. De aceea, nu-i de mirare că, prin contrast, vieaţa lui atât de liniştită, atât de paşnică, atât de liberă, cu adevărat fericită, îi pare nesuferit de monotonă şi tristă.

Niciodată bietul student n'a încercat să se adâncească în sine. In educaţia lui de mai înainte, nimic nu l-a pus în stare să se apere de aceste primejdii. Ba dimpotrivă ! Literatura contimporană, aproape în cea mai mare parte e o glorificare a sexualităţii. Dacă ar fi să ne luăm după cei mai mulţi dintre romancierii şi poeţii noştri, ţinta cea mai înaltă, cea mai nobilă ce-şi poate propune o fiinţă omenească e mulţumirea unui instinct care ne pune în rând cu toate animalele [1]). Nu trebue să ne mai mândrim cu faptele noastre nobile, ci cu o trebuinţă fiziologică.

„Ceea ce Carlyle ura cu mai multă înverşunare la Thackeray, e că dragostea e înfăţişată de dânsul în felul francez, ca întinzându-se asupra întregei noastre existenţe şi formând marele ei interes, în vreme ce, dimpotrivă, lucrul ce se cheamă dragoste, e mărginit la un foarte mic număr de ani din vieaţa omului şi chiar în acest timp atât de scurt, nu-i decât unul dintr'o mulţime de lucruri, nemărginit mai importante, de care are a se ocupa omul. Drept vorbind, orice chestie de dragoste e un lucru atât de mic, atât de neînsemnat, un lucru care, într'o epocă de alte griji, într'o epocă eroică, nimeni nu

1) E vorba, cum spune Eminescu, de „acel instinct atât de van ce le-abate şi la păsări de vre-o două ori pe an" (n. tr.).

și-ar da osteneala să se mai gândească, cu atât mai puțin să vorbească de aceasta" [1]).

Și Manzoni scrie: „Eu sunt dintre acei care spun că nu trebue să vorbești de dragoste în așa fel ca să faci sufletele cititorilor să încline spre pasiunea aceasta; dragostea e trebuitoare în lumea asta, acțiunea ei nu va lipsi niciodată, dar nu e necesar, nici folositor ca să-ți dai osteneala să o mai cultivi, căci voind să o cultivi, nu faci altceva decât s'o stârnești *și acolo unde nu-i nevoie.* Sunt alte simțiminte de care morala are nevoie și pe care un scriitor ar trebui să se silească, după puterile lui, a le face să pătrundă din ce în ce mai mult în suflete, astfel e mila iubirea aproapelui, blândețea, îngăduința, spiritul de sacrificiu".

Cuvintele lui Carlyle și ale lui Manzoni sunt cuvintele cele mai judicioase ce s'au scris asupra acestui subiect atât de important al iubirii. Pe lângă tendința fără rost a literaturii la îndemâna marelui public, adică a literaturii de mâna a doua, au trecere și o mulțime de sofisme care desarmează mai dinainte pe student în încercările lui de stăpânire de sine. Aceste sofisme se datoresc în cea mai mare parte medicilor. Ei le-au lansat ce acel ton hotărît și cu acea încredere neclintită pe care o au mulți dintre dânșii, când înfățișează ca axiome neîndoelnice niște judecăți scoase din inducțiuni cu adevărat copilărești. Și mai întâi ei citează exemplul animalelor, spre a dovedi seria întreagă de trebuințe firești ce au de îndeplinit aceste funcțiuni fiziologce. Ca și cum largile răstimpuri ale acestei funcțiuni la cea mai mare parte dintre animale nu s'ar îndrepta tocmai împotriva tezei, și pe de altă parte, n'ar fi tocmai spre onoarea omului de a ști să se deosebească de niște trebuințe curat animalice.

De altfel ce trebuință e aceea de care atâți oameni

1) Pasagiu citat de d-na Carlyle.

au putut să se lipsească ? Şi n'ai dreptul să fi uimit când citeşti în lucrarea unui medic celebru că „iubirea ţine în vieaţa omului un loc precumpănitor. Când ajungi la o anumită vârstă, atunci când nu mai poţi avea altă nădejde decât de a nu coborî prea iute povârnişul care duce la bătrâneţe, recunoşti că totul e deşertăciune, afară de iubire!" — iubirea fizică bine înţeles, căci nu e vorba de altceva în tot capitolul. Cum ! toate plăcerile intelectuale şi artistice, iubirea de natură, eforturile pentru îmbunătăţirea soartei săracilor şi a desmoşteniţilor societăţii, iubirea părintească, milostenia, toate acestea nu sunt nimic şi ai da toate acestea pentru o clipă de spasm, care ne pune la rând cu aproape toate animalele ? Că însuşi Renan a rostit cuvinte la fel, o înţelegem, fiindcă niciodată acest mare stilist n'a avut vreo preocupare umană în studiile lui. Optimismul lui de om mulţumit de sine, semn exterior al unui suflet la urma urmei mediocru, nu găseşte nimic respingător în aceste concepţii. Dar, ca un medic care în toate zilele e în luptă cu suferinţa omenească şi care în toate zilele vede oameni murind, să propovăduiască o asemenea părere, e ceva care te face să încremeneşti !

Să cercetăm cu toţii existenţa noastră, s'o cercetăm şi pe a altora. Nu e oare lucru vădit că la marea majoritate a ţăranilor, a lucrătorilor, a tuturor oamenilor care duc o vieaţă sănătoasă, activă, care nu mănâncă în fiecare zi până la indigestie şi nu stau douăsprezece ore în pat, la toţi aceştia dragostea ocupă o foarte restrânsă parte din preocupările vieţii. Că dragostea e totul pentru leneşi, aceasta o ştim, deoarece pentru ei se fac jurnale şi cărţi menite să-i atâţe. Dar cât de aspră le e pedeapsa ! La vârsta când aceste plăceri le sunt refuzate, pentru dânşii vieaţa se decolorează şi-şi pierde orice interes.

Părerea că în vieaţa noastră dragostea e totul, e însoţită adesea de sofisme tot atât de monstruoase.

Castitatea e declarată vătămătoare sănătății! Cu toate acestea nu se vede ca tagmele de călugări, pentru care castitatea e o regulă neclintită, să fie mai bântuite de boli decât lumea prostituției. Dacă ai închide într'o cameră, fără cărți, fără putința de a lucra pe un tânăr, de bună seamă că sugestia sensuală ar putea deveni de nebiruit și i-ar pricinui turburări grave, nu în sănătatea corpului, ci în inteligența lui. Dar pentru un tânăr activ, energic, sugestia nu ajunge niciodată să fie de neînfrânat. Încă odată, viramentele de fond, adică întrebuințarea în alt fel a înclinărilor fiziologice, sunt posibile și munca învinge curând dorințele pasionale.

Pe de altă parte primejdiile înfrânării, atât le proplematice, nu înseamnă nimic față de urmările excesului contrar. Când numai la Paris sunt două spitale pentru boli de acest fel, când pe fiecare an numărul bolnavilor atinși de înmoierea măduvei spinării și de ataxie locomotrice în urma exceselor, merge crescând, este cel puțin ridicol să vezi pe autorul unei cărți enorme de 1.500 de pagini, proclamând că înfrânarea e vătămătoare sănătății! Nu e oare vădit că, dimpotrivă, excesele amoroase sunt ruinătoare, pe când înfrânarea dă organismului și inteligenței o vigoare și o plinătate de energie admirabilă? Și apoi mijlocul de a birui poftele noastre stă oare în a le ceda totdeauna? Chiar și cei începători în psihologie știu că principalul caracter al oricăror pofte este un fel de lăcomie, de nesațiu, care se întărâtă cu atât mai mult cu cât îi cedezi mai ușor. Curios mod de a potoli îndrăzneala dușmanului, acela de a bate în retragere, de cum se ivește! A spera să potolești poftele sexuale prin îngăduințe, înseamnă a da dovadă mai cu seamă de o foarte mare necunoaștere de sine. Aici a ceda nu înseamnă a potoli, ci a întărâta. Spre a înfrâna sensualitatea, trebue să lupți în contra-i prin toate mijloacele.

Dar să lăsăm aceste teorii medicale; ele sunt atât

de naive, atât de copilăreşti, încât nu poţi vedea în acest fapt decât o nouă dovadă de neajunsul radical al studiilor logice, psihologice şi morale la cei mai mulţi dintre studenţii în medicină.

Trebue deci să luptăm împotriva dorinţelor. E adevărat că izbânda e grea, ea este însă triumful cel mai mare al stăpânirii de sine. Şi când obiceiul e să-ţi baţi joc de sufletul curat al unui tânăr de douăzeci de ani, când vezi în desfrâu o dovadă de bărbăţie, nu-i oare trist să te gândeşti la ciudata răsturnare a lucrurilor, produsă de acel limbaj de care am vorbit, de formulele găsite gata ? Puterea puterilor, vigoarea curată, voinţa desrobită, triumfătoare, nu e oare aceea de a rămânea stăpân în lupta împotriva acestui instinct atât de puternic ? Aici e bărbăţia, nu aiurea ; este în această stăpânire de sine. Biserica are dreptate când vede în castitate garanţia cea din urmă de energie a voinţei, energie care la rându-i garantează preotului putinţa tuturor celorlalte sacrificii.

Dar, dacă izbânda e posibilă, ea nu este uşoară. Aici, ca şi în altă parte cu cât cucerirea e mai de invidiat, cu atât ea cere mai multe sforţări şi o abilitate stăruitoare. Leacurile sunt felurite, cum sunt şi cauzele.

Inainte de toate trebue să îndepărtezi condiţiile care te predispun ; trebue să-ţi regulezi cu toată asprimea somnul, să nu te culci decât când eşti obosit şi să te dai jos din pat îndată ce te-ai trezit ; să te fereşti de un pat prea moale, care te îmbie dimineaţa să stai mult timp trândav. Dacă voinţa ţi-e prea slabă pentru a sări îndată în pat, va trebui să recurgi la cineva, fie şi plătindu-l pentru aceasta, care să te scoale din pat îndată, cu toate protestările.

Mai mult încă, studentul va trebui să aibă grijă de hrana lui ; să se ferească de mâncăruri care-l încălzesc prea tare, de carne prea multă, de vinuri

alese, vinuri tari cu care n'ai ce face la vârsta asta. Lucrul cel mai bun pentru dânsul este să-şi ia, pe cât posibil, departe de facultate, o locuinţă liniştită, veselă, cu aer şi soare mult şi să mănânce cât mai des acasă, ceva uşor de pregătit.

Trebue să se ferească de a sta prea mult jos ; să păstreze în camera lui aer curat, o temperatură mijlocie ; să iasă în fiecare seară şi să mediteze asupra lucrului de a doua zi, continuându-şi plimbarea până ce va obosi ; numai atunci să se culce. Aceste plimbări trebue să şi-le impuie tânărul pe orice fel de vreme. Un umorist englez observă că ploaia cade totdeauna mai tare şi vremea e cu mult mai rea pentru cel ce priveşte în stradă pe geam decât pentru cine nu se teme să iasă.

Să nu uităm că la tinerii care au un regim alimentar cumpătat şi care se ţin de regulile unei igiene înţelepte, imboldirile de ordin fiziologic nu sunt nici dese, nici greu de alungat şi că lupta împotriva sensualităţii ar fi uşoară dacă sugestiilor fizice ne le-ar ajuta stimulările de obârşie intelectuală cu imaginile şi cu atenţia lor.

Am studiat mai sus cu de-a-mănuntul raporturile strânse între inteligenţă şi pasiune. Pasiunea, oarbă din fire, n'are nicio putere fără ajutorul inteligenţei ; dacă izbuteşte să câştige complicitatea acesteea, pasiunea poate să se mărească şi să dea naştere, în interesul ei, unei mişcări năvalnice de idei şi de simţiminte ajutătoare, cărora nu se poate împotrivi nici voinţa cea mai oţelită. Tânărul trebue să aibă deci grija de a nu da pasiunii ajutorul gândirii sale. De asemenea nu trebue să uite că, în regulă generală, lupta directă împotriva sensualităţii e primejdioasă ; orice atenţie i se dă, chiar pentru a o combate, o întăreşte. Aici a avea curaj înseamnă a fugi ; a lupta, înseamnă a se înşela, a ataca duşmanul în front înseamnă a fi înfrânt.

Pe când marile cuceriri intelectuale se fac cuge-

tând necontenit asupra lor, izbânzile cele mari asupra sensualității se fac dacă nu ne gândim niciodată la dânsele. Trebue cu orice preț să împiedicăm întâlnirea ideilor cu ispita care abia se naște ; să împiedicăm ca imaginile sensuale care dorm încă în spirit să se deștepte una pe alta ; să ne ferim de a citi romane sau alte publicații cu cuprins pornografic.

Este în Diderot o pagină care face cât înghițirea unei substanțe afrodisiace din cele mai violente. Trebue să ne ferim de a privi ilustrațiile obscene, mai primejdioase chiar puntru liniștea sufletului decât descrieri atâtătoare. Să ne ferim de societatea camarazilor desfrânați ; trebue să prevedem împrejurările, ocaziile până în cele mai mici amănunte ; să nu lăsăm niciodată să fim surprinși de ispite. La început nu e decât o idee fără putere care se furișează în noi. Dacă în acest moment ești cu luare aminte, nimic mai ușor decât să alungi pe nepoftita, dar dacă lași imaginile să se deslușească, dacă simți plăcere a le deștepta și a te învoi cu dânsele, atunci e prea târziu.

Iată de ce leacul suveran e munca spiritului : când gândirea e viu ocupată, îmboldirile sfioase ale pasiunii sunt oprite fără nicio putere la pragul conștiinței ; să nu li se acorde nicio audiență, ele nu pot să intre decât numai atunci când spiritul e neocupat, căci e mult mai adevărat decât se crede că trândăvia e mama viciului. In clipele de visare, în momentele când mintea e neocupată, ispita se introduce în conștiință. Atenția îndreptându-se asupra ei, o întărește, o precizează. Amintirile întipărite în memorie se deșteaptă una pe alta și astfel ceata de aliați ai bestiei sensuale înaintează, organizându-se din ce în ce până în momentul când voința rațională se retrage, lăsând câmp liber puterilor animale.

De aceea putem spune fără teamă că ne vom înșela, că leneșul, trândavul, va fi foarte adesea robit sensualității sale, numai fiindcă golul gândirii lasă

conștiința deschisă sugestiilor sensuale, dar și fiindcă un om, un om tânăr ma ales, are nevoie de plăceri, de zguduiri puternice și când aceste plăceri, aceste zguduiri, nu te duci să le ceri dela munca intelectuală, dela distracțiile sănătoase și robuste, e fatal să le ceri mai tari și mai violente dela deprinderle vicioase sau dela desfrâu.

De aceea nu-i de ajuns să fii cu spiritul ocupat pentru a te împotrivi pasiunilor sensuale; trebue ca această ocupație să aducă ea plăcerea, mulțumirea unei munci rodnice. Munca risipită în zadar, atenția împrăștiată asupra prea multor obiecte, nu aduce nicio mulțumire, ci dimpotrivă, produce o iritare, o nemulțumire de sine, foarte vădită și aproape tot atât de prielnică deslănțuirii pasiunilor ca și lenea însăși. Numai munca metodică, ordonată, dă gândirii o preocupare puternică, continuă și trainică. Ea aduce mulțumirea pe care o gustă turiștii, simțindu-și propria lor vigoare și văzând piscul muntelui apropiindu-se din clipă în clipă. De asemenea, numai munca pune stavilă de granit copleșirii spiritului de către sugestiile sexuale.

Dacă la munca aceasta serioasă, alături și niște deprinderi viguroase, dacă știi să cauți plăcerile ce le-am arătat mai sus, nu mai rămâne pentru a fi salvat decât să dai năzuințelor vagi ce le deșteaptă pubertatea, satisfacții precise. Nimic nu e mai ușor la vârsta aceasta fericită dela optsprezece până la douăzeci și cenci de ani decât a te îndrăgosti de natură, cu munții ei, cu marea, cu pădurile ei și a iubi până la pasiune tot ce e frumos, mare, dătător de curaj, artele frumoase, literatura (literatura cea bună, bine înțeles) știința, fără a mai pune la socoteală orizonturile nouă ce oferă desvoltarea ideilor sociale, cui vrea să li se devoteze. Cât de bine va fi răsplătit pentru eforturile sale tânărul care va îndeplini un program ca acesta! Puterea lui mărită, inteligența sa desvoltată, sensibilitatea cultivată în mod nobil, îi

vor crea o vieaţă demnă de invidiat. Chiar înfrângerile suferite nu-i vor răpi nimic din demnitatea bărbătească, deoarece le va gusta amărăciunea şi va şti să se ridice cu hotărîre şi să reînceapă lupta. Chiar dacă o izbândă deplină nu e cu putinţă, nu înseamnă însă a fi biruitor în această luptă dacă nu vei fi şi învins adesea şi dacă nu-ţi vei primi cu inimă voioasă şi înfrângerile.

IV.

Trebue să studiem însă mai de aproape cele două forme ce ia sensualitatea în vieaţa studentului. Am mai spus-o : mijlocia moralităţii studenţilor este mediocră şi aceasta se datoreşte faptului că tinerii sunt aruncaţi în haosul vre-unui oraş mare, fără supraveghere şi fără călăuzire. De aceea un mare număr dintre ei îşi pierd vioiciunea şi puterile în amoruri josnice. Nimeni nu le deschide ochii. Ameţiţi de noul mediu, mult timp nu sunt în stare să împrăştie iluziile naive care servesc de temelie concepţiei lor despre vieaţa de student. Nimeni nu-i pune să cugete asupra plăcerilor lor şi de aceea nu ajung decât foarte târziu să-şi dea seamă de partea precumpănitoare ce are vanitatea în iubirile lor.

Camarazii pe care îi văd la birt, n usunt făcuţi ca să-i lumineze. Mulţi dintre dânşii au metrese şi unii, se înşeală ei înşişi, alţii, din famfaronadă, exagerează plăcerile situaţiei lor, fără a-şi da seama că aceste plăceri sunt foarte îndoielnice şi scump plătite. Ei sunt siliţi să trăiască în tovărăşia unor femei ordinare şi neinteligente, cărora trebue să le sufere capriciile, prostiile, îmbufnările şi gustul lor de risipă. Aceste fiinţe dau plăcerea materială, fără nicio mulţumire adevărată. Cea mai mare parte

dintre studenți au asemenea amante numai din vanitate, spre a se putea lăuda și a se plimba cu ele. Dacă nu le-ar ține „pentru galerie", nu le-ar putea suferi nici opt zile [1]). Este o lipsă desăvârșită de spirit critic: dacă pui plăcerile materiale și satisfacțiile vanității pe un taler al balanței, pe celălalt ar trebui să pui frumoasele dimineți de lucru rodnic și plăcut, pierdute și înlocuite prin zile întregi de indispoziție, de ruină fizică, de abrutizare. Ar trebui să pui călătoriile atât de instructive, al căror prilej îl pierzi, datoriile de plătit mai târziu, părerile de rău ale vârstei mature și toate mâhnirile și înjosirile momentului ce-l trăești.

Nu-i decât un singur leac: să fugi de primejdii și, dacă e prea târziu, să rupi cu hotărîre, să-ți schimbi mediul, să părăsești pe camarazii a căror înrâurire o crezi primejdioasă, să-ți schimbi la nevoie locuința și chiar cartierul. Trebue să adapți în gândire, în cuvinte și în fapte un fel de vieață potrivnică aceleea care ne face să suferim, dar mai ales trebue să supunem plăcerile datorite legăturilor cu „femeile de studenți" unui examen critic sever.

Dacă un student ar aplica timp de cincisprezece zile acestor amoruri trecătoare o bună metodă de prețuire; dacă, după o cercetare amănunțită, ar trece zilnic într'o coloană plăcerile și în cealaltă plictiselile, ar rămânea uimit, văzând rezultatul. Ar fi poate și mai uimit dacă în fiecare seară sau din două în două ore și-ar nota „starea sufletească". Ar începe să-și dea seama de amăgirea extraordinară care falșifică totalul fiecărei zile și care-l face să creadă că petrece sau a petrecut, când fiecare moment de peste zi, luat în sine, e mai degrabă un moment de plictiseală, de desgust, sau, în cazul cel mai bun, de

1) A se vedea în această privință un frumos capitol în „Testament literar" al lui Maxim de Campe; „Amurgul", „Vanitatea".

nepăsare. Rătăcirea se datorește unui fenomen ciudat de auto-sugestie, care alungă amintirea realității și pune în locu-i o amintire născocită și mincinoasă. Această pseudo-amintire e o stare în întregime închipuită ; e starea de conștiință *așteptată,* care după o naivă iluzie *ar fi trebuit să existe,* dar care n'a fost niciun moment prezentă în conștiință.

Puterea de iluzie în această privință e atât de mare încât foarte adesea omul nu dă nicio atenție stării prezente, reale a sufletului său, fiindcă această stare reală nu se potrivește cu ceea ce crede el că trebue să se producă. Ei bine, nicăieri această iluzie nu-i mai puternică și mai vătămătoare decât la student când își prețuește plăcerile ce-i oferă femeile.

O mai spunem odată : aproape toate clipele petrecute în aceste nenorocite momente cu creierul îmbâcsit de idei vulgare și neghioabe, pline de capricii de nesuferit, sunt în sine neplăcute, iar suma acestor momnete neplăcute, se transformă într'o amintire plăcută numai sub înrâurirea vanității.

Nu ne temem a repeta : nu se ține socoteală nici de timpul risipit, nici de banii cheltuiți prosteşte, nici de ruina intelectuală, care urmează după abuzuri ; nu te gândești la mulțumirile jertfite, la muzeele ce ai fi putut vizita, la cărțile alese ce ai fi putut citi ; uiți sacrificiul unor conversații inteligente, a unei plimbări cu niște buni amici ; nu te gândești că desgustul care te cuprinde în urma orgiei, este unul din cele mai triste ale existenței și din cele mai vrednice de dispreț ; nu te gândești că te lipsești în timpul vacanței de o călătorie în Alpi, în Pirinei sau în Bretania ; uiți că numai cu prețul câtorva nopți de toropeală ai fi putut face o călătorie în Belgia, în Olanda, pe malul Rinului sau în Italia ; nu te gândești deloc la secerișul bogat de amintiri ce le înmagazinează în memorie călătoriile la vârsta de douăzeci de ani, amintiri pe care le rechemi mai

târziu și care dau atâta farmec zilelor de tristețe și de griji plictisitoare. Mai pierzi pé lângă acestea cărțile frumoase de artă și descrierile de călătorii, gravurile, tablourile: tovarăși credincioși de toată vieața, pe care i-ai avea la îndemână în timpul lungilor seri de iarnă, dar pe care nu le cumperi.

Insăși vanitatea, mulțumită de această nevoie de a se afișa, e de calitate cu totul inferioară. Ea nu prețuește de bună seamă cât mândria succeselor datorite muncii, nici chiar cât miile de vanități scuzabile ale studentului mândru de a-și arăta modestele lui comori artistice, sau de a-și povesti călătoriile. Vieața studentului care „petrece", este dar o vieață îngrozitor de monotonă, îngrozitor de stearpă și pe lângă acestea, neroadă, neroadă până la desgust.

V.

Urmările sociale ale prostituției sunt din cele mai nenorocite; vieața atât de tristă numită, prin răstălmăcire de sigur, „vieața veselă", pregătește pe tineri la o morală din cele mai proaste și adesea la o grozavă uitare de sine. In sfârșit primejdiile care amenință sănătatea studentului, sunt atât de mari și e atât de durabilă resfrângerea ce va avea asupra anilor următori risipa de bani și de timp, încât pentru toate motivele acestea, crdem că nu e nevoie să mai arătăm cât sunt de reprobabile aceste obișnuințe vicioase.

Trebue să mai vorbim încă de un viciu din cele mai urîte și mai grave. E vorba de un viciu care n'are prin el însuși nimic atrăgător; nicio chestie de vanitate nu vine să falșifice prețuirea plăcerilor ce înlesnește acest viciu. Este pur și simplu un viciu și un viciu rușinos care se ascunde, e fără îndoială un

beteşug, o stare patologică foarte lămurită, un viciu care acelui ce-i cade victimă îi pricinueşte numai păreri de rău. Toate aceste motive fac ca tratamentul să fie simplu, vindecarea sigură. Niciun sofism nu acoperă urâciunea acestei obişnuinţe. Niciun romancier, niciun poet nu i-a cântat până acum, după cât ştiu, deliciile şi gloria. Niciun tată de familie nu spune fiului său: „du-te, fă şi tu aşa, tinereţă; tineretul trebue să-şi trăiască vieaţa!" Lucru ciudat: nu se vede nici ca acest viciu să fie încurajat de d-nii medici, după ce au afirmat că desfrâul e necesar sănătăţii. Numai dragostea, aşa numita dragoste cu o vădită inconsecvenţă, se declară împotriva acestei forme simple, atât de economică şi atât de sigură a amorului fizic. Dacă îndeplinirea funcţiilor fiziologice este sfântă, nu s'ar putea explica excluderea acestei satisfacţii, singură la îndemâna studenţilor timizi, săraci sau sluţi. Nu se poate trage din purtarea lor un blam împotriva acestui viciu, care nu face decât să vateme sănătatea generală a aceluia care o practică; nu dă naştere la boli sexuale, nu face alte victime afară de dânsul, nu lasă copii abandonaţi, nu pricinueşte nici sinucideri, nici drame familiare. Nenorocitul student căzut pradă acestui viciu nu lasă, când iese din facultate, pe nimeni care să-l blesteme toată vieaţa [1]).

E sigur că cel atins de această boală e redus la propriile lui sensaţii, fără amestec de sentimente străine lui. Aceasta face ca lupta să fie, nu vom zice uşoară, ci cu putinţă. Şi aici trebuinţa e puţin lucru, e cu putinţă să operezi, cum am mai spus, „un viriament de fonduri" şi să treci la alt capitol din buget prisosul de putere. Tot răul vine din imaginaţie, de acea lucrul cel mai cuminte e ca odată ce o asemenea sugestie ţi se ridică în conştiinţă şi te simţi

1) Toate aceste afirmări negative, sunt numai ipotetice. Se cunosc urmări tragice ale viciului de care e vorba (n. tr.).

învins de mai înainte să pleci şi să-ţi cauţi societatea sau să te aşterni la lucru cu bărbăţie. Mai cu seamă aici lupta directă e primejdioasă şi poţi birui numai fugind. Trebue să-ţi vezi de drum, după cum faci când te latră câinii, şi care te latră cu atât mai mult cu cât le dai mai multă atenţie. Dacă izbânda desăvârşită e cu neputinţă, trebue cel puţin să te sileşti să faci ca înfrângerile să fie cât mai rare cu putinţă, mai îndepărtate unele de altele.

Să adăugăm că principala cauză a acestui viciu e tot pustiul minţii, care lasă ca sugestiile să capete toată puterea, cum şi lipsa de îmbolduri sănătoase şi puternice. Lucrul cel mai bun este deci şi de astă dată munca metodică, adică rodnică şi voioasă şi o vieaţă bogată în plăceri active şi energice.

CAPITOLUL II

Duşmanii ce trebuesc combătuţi: camarazii, etc.

Terminând partea principală a lucrării noastre, ne rămâne acum să trecem repede în revistă primejdiile secundare care ameninţă munca studentului Intâia lui datorie este evident să-şi aleagă cu îngrijire camarazii. Sub masca de priteni va găsi în jurul său pe cei mai mari duşmani ai viitorului lui. In primul rând un oarecare număr de tineri bogaţi, care răzgâiaţi de acasă, deprinşi cu o vieaţă de lenevie şi neavând grija zilei de mâine, îşi pierd prostesţe tinereţea pregătindu-şi astfel nimicnicia vârstei mature şi care, siliţi să-şi mărturisească sie-şi că sunt oarecum de dispreţuit, îşi bat joc de sârguinţa celor muncitori, pentru a-şi ascunde acest dispreţ propriu.

Este însă şi un altfel de tineri şi mai de temut şi care încă de prin liceu îşi exercită înrâurirea lor ne-

norocită. Aceştia sunt cei pesimişti din cauza slăbiciunii lor, cei descurajaţi înainte de luptă. Ca toţi neputincioşii, ei sunt peste măsură de invidioşi, fătarnici şi de o gelozie josnică. Această stare urâcioasă de spirit face din ei prozeliţi ai unei anumite credinţe, apostoli răbdători şi plini de stăruinţă. Scopul lor pare a fi de a descuraja bunele voinţe ; ei exercită în fiecare clipă o acţiune moleşitoare. Pândind slăbiciunile fiecăruia, ajung la urmă să câştige o înrâurire vătămătoare. Conştienţi de slăbiciunea şi de tristul viitor ce-i aşteaaptă, găsesc un fel de plăcere să împiedice pe alţii dela orice eforturi.

Alţii dintre ei sunt simpli leneşi, care vor îndemna, vor sfătui pe camarazii lor de a nu face nimic ; vor căuta să-i atragă la berărie, le vor înlesni ocaziile de desfrâu. Studenţii francezi sunt cu mult superiori în unele privinţe altor studenţi, închişi cu grijă în societăţile ce-şi formează şi care le iau orice iniţiativă, orice independenţă, îndemnându-i adesea să bea fără măsură. Francezii sunt mai cumpătaţi şi mai stăpâni pe sine, dar în cea mai mare parte ei se laudă numai cu libertatea de care se bucură. De fapt, deşi lăsaţi de capul lor într'un oraş mare, ei poartă pretutindeni cu dânşii un simţ de supunere foarte aspru, un fel de robie ce-şi impun, fiindcă au acest simţimânt într'înşii. Vanitatea atât de mare la douăzeci de ani îi face să se supuie fără murmur opiniei publice, adică opiniei unor camarazi, care pot fi cei mai răi derbedei, dar prin îndrăzneala lor îşi iau aere de autoritate ; se înfăţişează ca oameni siguri de sine, îşi iau un ton care nu admite răspuns şi se folosesc de termeni violenţi pentru a vesteji purtarea cuminte şi cinstită a celor buni.

Aceşti îndrăzneţi au totdeauna toate calităţile care impun voinţelor slabe şi dau tonul tuturor acelora care vin în atingere cu dânşii. Autoritatea lor se măreşte prin puterea ce le dau ucenicii ademeniţi care primesc orbeşte o vieaţă de plăceri, vieaţa cea

mai obositoare, cea mai pustie, cea mai neghioabă ce-și poate închipui cineva, ca fiind adevărata viață de student. Ei își ruinează astfel sănătatea și inteligența, spre a fi pe placul acelora pe care îi admira până într'atâta încât îi imită în modul cel mai slugarnic. „Dacă ne-am mărgini numai la viciile noastre proprii, observă Chesterfield, puțini oameni ar fi așa de vicioși cum sunt“ [1]). „A te distinge, a străluci, ca tinerii care duc o viață de plăceri“ înseamnă, după cum spune același autor, „a străluci ca un lemn putred în întuneric“.

Un tânăr cu adevărat independent, e acela care respinge asemenea sugestii, care știe să dea acestui fel de fericire numele ei adevărat de corvadă obositoare și primejdioasă. El știe să refuze îndemnuri de acest fel, politicos, dar nestrămutat. Nu se va lăsa a fi luat în râs, se va feri de orice încercare de discuție asupra muncii și asupra chestiilor de plăcere, el cunoscând în această privință soluția cea mai adevărată. Știe că marea majoritate a camarazilor săi nu s'au gândit niciodată la cârmuirea propriei lor vieți; știe că aceștia sunt duși ca de un vârtej, ca niște jucării inconștiente, aruncați în toate direcțiile de puterile exterioare, iar părerii lor nu-i dă mai multă importanță decât dă un medic alienist desechilibraților pe care-i examinează. Cum adică, fiindcă acești tineri au niște prejudecăți absurde, acei care-și dau seama de această absurditate, trebue să se supună felului lor de a vedea, să-și sacrifice libertatea, sănătatea, mulțumirile rodnice ale muncii, spre a nu le auzi ironiile, batjocurile și a merita bunăvoința sau chiar admirația lor? Știind că plăcerile acelor tineri nu sunt decât oboseală și buimăcire, e bine oare să se amestece în gălăgia lor? Știind că viața lor de toate zilele nu e decât un canal de scurgere a mediocrității și a grosolăniilor

1) Scrisorile lui Chesterfield către fiul său.

gloatei, vor suferi autoritatea epitetelor, a asociațiilor lor de cuvinte, de formule, de pretinse axiome care servesc numai să legitimeze triumful bestiei din om asupra voinței raționale ?

Niciodată tânărul sănătos la trup și la minte nu va primi o asemenea lepădare de sine. Mai bine să fugă de căzărmile studențești, să-și caute într'o mahala depărtată o locuință care să-l puie la adăpost de camarazii care n'au nicio treabă ; o odaie drăgălașă curată, aranjată cu gust, înveselită de lumina soarelui și de verdeață, dacă se poate ; trebue să caute tovărășia unor oameni superiori, să viziteze pe profesorii săi, să-i puie în curent cu lucrările lui, cu necazurile și cu nădejdiile lui, căutând printre dânșii un fel de director de conștiință. In locul berăriei și cafenelei să viziteze metodic muzeele sau să se plimbe la țară, ori să stea de vorbă acasă cu vreun amic cu judecată sănătoasă și spirit înalt.

Cât despre atitudinea studentului față de societățile de camarazi, aceasta trebue să fie de o simpatie desăvârșită. Cei mai mulți tineri nu pot decât să câștige părăsind cafeneaua pentru adunările studențești ; vor găsi de sigur acolo un mediu cam mediocru, dar se pot găsi și elemente superioare cu care vor lega cunoștință și se vor împrieteni. Singura primejdie foarte mare, pentru student, dar nu mai mare decât viața de cafenea, sunt acele deprinderi care-și înfig adânc rădăcinile în reguinile întunecoase ale activității noastre și încet, încet îi stăpânesc întreaga voință oprind-o pe loc, întocmai cum Guliver a fost țintuit de pământ cu mii de legături prin firile lui de păr pe care piticii le legaseră de țăruși mici în pământ.

Din când în când studentul e nevoit să primească imboldurile camarazilor ; trebue „să-și facă partida" obișnuită care, în săli adesea pline de fum de tutun și într'o nemișcare vătămătoare, îi consumă orele, datorite plimbării în aer liber. O altă primejdie

foarte mare e grămada de ziare și de reviste care împrăștie spiritul, îl resfiră și prin urmare îi nimicesc puterile. Gândirea capătă o aţâţare, o înfrigurare, întocmai ca acele pe care le dau corpului diferitele stimulente și această aţâţare a spiritului, este îndoit de ruinătoare ; ruinătoare prin ea însăși și prin sterilitatea ulterioară. Cine nu-i rău dispus și enervat după citirea a opt sau zece ziare și cine n'a fost îndemnat să compare oboseala nervoasă, dăunătoare sănătăţii, care urmează după această citire cu mulţumirea viguroasă și adânc simţită ce ţi-o dă munca metodică, rodnică și folositoare.

Se cere o condiţie : tânărul să rămână stăpân pe sine, această citire de ziare să nu devie o deprindere păgubitoare, o risipire a puterilor mintale ; studentul poate găsi acasă la dânsul o distracţie moi folositoare și mai odihnitoare, de pildă voia bună și râsetele unor camarazi veseli și chiar discuţiile sugestive. Sunt destule posibilităţi de a se găsi elementele bune ale unei societăţi de camarazi aleși. După cum tiparul a desrobit inteligenta, punând la îndemâna spiritelor independente operele marelor genii ale tuturor timpurilor, asociaţiile de studenţi desrobesc pe fiecare din ei de legăturile banale dela birt, de întâlnirile întâmplătoare și-l pun în atingere cu spirite și caractere foarte diferite unul de altul și printre care pot găsi amici după inima lor. Fără aceste asociaţii, relaţiile ar fi rămas o chestie de noroc. Aceste „expoziţii de suflete", cum se numesc asociaţiile de tineri, îngădue grupările de spirite și caractere simpatice, fie prin asemănare, fie prin contrast, grupări trebuitoare educaţiei de sine, după cum vom vedea.

Cât despre relaţiile cu „lumea mare", studentul nu poate câștiga de aici decât ceea ce se numește o purtare „desghețată" și acel lustru de „distincţie" ; acesta e singurul folos ce poate trage. Ceea ce se cheamă „lume", mai ales în provincie, nu e o socie-

tate menită să oţelească inteligenţa nici caracterul. Morala e acolo de o inferioritate întristătoare şi de o făţărnicie fără margini. Banul legitimează totul. Singura religie este adoraţia slugarnică a bogăţiei. Tânărul nu poate primi aici vreo lecţie mai presus de nivelul mijlociu, foarte coborît, al conştiinţelor ; de bună seamă că nu primeşte acolo nicio lecţie de cumpătare. Nu se poate învăţa în această lume nici a stima superioritatea inteligenţei sau a caracterului. Din cauza lipsei de orice cultură temeinică, oamenii de lume sunt strâns legaţi de prejudecăţile stăpânitoare. Prostia fiind molipsitoare, nu trebue mult timp ca tânărul care frecventează această societate să vadă cum se spulberă ideile lui cele mai scumpe şi ceea ce este mai grav ,el va ajunge să-şi bată joc de generoasa lui indignare de altădată împotriva unei stări sociale defectuoase şi de setea lui de dreptate şi de sacrificiu.

Lumea îl va modela în curând pe acest tânăr după tipicul ei : nepăsător faţă de tot ce nu e grija de carieră. Ii va lua orice adevărată raţiune de a trăi şi va seca într'însul izvorul entuziasmului. Se va chema că a progresat, când va fi ajuns unul din acei oameni care „privesc totdeauna, ascultă, dar nu cugetă niciodată", pe care Mariveaux [1]) îi compară cu drept cuvânt cu nişte oameni care şi-ar petrece vieaţa numai la fereastră. Se va chema că a progresat când va ajunge să trăiască fără a se interesa de nimic ; silit, spre a-şi ascunde sie-şi pustiul grozav de plctisitor al existenţei sale, să se supuie îndatoririlor tiranice care fac dn vieaţa omului de lume veaţa cea ma plicticoasă şi mai neroadă totdeodată, ce se poate închipui şi de o monotonie pentru care nu se găseşte leac. Orice discuţie asupra unor lucruri care ar produce păreri deosebite, trec drept semnul unei educaţii rele şi convorbirea nu se în-

1) „Vieaţa Marianei" partea V-ă.

vârteşte decât asupra unor nimicuri. Un tânăr inteligent şi de caracter, e străin pentru dânşii; nu numai că-şi pierde astfel vremea degeaba dar îşi lasă acolo totdeauna ceva din vigoarea lui morală. E de o mie de ori mai folositoare convorbirea cu camarazii; ciocnirea violentă a părerilor, discuțiile, ca ale eroilor lui Omer, presărate cu observații spirituale pasionate.

CAPITOLUL III

Duşmanii ce avem de combătut: sofismele leneşilor.

I.

Lenea, ca toate patimile, caută a se legitima prin inteligență. Şi fiindcă cea mai mare parte dintre oamenii mici nu încearcă să combată tendințele inferioare din ei, putem prevedea că axiomele solemne, dictonele cu aere grozave, nu vor lipsi pentru a scuza şi chiar a preamări pe leneşi.

Am studiat până acum şi sperăm că am sguduit definitiv credința în neschimbarea caracterului primit la naştere. Am văzut în această naivă teorie un exemplu al puterii ce au cuvintele de a ne face să credem în unitatea lucrurilor pe care le indică; nu vom mai vorbi despre această credință decât numai spre a observa ce puternic sprijin dă ea moliciunii şi lenei noastre. Ea şi-a găsit poate principalul sprijin al puterii sale în revolta noastră împotriva încetinelei cuceriri de noi înşine şi, printr'o justă răsplată ea dă lenei noastre însutit puterea ce a împrumutat dela dânsa. Această teorie nu e de altfel decât unul din ajutoarele ce le găseşte lenea în arsenalul maximelor născocite de partizanii ei. Diavolul, zice o fabulă de demult, e silit să-şi varieze

ademenirile, spre a ispiti pe ceilalţi vicioşi, pentru leneşi însă nu-i nevoie de aşa ceva. Ei înhaţă şi înghit momelile cele mai grosolane şi înfricoşatul pescuitor e sigur că va prinde ceva de fiecare dată. Intr'adevăr nicio pasiune nu-i mai grăbită a primi îndreptăţirile cele mai falşe, cele mai naive.

E o plângere generală printre studenţi : cei care sunt siliţi, spre a putea trăi, să primească o funcţie de pedagog sau de profesor la vreun institut sau de meditatori în familie, chiar şi acei care trebue să dea câteva lecţii, declară pe întrecute că munca materială îi absoarbe. Timpul este însă totdeauna bun platnic pentru cel ce ştie ce să facă cu dânsul. E cu neputinţă ca în cele douăzeci şi patru de ore ce trec de pe o zi la alta, să nu poţi găsi cele patru ore trebuitoare şi care sunt deajuns oricui pentru o temeinică cultură intelectuală. Sunt deajuns câteva ore pe zi dacă ai grijă să-ţi păstrezi pentru studiu timpul în care spiritul e stăpân pe toată vigoarea, pe toate resursele tale.

Dacă pe lângă aceste ore de atenţie încordată mai adaugi, pentru însemnarea notelor, copierea lor, punerea în regulă a materiei, întrebuinţarea momentelor care de obiceiu se pierd prosteşte, vom vedea că nu e nicio carieră care să nu îngădue, pe lângă împlinirea obligaţiilor acelei cariere, cea mai largă desvoltare a spiritului. Cu atât mai mult cu cât, după cum am văzut, profesiunile mai puţin tipicare în aparenţă, ca advocatura, medicina, profesoratul, după câtva timp înceteaează aproape cu desăvârşire a pune la contribuţie inteligenţa. După câţiva ani, profesorul îşi ştie cursul ; avocatul şi medicul nu mai dau decât foarte rar de vreun caz nou. Aceasta şi explică cum în posturile cele mai înalte găseşti oameni neremarcabili in specialitatea lor, care fără a-şi da seama şi-au lăsat facultăţile superioare să ruginească din lipsă de exerciţiu ; care, în afară de ocupaţiile lor obligatorii, sunt de o prostie care te pune

în uimire. Oboseala profesorului, între alții, nu e cât de puțin de natură intelectuală. Ea provine din istovirea mușchilor, care contribue la rostirea cuvintelor și fiindcă mușchii aceștia formează un grup restrâns, se obosesc repede. Dar această oboseală locală n'are decât o înrâurire slabă asupra stării puterilor generale și nu exclude de loc putința muncii intelectuale.

De altfel mulți oameni recunosc, când îi strângi cu ușa, că ar putea găsi trei sau patru ore pe zi pentru studii, dar, zic ei, pentru cât este de făcut, ar trebui să lucreze nu trei, ci șase ore pe zi și atunci preferă să nu facă nimic. Dar cine nu face asemenea socoteli de om leneș și se pune la lucru harnic, studiind câte trei ore pe zi, va vedea, lucrând, că e tot una dacă lucrează cineva șase luni câte trei ore pe zi ori trei luni câte șase ore pe zi, aceasta însă numai în privința lucrului nu și în privința urmărilor, căci, după cum spune Leibnitz „spiritul nostru departe de a se oțeli prin prisosul de muncă, dimpotrivă se tocește".

Alți leneși recunosc că timpul nu le lipsește, dar zic ei, e nefolositor să te așezi la lucru când nu ești dispus. Spiritul greoiu, somnoros, nu face nimic de seamă. De aceea, adaugă ei, am renunțat de a mai lucra dimineața, când pierdem o mulțime de timp până ce ne apucăm de lucru. Este o profundă eroare, dacă ai dormit bine, poți *totdeauna,* silindu-te, să te apuci de lucru, după un sfert de oră. N'am văzut niciodată un tânăr, dacă a dormit bine noaptea, să nu fie răsplătit printr'o muncă rodnică, pentru stăruința lui împotriva acestei somnolențe matinale ; inteligența se deșteaptă curând, se mișcă cu înlesnire, iar această pretinsă toropeală a inteligenței nu-i altceva decât toropeala voinței.

II.

Nu putem trece în revistă toate sofismele lenei. Dar, într'o carte menită a folosi tinerilor care muncesc, trebue să relevăm una din axiomele cele mai vătămătoare; o axiomă enunţată, formulată cu multă uşurinţă de oameni care sunt departe de a-şi da seama de ravagiile ce pricinuesc cuvintele lor.

Tinerii care vor să muncească şi pe care condiţiile lor de vieaţă îi silesc să stea în vreun orăşel, sunt descurajaţi dinainte, auzind cum se repetă peste tot locul că munca intelectuală nu e cu putinţă decât în universităţile cele mari. In Franţa se aude adesea spunându-se că munca nu-i cu putinţă decât la Paris. Nu se poate ceva mai nenorocit şi mai descurajator decât această afirmaţie repetată solemn de oameni de talent. Ea nu conţine decât o foarte mică parte de adevăr. Orice autoritate s'ar putea cita spre a o sprijini, e cu desăvârşire falsă.

Mai întâi are împotriva-i faptele. Cea mai mare parte dintre cugetătorii cei mari şi-au desăvârşit concepţiile în singurătate. Descartes, Spinoza, Kant, Rousseau, Darwin, Stuart Mill, Renouvier, Spencer, Tolstoi, care au schimbat cugetarea omenirii asupra atâtor lucruri, îşi datoresc singurătăţii cele mai multe din izbânzile lor. Şi într'adevăr, în natura muncii intelectuale nu e nimic care să aibă nevoie de şederea în Capitală. Că în Franţa numai Parisul consfinţeşte talentele, că numai el poate organiza în jurul omului care a biruit, o reclamă mereu reînnoită, o credem. Din cauza centralizării noastre peste măsură, atenţia întreagă ne este îndreptată în spre Paris şi numai în acest focar, spre care se îndreaptă privirile tuturora, reputaţiile devin răsunătoare. Dar

acest privilegiu nu este numai al talentului în special; deoarece și un ucigaș vestit oarecare, se bucură de o reclamă la fel cu a unui scriitor, ale cărui opere vor dura veacuri. Afară de acestea dacă Parisul este trebuitor pentru a pune în lumină numele celebre nu este de loc trebuitor și în timpul lungei perioade de muncă, de eforturi care trebue să premeargă primelor succese.

Că au unii neapărată nevoie de Paris, fizicienii, psihofizicienii, care au trebuință de laboratoare, aceasta nu e de loc dovedit și ar înceta cu desăvârșire de a fi adevărat, dacă facultățile ridicate la rangul de universități cu dreptul dea avea și a-și procura anumite lucruri, și-ar putea desvolta mai mult instalațiile lor[1]). Aceste universități ar aduce o nouă dovadă de legea formulată de Haegel, marele naturalist german, că producțiile științifice ale universităților sunt în proporție inversă cu mărimea lor. Și aceasta din cauză că în știință, ca și aiurea, vigoarea spiritului, inițiativa, pasiunea cercetării, pot înlocui ajutoarele materiale și pot face minuni cu mijloace puține, pe când cu laboratoarele strălucite, puterea gândirii rămâne sterilă. Ceea ce e important deci în aceasta, e de a avea entuziasmul care, *acesta* face lucrările cele mari. Un laborator nu ne servește decât pentru *verificarea* ideilor preconcepute ; ideea este descoperirea și nu aparatul sugerează idei.

In afară de ramurile științei rămâne istoria care are nevoie de documente, și care trebue să le cercetezi acolo unde se găsesc, dar filosofia, literatura, filosofia istoriei și, dintre științe, matematicile, zoo-

1) E locul a se exprima surprinderea și mâhnirea că un proiect al senatorlui Liard, privitor la universitățile regionale, a fost respins de Senat, în urma intervenției unui fost profesor de filosofie, d-l Challemel-Lacourt. Acest proiect urmărea să asigure libertatea profesorilor diferitelor facultăți, liberând cu desăvârșire gândirea științifică de orice ingerințe străine și, mai mult. era un minunat mjloc de descentralzare intelectuală.

logia, chimia vegetală, geologia, au ele oare nevoie neapărată de şederea într'un oraş mare? Dacă talentul nu stă atât în absorbirea multor materii, cât în asimilarea materiilor alese şi dacă spiritele de valoare se disting mai cu seamă prin puterea lor de a organiza faptele observate sau culese şi a le da vieaţă, cine nu vede că după cercetările noastre în biblioteci, trebue să urmeze perioade lungi de meditaţie şi de linişte?

Chiar bibliotecile acestea atât de mari, au serioase neajunsuri. Cu înlesnirea de a vedea ceea ce înaintaşii noştrii au gândit despre chestiunile care ne interesează, ajungem a pierde obiceiul de a gândi prin noi înşine. Şi cum nicio putere nu slăbeşte mai curând din lipsă de exerciţii decât puterea sforţării personale, ajungem foarte repede a înlocui totdeauna şi pretutindeni eforturile de cercetări active, personale, prin eforturi de memorie. Mai totdeauna capacitatea de gândire personală e invers proporţională cu bogăţia ajutoarelor ce ni le pune la îndemână mediul în care trăim. Pentru aceste motive, studenţii înzestraţi cu o memorie foarte bună, sunt totdeauna inferiori camarazilor lor, mai puţin înzestraţi. Aceştia din urmă, neîncrezători în capacitatea lor de ţinere în memorie, recurg la ea cât se poate de puţin. Ei fac o alegere scrupuloasă a materiilor pe care repetiţia ne-o va introduce în memorie, nu-i încredinţează decât ce-i este esenţial, lăsând ca uitarea să secere tot ce-i întâmplător. Şi apoi e nevoie ca ceea ce e esenţial să se organizeze repede şi temeinic. O asemenea memorie e ca un fel de armată de elită puternic „încadrată". De aceea tânărul care n'are la îndemână marile biblioteci, să se înconjure numai de cărţi alese cu cea mai mare îngrijire, să le citească cu luare aminte, să mediteze asupra lor, supunându-le criticei, înlocuind ceea ce lipseşte prin observaţia personală şi

prin eforturi de pătrundere care oțelesc minunat spiritul [1]).

Liniștea meditativă e numai decât trebuitoare pentru lucrarea de organizare de care vorbim și e greu să ai la Paris această liniște. Pe lângă că nu vei avea niciodată aici acea liniște desăvârșită pe care o găsești la țară și unde să „auzi întru câtva gândurile", ca să zicem așa, dar și mediul igienic al marelui oraș e din cele mai puțin prielnice. Orizontul dinaintea ferestrei tale, astupat de mulțimea coșurilor de fabrici și a tuburilor de aerisire a canalurilor, acest mediu nefiresc și de supra-excitație, această ședere pe loc, fie din plăcere, fie pentru studiu, totul contribue la ruinarea sănătății.

Mai mult încă, la Paris ajungi la urmă să capeți ceva din sbuciumul gol care e un fel de caracteristică a acelor care locuesc în orașele mari. Sunt aici prea multe impresii care fierb în jurul tău. Și în sbuciumul acesta ajungi la urmă de-ți pierzi mult din personalitatea ta. Atenția se îndreaptă mereu asupra lucrurilor mici, aceasta tocmai din cauză că e greu să te reculegi în goana aceasta, și fiindcă ești prea supus modei. Mai adaugă că însuși lucrul are aici ceva înfrigurat și nesănătos. Spre a te convinge n'ai decât să citești ancheta foarte instructivă și foarte sinceră făcută de Huret [2]) și vei vedea cât de mult se resimte starea muncitorilor intelectuali de toate cauzele de atâțare dimprejur. Vei vedea urmările vieții într'un mediu de enervați și te va cuprinde mila pentru suferințele acestor tineri care ajung la urma urmei foarte nenorociți. Când vedem deci câtă enervare poate produce șederea în strâmtoare, la catul al patrulea, într'o stradă plină de gălăgie, departe de câmp și de pădure, se pune în

1) Pentru aceasta este însă necesar ca autorii și editurile să puie la îndemâna tinerilor studioși cartea de știință cu prețuri accesibile și celor cu mijloace restrânse (n. tr.).

2) Jules Huret, „Anchetă asupra evoluției literare".

adevăr întrebarea ce ar putea să adauge starea de lucruri valorii intelectuale a unui tânăr?

Să nu mi se vorbească de societatea în care intri la Paris. Din fundul unui sătişor poţi fi în atingere cele mai înalte spirite contimporane. Pentru aceasta n'ai decât să le cumperi volumele [1]). Aceşti oameni mari punând în operele ce scriu tot geniul lor şi fiindcă de obiceiu nu le place să vorbească de lucrările ce pregătesc, ei socotesc prezenţa, societatea altora numai ca o întrerupere, fie şi plăcută, dela lucru şi de aceea folosul intelectual pe care un tânăr l-ar putea trage din contactul cu dânşii, e tot atât de neînsemnat pe cât de mare ar putea fi acela ce l-ar trage din meditaţia asupra lucrărilor lor. Foloasele însemnate ce poate avea un tânăr hotărît şi de talent din atare legături, este numai nobila râvnă pe care o simţi pipăind întru câtva rezultatele unei vieţi de muncă. Dar astfel de legături sunt privilegiul unei foarte mici minorităţi.

Singurul câştig însemnat şi care este de preţuit, al şederii la Paris, este cultura estetică ce o poţi căpăta: muzică, pictură, sculptură, oratorie; pentru toate acestea găseşti în adevăr în acest uriaş oraş minunat o iniţiere artistică, care în cele mai multe oraşe din provincie lipseşte. Dar, odată căpătată această iniţiere, provincia pune la îndemâna muncitorului intelectual multe mijloace, dacă va şti să le întrebuinţeze cu folos.

De altfel a fi provincial nu înseamnă a locui într'un sătişor, reşedinţă de subprefectură. Poate să fie cineva provincial la Paris, căci dacă acest nume are vreun înţeles, nu poate însemna altceva decât lipsa oricărei preocupări superioare. Provincialul e omul a cărui minte e plină numai cu intrigi fără însemnătate, care în vieaţă nu găseşte altceva decât să mănânce, să bea, să doarmă şi să câştige parale;

1) Vezi n. tr. din pagina precedentă, privitor la cărţi şi şi biblioteci.

e burtă-verdele care n'are altă treabă mai bună decât să fumeze și să joace cărți, să facă glume grosolane cu oamenii de același nivel [1]), dar dacă în provincie fie chiar și într'un sat, un tânăr are simțul naturii și dacă stă în legătură cu cei mai mari cugetători, mai mult decât sigur că nu merită le loc epitetul cu sens insultător de „provincial".

Și câte compensații nu oferă această depărtare de centrele mari ! Câțiva autori au asemănat orășelele cu niște mânăstiri. Și în adevăr găsești în multe din aceste localități o liniște, o tăcere religioasă ; îți poți urmări aici mersul gândirii, fără a fi mereu distrat de mediul înconjurător. Nu mai e acea împrăștiere a spiritului. Trăești adâncit în tine ; te bucuri de gândirea ta. In această liniște neturburată, impresiile fiind mai rare, ele câștigă în adâncime. Ideile se deșteaptă unele pe altele, se grupează după înrudirile lor ; amintirile își recapătă viața, iar creșterea înceată, liniștită și puternică a inteligenței, e mult superioară desvoltării pripite, neegale și înfrigurate ce primești în marile orașe.

Nopțile aici sunt nopți de odihnă care îți dau toată puterea trebuitoare pentru a doua zi, iar orele de recreare le petreci în pădure sau în câmp ; sunt ore de întremare. Nici atâțare, nici friguri ; urmărirea liniștită și sârguitoare a unei idei până la cele mai adânci ramificații, devine lesnicioasă. Poți îndeplini lucrările de memorie și cu cât folos, cu câtă rodnicie ! Fără a sta aplecat asupra mesei de lucru, ci afară, la câmp sau în pădure. Sângele biciuit de umblet și parcă îmbibat de oxigen, întipărește întotdeauna în creier amintirile ce i se încredințează în aceste momente fericite. Lucrarea de compoziție, meditația, devin lesnicioase, ideile aleargă în minte, se grupează cu voioșie ; te întorci acasă spre a te așeza la masa de lucru cu un plan lămurit, cu un

1) E vorba probabil de o anumită categorie de provinciali. Burtă-verzi de aceștia nu lipsesc nici la Paris (n. tr.).

seceriș îmbelșugat de imagini și de idei și, mai mult încă, cu toate foloasele igienice ale exercițiului în aerul liber și curat.

Deci e de prisos a mai stărui, căci nu împrejurările exterioare formează talentul ; desvoltarea nu se face din afară înăuntru, ci dinăuntru în afară. Împrejurările exterioare nu sunt niciodată decât accesorii ; ele ajută sau contrariază și poate mai puțin decât se crede de obiceiu. Nu trebue dar să clasăm pe studenți, în studenți care lucrează la Paris și alții care nu locuesc în Capitală ; nu sunt decât două categorii de stabilit pentru dânșii : cei care lucrează serios, cei cu vigoare și cei care nu știu să lucreze, voințele slabe. Cei dintâi, oricare ar fi mediul unde s'ar găsi, vor face minuni cu puține mijloace ; ceilalți, chiar dacă ar fi înconjurați de biblioteci și de laboratoare, nu vor face niciodată nimic.

III.

Iată-ne ajunși aproape la sfârșitul cărții a patra. Era trebuință mai întâi să cercetăm de aproape chestia sentimentalității vagi, turburi, stare atât de primejdioasă pentru voință. I-am examinat cauzele și leacurile, apoi a trebuit să distrugem naivele iluzii care provoacă atât de mari amăgiri în prețuirea ce face studentul plăcerilor lui. A trebuit să ne oprim asupra tristului subiect al sensualității, asupra feluritelor forme ce ia, și să studiem mijloacele de a lupta împotriva lor. În sfârșit, a trebuit, în mersul nostru, să distrugem prejudecățile, sofismele, sub forme de axiome ce le sugerează lenea celor care refuză cu orice chip să lucreze. Ne rămâne acum să facem operația inversă, adică să construim.

După meditațiile distructive de care am dat atâtea

exemple și pe care fiecare student va putea să le întregească prin experiențele și reflexiile lui personale, trebue să vie meditațiile întăritoare, menite să dea imbold voinței și să întărească energia.

CAPITOLUL IV

Bucuriile muncii.

I.

Niciun gând nu-i atât de trist ca acela pe care ni-l inspiră repedea scurgere a vieții noastre. Simțim cum se duc pentru totdeauna orele, zilele, anii. Luăm cunoștință de această mișcare care ne târăște cu repeziciune spre pragul morții. Acei care trăiesc o vieață ușuratecă și își pierd timpul cu lucruri de nimic ; acei care nu lasă în urma lor o operă care să arate drumul pe care au mers, simt o impresie ciudată când aruncă o privire înapoi ; anii care nu lasă altă amintire decât a unor necontenite sforțări fără rod, par pustii, fără nicio urmă. Vieața ce a trecut se reduce la nimic și fără voie se naște simțimântul că trecutul nu e decât un vis zadarnic.

Pe de altă parte când drumul începe a pierde din interesul noutății, când greutățile vieții ne arată cât de mărginite ne sunt puterile și vedem lămurit monotonia prezentului și a viitorului, mersul vieții pare a se iuți și la impresia că trecutul nu-i decât un vis, se adaugă alta și mai chinuitoare, că și prezentul e tot vis. Pentru acei care nu știu să-și cucerească, peste fatalitățile vieții organice, peste lene, peste îndatoririle vieții sociale și ale funcției lor câteva ceasuri de meditație rodnică, visul acesta are ceva dureros de pasiv. Ei sunt duși ca niște prizonieri într'un tren rapid și fără voia lor.

Cel înțelept e dus tot așa de iute ca aceștia, dar el a cugetat la zădărnicia oricărei împotriviri și primind cu resemnare ceea ce nu se poate schimba, nu se poate înlătura, se silește ca cel puțin să dea drumului ce străbate aparența unui drum lung pe care știa că trebue să-l străbată. El ajunge le aceasta nelăsând ca trecutul să dispară pe-de-a'ntregul. El știe că pentru acei a căror trecere prin viață nu lasă nicio urmă, simțimântul acesta că întreaga viață e numai o iluzie deșartă, fără nicio realitate, ajunge ceva de nesuportat. Știe că acest simțimânt este de neevitat la acei leneși și la „oamenii de lume", la politicienii de rând, a căror viață e plină numai de preocupări mărunte și de opinteli sterpe ; într'un cuvânt la toți aceia a căror muncă nu dă niciun rezultat văzut, pipăibil.

Acest simțimânt distrugător al realității, nu se poate înlătura decât dacă ți-ai închinat întreaga viață vreunui gând mare pe care-l realizezi încet, prin eforturile tale. Atunci încerci un alt simțimânt, acela al realităților vieții. Foarte viu la plugarul a cărui fiecare opinteală lasă urme, acest simțimânt atinge cea mai înaltă desvoltare la scriitorul pătruns de rolul său social. Pentru dânsul fiecare zi mai adaugă ceva la rezultatele atinse în ajun. Viața acestuia ajunge chiar a se contopi întru câtva cu opera lui și a-i împrumuta ceva din realitatea ei concretă.

De aceea putem spune că viața muncitorului este adâncă și substanțială, cu totul alta decât a omului care nu face nimic. Trândăvia zilnică ucide simțimântul existenței noastre, înlocuindu-l cu un vis zadarnic și vrednic de dispreț. Numai munca voioasă, liniștită și rodnică poate da vieții mulțumire deplină. Prins în asemenea muncă, omul poate spune : „simt că trăiesc" și aceasta se preface într'un simțimânt care înzecește bucuria de a trăi și pe care leneșul nu o cunoaște.

Pe de altă parte, dacă vieaţa de muncă intelectuală, n'ar fi dela sine bogată în ore plăcute, dacă n'ar fi un izvor viu de unde ţâşnesc din belşug mulţumirile unei vieţi active, aceasta l-ar feri însă în tot cazul pe muncitorul intelectual, ca şi pe muncitorul cu braţele, de trândăvie. Şi numai prin faptul că omul muncitor scapă de necazurile, de grijile meschine, de urâtul şi tristeţea de nesuferit a celor leneşi, vieaţa lui e totuşi mult mai de invidiat decât oricare alta. „In timpul şederii mele la Maer", scrie Darwin, sănătatea mea slăbise şi ajunsesem de o lenevie scandaloasă; de atunci mi-a rămas impresia că nimica nu-i mai de nesuferit decât lenea".

Iar Pascal zice: „Când un soldat ori un plugar se plânge de osteneală, cea mai mare pedeapsă e să-l laşi să nu facă nimic". In adevăr leneşul e un fel de *heantontimerumenos*, un sinucigaş şi trândăvia completă de trup şi de spirit, nu întârzie să producă o plictiseală dureroasă, apăsătoare.

Această plisctiseală dureroasă şi apăsătoare, o simt foarte curând mulţi oameni bogaţi pe care averea îi scoate din tabăra muncii mântuitoare şi care nu mai au curajul de a se apuca de vreo treabă temeinică. Ei sunt chinuiţi de urât, îşi târâie desgustul peste tot locul, ori caută o distracţie în plăcerile senzuale, care însă nu întârzie, după ce s'au săturat de ele, a le îndoi suferinţele.

Lenea absolută este însă rară şi, după cum zice proverbul: „diavolul îşi bate capul să găsească de lucru pentru cei care n'au". Când spiritul nu-i ocupat cu lucruri înalte, e curând năpădit de preocupări josnice. Omul care nu face nimic, are timp să-şi mestece şi să-şi rumege micile lui supărări. Această frământare, departe de a hrăni spiritul, îl ruinează. Puterea simţimintelor necanalizate, neputând să se reverse în regiunile înalte ale naturii noastre, spre a le rodnici, se răspândeşte în adâncurile animalităţii şi se corupe. Rănile cele mai neînsemnate de

amor propriu, se înrăiesc ; necazurile neînlăturabile ale vieţii învenineazâ traiul şi turburâ somnul. Văzut de aproape, repaosul unui mare boier nu e de loc de invidiat. Până şi plăcerile lui ajung a fi o corvadă ; ele îşi pierd orice gust, orice farmec, fiindcă plăcerea omului e nedespărţită de activitate. Lenea are înrâurire asupra trupului, sănătatea istovindu-se prin lâncezeală, prin moleşirea ce introduce în funcţiile de nutriţie şi de legătură. Iar cât priveşte inteligenţa, manifestările ei sunt, în această stare, nehotărîrea şi preocuparea stearpă şi obositoare.

„Spiritul se roade singur", după cumintea vorbă populară. In ce priveşte voinţa, abia dacă mai e nevoie să reamintim repeziciunea întristătoare cu care se toceşte la omul trândav. Orice sforţare ajunge la dânsul dureroasă până într'atâta încât el găseşte prilej de a suferi acolo unde omul activ nici nu bănueşte măcar posibilitatea unei suferinţe.

Cât de diferit e omul muncitor ! Munca este forma continuă, durabilă a oricărei sforţări, ea constitue un mijloc minunat de educaţie a voinţei şi munca intelectuală, mai mult decât oricare alta, căci cea mai mare parte din muncile manuale nu împiedică hoinăreala aproape completă a gândirii, pe când munca spiritului presupune întru câtva şi supunerea corpului încordat prin atenţia şi disciplina viguroasă a cugetării şi a simţimintelor. Dacă această putere dictatorială asupra gândirii nu e urmată, din pricina oboselii, de o părăsire de sine desăvârşită, dacă nu ai grija să nu abuzezi de puterile tale, dacă ştii să ţi le menajezi în aşa fel ca în tot timpul pe care nu-l poţi da muncii intelectuale să-ţi păstrezi o vigoare mai redusă, dar totuşi îndestulătoare, vei căpăta deprinderea acestei prezenţe de spirit, a acestei veghieri a controlului de sine. Şi fiindcă secretul fericiri nu stă decât într'o călăuzire a propriei tale gândiri şi a simţimintelor, vei fi găsit astfel prin

această cale indirectă a muncii, piatra filosofală a fericirii.

E supărător de altfel că vulgarul limbajului de mahala, acest jargon al limbii, a legat de cuvântul muncă toate ideile de anevoință, de oboseală, de durere, pe când în psihologie e de o evidență de netăgăduit, că orice efort provoacă plăcere, cu condiția ca cheltuirea efortului să nu treacă peste ceea ce poate da aportul normal și regulat al hranei chibzuite.

Montaigne face, în privința virtuții, observația că „semnul cel mai lămurit al înțelepciunii, e o voioșie contiună... Ea e totdeauna senină... Virtutea nu-i așezată pe culmea unui munte colțuros, prăpăstios, și cu neputință de urcat. Cei ce s'au apropiat de ea, o știu, dimpotrivă, așezată într'o câmpie frumoasă, rodnică și înfloritoare... Poți ajunge la ea, dacă știi meșteșugul, pe drumuri umbroase, cu pajiști frumos mirositoare... Fiindcă oamenii n'au căutat această virtute supremă, frumoasă, triumfătoare, iubitoare, atât de plăcută și de curajoasă, dușmană fățișă și neîmpăcată a necazurilor, a neplăcerilor, a grijilor și nevoilor, au întruchipat această icoană neroadă, tristă, arțăgoasă, necăjită, amenințătoare, furioasă, și au așezat-o pe o stâncă în mijlocul mărăcinilor ; o vedenie care să sperie lumea".

Ceea ce spune Montaigne despre virtute, ar fi putut s'o spuie și despre munca intelectuală. Nu avem destule cuvinte pentru a convinge pe tineri despre natura reală a muncii care e de asemenea „plăcută, frumoasă, triumfătoare, dușmană fățișă și neîmpăcată a necazurilor".

Căci fericirea ce-ți procură munca nu este o fericire negativă. Ea nu numai că nu lasă ca vieața să-și piardă farmecul, să se prefacă într'un vis searbăd, fără realitate ; nu numai că nu lasă ca spiritul să fie copleșit de supărări și de necazurile mărunte ale traiului, ci, afară de aceasta, e și prin ea însăși

şi prin urmările ei, când e statornică, un izvor viu de fericire.

Ea se ridică prin ea însăşi cu mult deasupra oamenilor de rând. Ne face să ne aşezăm pe picior de egalitate şi de intimitate cu spiritele cele mai înalte şi mai nobile ale tuturor timpurilor. Prin aceasta înnoieşte într'una interesul nostru de vieaţă. Pe când un om trândav are nevoie de tovarăşi adesea mult inferiori, spre a-şi ucide timpul, omul muncitor îşi ajunge sie-şi. Neputinţa de a se satisface, pune pe trândav într'o atârnare de alţii, îl îndatorează la mii de sarcini pe care omul muncitor nu le cunoaşte, astfel încât, când zicem că „munca e libertatea", nu facem o metaforă.

Epictet împărţea lucrurile în unele care atârnă şi altele care nu atârnă de noi. El observă că din faptul că urmărim lucrurile care nu atârnă de noi, vin cele mai multe din necazurile şi suferinţele noastre. Ei bine, pe când fericirea trândavului atârnă numai de altul, omul deprins cu munca, găseşte cea mai mare mulţumire în sine însuşi.

Mai mult, trecerea timpului, care pentru un leneş nu înseamnă decât mersul înainte al vârstei şi al unei vieţi sterpe, măreşte, cu încetul dar sigur, comoara de cunoştinţe a unui student muncitor. Şi după cum în fiecare seară poţi vedea cu cât au crescut unele plante, tot aşa, după fiecare săptămână de trudă, un tânăr poate căpăta o conştiinţă de creşterea puterilor, facultăţilor sale. Creşterea aceasta înceată dar necontenit repetată, îl poate urca şi pe treapta cea mai înaltă de putere intelectuală. Şi fiindcă, după înălţimea morală nimic nu străluceşte cu o lumină mai vie decât o inteligenţă cultivată, omul muncitor vede din an în an sporind autoritatea lui asupra celor care-l înconjoară, pe când leneşul nu face decât să se prostească, cu vârsta.

Şi astfel se întâmplă că bătrâneţea, îndepărtând

puţin câte puţin toate plăcerile simţurilor, dă cea mai aspră desminţire nevoiei satisfacerilor curat egoiste, iar acelor care s'au îmbogăţit cu o cultură largă şi umanitară, le înmulţeşte bucuriile vieţii. Niciunul din izvoarele fericirii nu poate seca de tot cu trecerea timpului. Nici interesul pentru ştiinţă sau pentru arte frumoase ori pentru natură, pentru omenire, nu se micşorează. Cu totul dimpotrivă. Şi nimic nu e mai adevărat decât cuvintele lui Quinet : „Când a sosit bătrâneţea, eu am găsit-o neasemit mai puţin amară de cum o spuneaţi voi. Anii aceia pe care voi mi-i arătaserăţi atunci drept culmea mizeriei şi a nenorocirii, au fost pentru mine mai dulci decât ai tinereţii... Mă aşteptam la un vârf de munte înghemat, pustiu, îngust, înnecat în ceaţă şi am văzut dimpotrivă în jurul meu un orizont întins, care nu se arătase până atunci niciodată privirii mele. Priveam cu mult mai limpede în mine însumi şi în fiecare lucru..." Şi Quinet adaugă : „Voi afirmaţi că simţimintele se tocesc cu timpul ; eu simt însă foarte bine, că chiar dacă aş trăi un secol, nu m'aş împăca niciodată cu ceea ce mă revoltă astăzi [1]) .

Astfel, vieaţa muncitorului intelectual e o vieaţă cu adevărat fericită. Ea nu ne lipseşte de nicio fericire reală, ci ne poate da pe deplin simţimântul realităţii existenţei noastre şi să alunge impresia neliniştitoare şi dureroasă a omului leneş, că vieaţa e un vis fără rost. Această vieaţă de muncă intelectuală ne scapă gândul de robia umilitoare care face din omul fără muncă o jucărie în voia împdejurărilor exterioare ; ne lasă mintea să se frământe rumegând preocupări de rând, sau gânduri josnice.

Pe lângă aceste binefaceri indirecte, o vieaţă de muncă mai adaugă şi altele : ea oţeleşte voinţa, izvorul oricărei fericiri durabile ; ne face să locuim în cetatea luminii, populată cu elita omenirii şi în

1) „Spiritul nou", cartea VII-a, cap. II.

sfârşit, ne pregăteşte o bătrâneţe fericită, înconjurată de stimă şi de respect.

Pe altă cale ea ne dă din belşug, pe lângă mulţumirea superioară a sufletului şi a inimii, şi cele mai plăcute satisfacţii de mândrie, care se rezumă în autoritatea ce câştigăm şi în simţimântul superiorităţii noastre. Aceste mulţumiri pe care le caută atâta oameni imediocri, adesea fără a le găsi în lăfăirea luxului lor, în avere, în demnităţi, în puterea politică, omul muncitor le găseşte, fără a le căuta, ba încă mai mult decât ar căuta, în plină măsură, în secerişul bogat al plăcerii superioare cu care îl dăruesc legile drepte ce stau la temelia lucrurilor.

II.

E clar că meditaţiile noastre de până acum, atât acele „distructive" cât şi acele menite a întări dorinţa binelui, nu pot fi decât nişte schiţe. Schiţe de altfel foarte necomplete şi pe care fiecare va trebui să le îmbogăţească după experienţele lui personale, după reflexiile şi citirile lui. Punctul de căpetenie în acest fel de meditaţii, este de a nu trece niciodată cu uşurinţă asupra niciunei idei, asupra niciunui simţimânt în stare de a mări desgustul de vieaţă trândavă sau a da avânt voinţei celei bune.

Trebue, cum o spuneam mai sus, ca fiecare motiv să se „distileze" cu încetul în suflet, să-l pătrundă până în fund şi să producă vii mişcări de repulsiune sau de atracţie. Până aici am studiat mai cu seamă mijloacele noastre intime. Ne rămâne o privire asupra lumii exterioare, asupra *mediului*, în înţelesul cel mai general şi să cercetăm de aproape ajutorul ce poate găsi în acestea un tânăr doritor a-şi desăvârşi educaţia voinţei.

CARTEA CINCIA

MIJLOACELE CE NE PUNE LA INDEMÂNĂ MEDIUL.

CAPITOLUL I

Opinia publică, profesorii.

I.

Până aici am cercetat chestiunea *educaţiei voinţei,* ca şi cum n'am dispune decât de mijloace cu totul personale, şi ca şi cum am fi izolaţi, fără a putea aştepta vreun ajutor dela societate.

Este însă foarte clar că, reduşi astfel la propria noastră energie, n'ar trece mult şi am arunca armele şi ne-am opri din mers, descurajaţi de încetineala cuceririi stăpânirii de sine, căci dacă avântul spre desăvârşirea voinţei noastre trebue neapărat să pornsască dela natura noastră morală intimă, acest avânt are nevoie de a fi sprijinit de foarte puternice simţiminte sociale.

In realitate noi nu suntem niciodată izolaţi şi reduşi la propriile noastre mijloace ; familia noastră, cei din jurul nostru, oamenii din satul sau din oraşelul nostru ne susţin eforturile prin aprobările lor, prin arătarea dragostei şi a simpatiei lor, fără a prejudicia aprobările unui public mai mare, când e vorba de succese strălucite.

Nicio operă însemnată nu se îndeplineşte în lume fără eforturi prelungite şi niciun efort nu poate fi susţinut vreme de luni şi de ani întregi, fără această îmbărbătare a energiei de către opinia publică. Chiar şi acei care resping făţiş părerile publicului, găsesc în calda simpatie a unei minorităţi entusiaste curajul de a înfrunta majoritatea. A te împotrivi însă singur unei unanimităţi şi încă vreme îndelungată, acesta e un lucru supraomenesc, de care nu cunosc niciun exemplu.

Bain, vorbind cu Mill despre energie, susţinea că cele două izvoare eseniţale ale ei sunt : ori o vigoare îmbelşugată din fire, sau imbold care să aţâţe această energie. Mill răspunse că ambiţia nu e niciodată în deajuns de apreciată. Opinia publică este însă în adevăr un stimulent energic şi când n'o contrazice nimic şi nimeni, puterea ei poate deveni uriaşă. La Atena, unanimitatea admiraţiei pentru puterea fizică şi pentru geniul literar, a făcut să răsară, cu tot teritoriul restrâns al acestei ţări, cea mai bogată pleiadă de atleţi, de poeţi şi de filosofi ce a putut produce vreodată o ţară. La Sparta, dorinţa de a primi aplauzele publicului, a produs o rasă de o energie fără seamăn. E cunoscută istoria acelui copil spartan care a fost surprins furând o vulpe : ascunzând-o sub haină, copilul se lăsă ca vulpea să-l muşte şi să-i sfâşie pântecele, fără a-şi trăda taina.

Să nu ni se spună că acestea sunt popoare excepţionale, deoarece putem vedea pe cele din urmă trepte ale rasei umane, cum sunt Pieile-Roşii, oameni care îndură chinurile cele mai crude, insultându-şi duşmanii, şi afară de aceasta, o mulţime de criminali îşi pun capul sub ghilotină cu un curaj stoic, nevoind să pară mişei. Şi în societăţile noastre moderne, dorinţa nu de a câştiga independenţa şi siguranţa, ci de a-şi mulţumi luxul şi de *a părea ;* dorinţa de a întrece pe alţii şi a-şi împlini cine ştie ce vanitate, face ca o întreagă lume de comercianţi, de bancheri,

de industriaşi să îndeplinească ocupaţiile cele mai respingătoare. Mai toţi oamenii judecă lucrurile numai după preţuirea opiniei publice. Şi această opinie publică, nu numai că umflă pânzele care ne pun în mişcare barca, ci ea ne mânueşte şi cârma, împiedicându-ne de a ne alege singuri drumul şi reducându-ne la un rol cu totul pasiv.

Această înrâurire a părerii altora asupra noastră, e atât de puternică, încât nu putem suferi semnele de dispreţ nici chiar ale unor necunoscuţi, sau ale unor inşi pe care avem tot temeiul să-i dispreţuim noi. Toţi profesorii de gimnastică ştiu că prezenţa unui străin face pe elevi să săvârşeaească minuni. La şcoala de înnotat, la patinaj, când te simţi observat, îndrăzneala îţi creşte mult. De altfel, dacă am voi să măsurăm această atotputernicie a altuia asupra noastră, ajunge să ne gândim la suferinţa ce am încerca ducându-ne îmbrăcaţi ca cerşetori, chiar într'un oraş unde n'am fost niciodată sau, mai cu seamă, trecând pe strada unde locuim într'un costum ridicol. Suferinţa ce simte o femeie când pune o rochie care nu-i la modă, ne dă o măsură a greutăţii cu care apasă asupra noastră părerea altora. Imi aduc foaret bine aminte de suferinţa adâncă ce încercasem acum douăzeci de ani, când eram în liceu, fiindcă ieşisem într'o tunică cu un petic foarte mic la cot şi pe care de sigur numai eu îl ştiam.

Ei bine, despotismul acesta grozav pe care societatea îl exercită aspura celor mai mici din faptele noastre, nu ne gândim să-l organizăm cu chibzuinţă în folosul binelui ; puterea aceasta o lăsăm să se piardă, în loc de a o întrebuinţa.

In liceu, copilul suferă în cel mai înalt grad înrâurirea părerii camarazilor, a profesorilor şi a părinţilor săi, fiindcă toate aceste puteri diferite se îndreaptă spre acelaşi punct. Totuşi aceste puteri nu se exercită decât în vederea muncii intelectuale, şi chiar asupra acestui punct camarazii de şcoală judecă

foarte greşit. Ei au oarecare dispreţ pentru şcolarul sârguitor, dar de o inteligenţă mediocră. Succesele uşoare, elegante întru câtva şi care răsar singure, mulţumită rodniciei terenului, îi ademenesc. Regăsim la copii greşeala capitală a sistemelor noastre de educaţie, care jertfesc culturii intelectuale cultura voinţei. Dar întreita opinie, a părinţilor, a profesorilor, şi a colegilor, contopindu-se într'un şuvoiu bogat, cu o singură direcţie, izbutim să formăm în liceu nişte tineri minunaţi care, lăsaţi în voia lor n'ar mai face nimic.

Mai mult încă, părerea aceasta se exprimă lămurit în fiecare trimestru prin semne pipăite, prin locul dobândit de elev în urma compoziţiei ce a făcut, prin notele citite în clasă, prin dojenirile sau prin laudele profesorilor înaintea tuturor conşcolarilor. Ba încă se face prea mult apel la simţimintele egoiste, la întrecerea dintre unii şi alţii şi foarte puţin la simţimântul personal al datoriei. Nu se atrage în deajuns luarea aminte asupra viei plăceri ce dă simţimântul creşterii vigoarei intelectuale, asupra mulţumirii perfecţionării de sine, asupra satisfacţiei de tot felul ce dă munca, atât prin ea însăşi, cât şi prin urmările ei. Invelim întru câtva pe elev în plută ,în loc să-l învăţăm să înnoate neajutat. Aceasta e cu atât mai rău cu cât de îndată ce elevul intră în facultate, se găseşte cu desăvârşire izolat. Profesorul e prea sus, iar părinţii sunt prea departe.

Un singur lucru rămâne care ar putea înrâuri asupra studentului : gândul la viitorul său, gând foarte nelămurit însă şi pe care de altfel exemplul altora mai mari care au trecut fără prea multă trudă, îl reduce în cele din urmă la neputinţă. Apropierea examenului provoacă sforţări momentane, totdeauna desordonate şi care seamănă mai mult cu o îndopare artificială decât cu o hrană sănătoasă.

Studentul ar putea fi susţinut din afară, de opinia

camarazilor săi. Din nenorocire această opinie, după cum am văzut, slăveşte de obiceiu, ori se preface că slăveşte cu totul altceva decât munca. Dacă un tânăr are trebuinţă de acest imbold, al laudei celorlalţi, spre a lucra cum trebue, îl poate aştepta numai dela un grup mic, dela o elită, aleasă cu îngrijire din mulţime. Studentul care se hotărăşte să facă din vieaţa lui altceva decât o tălmăcire a cântecelor lui Béranger sau a poeziilor lui Alfred de Musset, poate, dacă vrea, să-şi găsească uşor şi chiar să-şi creeze singur un mediu prielnic planurilor sale.

Sunt o mulţime de tineri care ies din liceu cu năzuinţe înalte, dar, după cum observă Mill [1]) „Inclinaţia către simţimintele nobile e la multe firi o plantă delicată pe care înrâuririle potrivnice o fac să se ofilească lesne... La cea mai mare parte dintre tineri această plantă se veştejeşte curând, dacă ocupaţiile lor, societatea în mijlocul căreia sunt aruncaţi, nu sunt prielnice pentru exerciţiul facultăţilor celor nobile. Oamenii îşi pierd năzuinţele lor nobile, după cum îşi pierd şi aplecările intelectuale, fiindcă n'au timp, ori nu sunt înclinaţi să le cultive şi se dedau plăcerilor de rând, nu fiindcă le preferă, ci fiindcă sunt singurele care se pot atinge cu uşurinţă, şi ajung curând singurele pe care sunt în stare a le căuta".

Cea mai bună deslegare a greutăţilor provenite din inferioritatea morală a celor mai mulţi studenţi, ar fi, pentru cine are o ţintă ceva mai înaltă, în formarea de grupe mici de câte trei sau patru camarazi hotărîţi să-şi unească truda.

Aici rolul profesorilor de facultate ar putea fi uriaş, dacă şi-ar da pe deplin seama de însemnătatea sarcinii lor şi de autoritatea ce pot exercita asupra studenţilor. Din nefericire greşitele păreri ce domnesc asupra rolului învăţământului superior, împiedică pe cei mai mulţi dintre profesori să-şi dea

1) „Utilitarismul", cap. II.

seamă de datoriile lor. Se tot repetă [1]) că rolul profesorului de facultate se deosebeşte cu totul de al profesorului de liceu. Acesta din urmă e mai întâi de toate un educator, cel dintâiu e un savant. Datoria profesorului secundar e să se ocupe de sufletul copilului, să-l modeleze, dacă se poate ; profesorului universitar i se cuvine indiferenţa senină a cercetătorului, care n'are altă grijă decât căutarea adevărului ştiinţific.

Ei bine, asemenea afirmaţii sunt de-a-dreptul monstruoase. Pretenţia aceasta s'ar putea admite dacă profesorul ar trăi numai din ştiinţa lui, din descoperirile lui, dacă ar fi izolat în laboratorul său, în cabinetul său de lucru. Dar nu e tocmai aşa. Deşi profesor de facultate şi om de ştiinţă, el trece în fiecare lună pe la cassă pentru a-şi primi salariul. Acest act e deajuns pentru a schimba situaţia savantului în acea de profesor *înainte de toate,* care are datorii nu numai faţă de ştiinţă, ci şi faţă de studenţi.

Spre a ne da seama de aceste datorii şi a vorbi cu temeiu de această chestiune, trebue să studiem starea sufletească a studentului la intrarea lui în universitate.

Materialul pentru acest studiu îl găsesc în evocarea nepărtinitoare a propriei mele stări sufleteşti la aceeaşi vârstă, în plângerile colegilor de atunci, pe care le găsesc în scrisori păstrate şi în răspunsurile la anumite chestionare atât ale studenţilor de atunci cât şi ale celor actuali ; sunt şi unele mărturisiri scăpate fără voie, ori rostite cu naivitate.

Această stare sufletească, iat'o în trăsături generale : în timpul celor dintâi săptămâni, studentul simte un fel de beţie care seamănă cu a prizonierului ce şi-a recăpătat libertatea. E întru câtva o stare

1) Chiar şi Fouilée recunoaşte în treacăt superficialitatea acestor vederi în cartea lui atât de minunată privitoare le învăţământul secundar clasic.

negativă ; e senzaţia de a te fi eliberat de orice constrângere. Mai toţi simt trebuinţa de a-şi afirma lor înşişi această libertate, prin gălăgie, prin şedere până noaptea târziu prin berării şi aiurea. Ce mândrie să te poţi lăuda a doua zi că te-ai întors acasă în zori !...

Mulţi dintre cei mediocri şi fără voinţă, vor căuta tot timpul studiilor vieaţa aceasta neroadă, obositoare şi stearpă. Firile de elită însă, îşi revin repede. Apoi lipsa de bani sileşte pe studenţii săraci să-şi schimbe felul de traiu, să rupă cu camarazii lor de lene şi atunci, în urma acestei constrângeri materiale binevenite, dorinţa unei vieţi superioare se deşteaptă la cei mai mulţi dintre dânşii, mai ales la acei care au o judecată sănătoasă, dar sunt slabi de voinţă.

Acestea sunt cele două categorii de studenţi care merită interesul profesorilor lor şi, slavă Domnului, aceştia sunt în număr destul de îmbucurător.

Odată ce obişnuinţa libertăţii a împrăştiat beţia nebună dela început şi tinerii îşi vin în fire, mai toţi simt că sunt dureros de izolaţi. Mulţi dintre ei văd limpede ce le lipseşte. La vârsta asta nevoia unei puternice trăiri în vieaţa morală, e atât de vie, încât ei caută din instinct prieteni la care vor găsi propriile lor aspiraţii. Asemenea grupări s'ar putea alcătui uşor, dacă toţi tinerii de inimă s'ar revolta cu hotărîre împotriva tiranicei opinii a mediului, care îi sileşte să pară a fi ceea ce în adâncul sufletului lor se străduesc să nu fie. Câţi dintre ei, din sfiiciune, din lipsă de curaj moral, nu regretă formulele admise, de care-şi dau bine seama că sunt mincinoase. Ei se prefac că au despre vieaţă o concepţie mediocră pe care de fapt nu o au ; afectează o grosolănie de care mai întâi le e silă, dar cu care din nenorocire se obişnuiesc apoi.

Dar grupările acestea de colegi nu sunt deajuns, afară numai dacă unul dintre camarazi ar avea o valoare morală hotărît precumpănitoare, ceea ce nu

prea e cu putinţă la vârsta asta. Se simte trebuinţa unui sprijin mai înalt, a unei aprobări şi unei orientări venită mai de sus, şi când se constată ce admiraţie au studenţii pentru profesorii pe care îi stimează, când vezi tăria lor de credinţă în aceşti profesori, cât de puţin vrednici s'ar arăta ei prin talentul lor, nu poţi fi decât adânc mâhnit, gândindu-te că nu se face nimic cu acest simţimânt de admiraţie, de credinţă. Profesorii abia dacă-şi cunosc studenţii ; ei nu ştiu nimic despre purtarea, despre trăirea lor din trecut, nimic despre familia lor, nimic despre dorinţele, despre aspiraţiile lor, despre visurile lor de viitor. Dacă s'ar gândi cineva ce însemnătate poate avea un cuvânt de încurajare, un sfat bun, o dojană prietenească chiar, la acea vârstă binecuvântată de douăzeci de ani.

Biserica noastră catolică, are pentru sufletele acestea îndrumători de conştiinţă cu destulă autoritate[1]).

Dacă Universitatea cu înalta ei cultură, cu ştiinţa ei, ar împrumuta dela Biserică tot ce experienţa şi adânca ei cunoaştere de oameni a sugerat acestei mari instituţii, ea ar putea stăpâni, necontestată şi fără nicio rivalitate, sufletul tineretului.

Când ne gândim la ceea ce Fichte [2]) şi profesorii germani au putut face, cu toată ignoranţa psihologică pentru mărirea Germaniei, numai prin convergenţa desăvârşită a vederilor şi prin acţiunea lor asupra studenţilor dela om la om, nu se poate să nu fim mâhniţi văzând că la noi nu se face nimic în acest sens, deşi cu tineretul francez s'ar fi putut face mişcări de zece ori mai puternice.

---

1) Cum am observat şi în alt loc, autorul se referă numai la catolicism, aceasta fiind biserica naţiei sale. De sigur că şi Biserica noastră ortodoxă are asemenea îndrumători de conştiinţă (n. tr.).

2) Din lucrările lui Fichte, cele mai principale în această direcţie pot fi citate „Menirea omului" şi „Cuvinte către naţiunea germană" (n. tr.).

Vedeţi însă şi ce s'a petrecut în Franţa şi ce a putut îndeplini un om energic ca Lavisse, conştient de ţinta ce-şi fixase. El a ştiut înainte de toate să grupeze pe studenţi. Apoi, câteva grupuri create, i-au ajuns să spuie în termeni foarte lămuriţi ce probleme internaţionale trebue să-şi propuie tineretul francez şi aceste formule precise rostite de un om care iubea tineretul, au atras ca un magnet puternic în aceeaşi direcţie forţe nemăsurate, până atunci în stare anarhică, şi care se distrugeau contrazicându-se.

Ei bine, ceea ce a făcut Ernest Lavisse într'o anumită direcţie pentru totalitatea studenţilor, ar putea-o face fiecare profesor, în cerc restrâns, pentru studenţii săi mai aleşi ; rezultatele dobândite ar depăşi toate aşteptările. Corpul profesoral poate să creeze în orice ţară acea aristocraţie de care vorbeam mai sus, aristocraţie de caractere oţelite pentru toate îndatoririle superioare.

II.

Al doilea postulat de neadmis în concepţia obişnuită a învăţământului superior, este identitatea dintre erudiţie şi ştiinţă. Studenţii se plâng de enorma masă indigestă a materiilor ce trebue să asimileze ; ei se plâng de asemenea de lipsa de cunoaştere a unei bune metode de lucru. Aceste două plângeri sunt în strânsă legătură. Dacă studentul n'are o bună metodă de lucru, aceasta este din cauza absurdei organizaţii a studiilor. Pare a se admite ca o axiomă că un student odată ieşit din facultate nu va mai lucra nimic. Rezultă de aici că, făcându-se tot posibilul pentru a se turna într'însul ca printr'o pâlnie tot amalgamul noţiunilor de învăţământ, se cere memoriei lui o sforţare supraomenească.

Cât de descurajatoare este această metodă! Ea desgustă de lucru pentru totdeauna marea majoritate a tinerilor. Este apoi cu totul falsă presupunerea că tot ce se învaţă rămâne în memorie. Se scapă din vedere că nu numai acesta este singurul lucru ce se fixează în memoria tinerilor şi de aceea cu necontenita memorizare a materiilor nu se ajunge decât la un desgust împotriva acestei îndopări enciclopedice.

De altfel, este de prisos a se discuta pas cu pas neajunsurile învăţământului superior, aşa cum îl cer examenele rău înţelese. E de ajuns să găsim cheia de boltă care sprijină întreg sistemul acesta. Această cheie de boltă este ideea greşită ce domneşte privitor la natura ştiinţei, la valoarea unui spirit ştiinţific, la însuşirile de căpetenie ale cercetătorului, la felul de transmitere a ştiinţei către învăţăcei. Germania ne-a făcut mult rău, comunicându-ne concepţiile ei, pe care le socotim falşe, asupra tuturor punctelor acestora.

Nu; erudiţia nu-i ştiinţă, ba poate să fie chiar negaţia ei. Cuvântul acesta „ştiinţă" ne sugerează numai decât ideea de cunoştinţe îngrămădite, pe când ar trebui să ne sugereze ideea unui spirit îndrăzneţ, viguros plin de iniţiativă, dar extrem de prudent în verificare. Cei mai mulţi dintre savanţii de mâna 'ntâia, dintre marii descoperitori sunt cu mult mai neştiutori decât elevii lor. Şi nici nu pot fi adevăraţi savanţi, dacă nu li-e spiritul cu desăvârşire liber şi condiţia oricărei descoperiri e mai cu seamă o activitate de spirit neobosită într'o direcţie hotărîtă.

Am citat răspunsul celebru ce-l dădu Newton unui a care-l întreba asupra secretului rodnicei sale metode. Am arătat cum Darwin se ferea de a citi ceva ce nu se raporta la obiectul meditaţiilor sale şi cum timp de aproape treizeci de ani, el îşi îndreptă spiritul cercetărilor asupra tuturor faptelor care puteau intra ca celule vii în organismul sistemului său. Pu-

terea de meditație nemărginită, răbdătoare și pătrunzătoare, spirit critic totdeauna treaz, iată ce face pe un adevărat savant. Și această răbdare, această atenție îndreptată în întregime către același scop, are nevoie, spre a fi susținută, de pasiunea adevărului și de un entuziasm durabil.

Erudiția, dimpotrivă, îngreuează spiritul. Ingrămădirea faptelor mărunte împovărează memoria. Un spirit superior lasă la o parte din notele culese cât mai multe lucruri mărunte, fără importanță deosebită ; cinstea de a fi un dicționar viu nu-l ispitește deloc ; el caută ca din cele ce cercetează să scoată ideile dominante, pe care le supune unei critici strânse și le adoptă numai dacă țin piept unor lungi încercări ; le lasă apoi să capete putere cu încetul ; le *îndrăgește* și astfel însuflețite, ele vor înceta de a fi niște idei moarte, pasive, devenind forțe active, viguroase.

Din acest moment ideea, deșteptată mai întâi de studiul faptelor, va începe, la rându-i să organizeze aceste fapte. Precum un magnet atrage pilitura și o așează în forme regulate, ideea pune ordine acolo unde era desordine ; face din ce era neorânduială operă de artă și durează o clădire dintr'o grămadă de materiale adunate. Fapte fără însemnătate în aparență, se vor rândui în plină lumină, iar lucrurile de prisos vor fi aruncate cu dispreț. Numai un cercetător care are fericirea de a fi verificat astfel, cu toată îngrijirea un număr de idei în stare de a deveni agenți activi care să organizeze cu putere faptele, poate fi numit „om mare".

Așa dar, valoarea savantului nu e proporțională cu grămada de fapte adunate. Ea este însă proporțională cu energia spiritului de cercetare și de intreprindere, controlată cu statornicie de o critică severă. Numărul faptelor nu înseamnă nimic ; *calitatea* lor e totul, lucru ce se uită prea mult în învățământul superior. Nu se desvoltă de loc vigoarea judecății

şi spiritul de îndrăzneală şi de prudenţă totdeodată. Tinerii sunt împovăraţi cu noţiuni de valoare cu totul neegală ; nu se cultivă decât memoria lor, uitându-se un lucru de căpetenie care e — nu ne temem a o repeta până la saturaţie — spiritul de iniţiativă, întovărăşit de o metodă sănătoasă.

Să se noteze apoi că examenul e cu deosebire înlesnit în starea actuală de lucruri şi pentru student şi pentru profesor. Celui dintâi îi e deajuns o „toceală" conştiincioasă ca să producă iluzia, iar examinatorului îi e cu mult mai uşor să constate dacă studentul ştie una sau alta din probleme decât să preţuiască valoarea judecăţii lui. Examenul ajunge a fi astfel o loterie, o chestie de noroc. Puteţi verifica foarte uşor aceste afirmări, văzând programul monstruos al anului întâiu de medicină, acela al licenţei la ştiinţele naturale ori la istorie, fără a vorbi de cea mai mare parte a agregaţiilor. Veţi vedea în toată goliciunea ei această fatală tendinţă de a transforma învăţământul superior într'o cultură a memoriei [1]).

Ei bine, profesorii trebue să ştie că ce este mai bun în învăţământul lor, nu sunt cursurile. Fragmentare prin ele însile, fără legătură cu celelalte cursuri, acestea nu fac lucru mare şi dela ieşirea din liceu (ba chiar şi mai dinainte) cele mai frumoase cursuri din lume nu preţuesc cât câteva ore de efort personal serios al studentului.

Ceea ce formează adevărata valoare a învăţământului superior, sunt lucrările practice ; este contactul dintre student şi profesor, acolo unde acest contact este aşa cum trebue să fie. Mai întâi, prin acest con-

1) Desfid pe orice om de bun simţ să citească, fără a se indigna, lista de întrebări care se pun candidaţilor la politehnicul din Saint-Cyr, de pildă. Se urmăreşte parcă descurajarea tuturor spiritelor de valoare, împiedicându-le a intra în aceste şcoli. Şi la şcolile de războiu se substitue muncii de reflexie eforturi de memorie exagerate (Nouvelle Revue : „Menirea socială a ofiţerului", Iulie 1893).

tact însuși, profesorul își poate face o idee de posibilitățile de lucru ale studentului. Este o dovadă vie, concretă, pipăibilă — și de care trebue să se ție seamă — de ceea ce poate face studentul, muncind. Pe de altă parte, conversațiile profesorului cu studenții, încurajările, mărturisirile cât de puține, confidențele asupra metodei și, mai mult decât toate acestea, exemplul dat în laborator și inițiativa studentului încurajat; lucrările din îndemn propriu, expunerile în fața camarazilor, dările de seamă, simple și lămurite, asupra lucrărilor citite, toate acestea, făcute sub controlul profesorului, iată ce constitue învățământul rodnic.

Cu cât e mai „strălucitor" un profesor, cu cât se încântă el însuși, auzindu-se vorbind, cu cât intervine mai des, cu atât mai puțin i-aș încredința pe tineri. El trebue să-i facă „să galopeze înaintea lui", cum spune Montaigne. Nu se învață mai bine felul de a lucra, nu se produc progrese mai adevărate în spiritul științific, ascultându-se profesorii decât ar face cineva progrese în gimnastică, asistând la o reprezentație de circ.

După cum se vede, cele două trebuințe esențiale ale studentului, trebuința unei îndrumări morale și a unei îndrumări metodice a lucrului, au un remediu comun: contactul strâns între profesor și student. Profesorul va fi și el răsplătit, fiindcă insuflând învățăceilor săi entuziasmul științific, își va oțeli și el din nou entuziasmul propriu, pe de altă parte el se va încredința ușor că toate marile acțiuni ale gândirii ce s'au îndeplinit în lume, se datoresc nu comunicării științelor, ci comunicării unei iubiri arzătoare pentru adevăr sau pentru vreo altă cauză mare și prin arătarea unor bune metode de lucru. Cu un cuvânt, că înrâurirea nu se dobândește decât prin contactul între om și om, între suflet și suflet. Astfel Socrate a transmis lui Platon metoda de lucru și entuziasmul său pentru adevăr. Tot astfel se ex-

plică cum, în Germania toate marile genii ştiinţifice au răsărit din micile centre universitare [1]) unde profesorul şi studentul erau în contactul dela suflet la suflet despre care am vorbit.

CAPITOLUL II

Inrâurirea „morţilor iluştri".

Vieaţa intelectuală şi energia voinţei se călesc puternic în contactul viu dintre student şi magistru. Studentul găseşte în singurătatea lui un leac împotriva slăbirii acţiunei personale. Sunt de fapt morţi care sunt mai vii şi mai în stare de a răspândi vieaţă decât oamenii în vieaţă. In lipsa unor modele care lucrează şi vorbesc, nimic nu întreţine entuziasmul moral mai bine decât contemplarea unor vieţi neprihănite, simple, dar eroice în acelaşi timp. Această „oaste a marilor iluştri", ne ajută să ducem lupta cea bună. In linişte şi singurătate, această atingere cu „sufletele mari ale secolelor de aur", întăreşte minunat voinţa. „Imi aduc aminte", zice Michelet, „că în această nenorocire desăvârşită : lipsă şi nevoi în prezent, teamă de viitor, duşmanul fiind la doi paşi (1814) iar duşmanii mei personali bătându-şi zilnic joc de mine, într'o bună zi, o joi dimineaţă, mă adâncii în mine însumi. Fără foc, când zăpada acoperise totul, neştiind bine dacă voiu avea pâine în acea seară, părea că totul se sfârşeşte pentru mine. Imi trecu atunci prin suflet un simţimânt curat stoic ; lovii cu mâna mea crăpată de ger în masa de stejar şi simţii o bucurie bărbătească gândindu-mă la tinereţa mea şi la viitor .. Cine-mi dădu deodată acest avânt bărbătesc ? Erau aceia cu care trăiam în fie-

1) Vezi Haeckel. „Dovezile transformismului".

care zi : autorii mei favoriți. Eram în fiecare zi atras din ce în ce mai mult spre această societate ilustră"[1]).

Stuart Mill spune că tatăl său obișnuia să-i puie în mână cărți care înfățișau exemplul oamenilor energici și bogați în mijloace, în lupta cu greutăți mari pe care izbuteau să le învingă : cărți de călătorii, Robinson Crusoe, etc. Mai departe Mill istorisește efectul însuflețitor ce produceau asupra-i descrierile lui Platon despre viața lui Socrate sau viața lui Condorect de Surgot. Intr'adevăr, citiri de felul acesta pot lăsa impresii adânci și trainice. Admirabilă acțiune a eroilor gândirii ! De aceea vedem că, după mai mult de două mii de ani, Socrate își păstrează toată autoritatea și minunata lui putere de a aprinde cel mai curat entuziasm în sufletele tinerilor.

E o nenorocire că nu avem, cum le are Biserica noastră, „viețile sfinților laici", spre a fi puse la îndemâna tinerilor. Oare viața unui filosof ca Spinoza nu produce o impresie extraordinară de admirație asupra celor care citesc povestea acestei uimitoare vieți ? E regretabil că nu se adună într'un singur mănunchiu atâtea biografii pline de exemple, împrăștiate peste tot. O astfel de carte ar fi un Plutarc, la care muncitorii noștri intelectuali s'ar îndrepta, spre a-și oțeli puterile. Ideea calendarului lui Auguste Comte care impunea pentru fiecare zi meditația vieții unui binefăcător al omenirii, era minunată. De altfel, educația clasică, bine înțeleasă, are drept scop tocmai de a aprinde în sufletul elevilor un entuziasm liniștit și trainic pentru tot ce e mare, nobil și generos. O elită pătrunsă de un asemenea ideal înalt, nu mai poate să se coboare la un nivel mediocru. Ea este menită a forma batalionul sacru către care lumea civilizată să-și ațintească privirile. Și aceasta s'ar datora numai superiorității

1) „Tinerețea mea".

dobândîte printr'o îndelungată atingere cu cele mai curate genii ale antichităţii.

Din nefericire, dacă în această atingere ne putem oţeli simţimintele generoase, este tot atât de adevărat că morţii nu ne pot da, efectiv, sfaturile precise de care avem trebuinţă. Şi, încă odată : tineretul are nevoie de călăuzirea unor profesori conştiincioşi, delicaţi şi cu experienţă ; nimic nu poate înlocui această călăuzire preţioasă.

INCHEIERE.

Capitolele precedente ne fac să ne gândim cât de ușoară ar fi opera stăpânirii de sine, dacă totul în educația națională s'ar îndruma către singura țintă a acestei mari cuceriri! Căci, la urma urmei, dacă lupta împotriva lenei și a senzualității nu e ușoară, ea este cel puțin posibilă și cunoașterea mijloacelor noastre psihologice, trebue să ne dea încredere în această privință. Incheierea motivată a cărții acesteea întregi e că omul își poate schimba caracterul că ne putem face noi înșine educația voinței, că suntem siguri că, cu timpul și cu cunoașterea legilor naturii noastre, vom ajunge la o deplină stăpânire de sine.

Ceea ce poate dobândi Catolicismul dela oameni cu o fire superioară, ne lasă să prevedem că vom putea dobândi dela elita tinerilor. Și să nu ni se spue că religiile dispun de mijloace pe care noi nu le avem și nu le putem avea. Dacă cercetăm din ce se alcătuește puterea uriașă a bisericilor asupra credincioșilor lor, vedem că mijloacele lor de acțiune se pot împărți în două mari categorii: mijloacele omenești și mijloacele de ordin pur religios.

Mijloacele omenești se pot reduce la trei: puterea autorității: autoritatea oamenilor geniali morți, autoritatea episcopilor, a preoților, a teologilor, etc. și, odinioară autoritatea civilă punând în serviciul cre-

dinţei religioase închisoarea, chinurile, rugul [1]). La această putere, astăzi cu totul micşorată, se mai adaugă înrâurirea opiniei publice, ura, dispreţul, purtarea duşmănoasă a credincioşilor, faţă de necredincioşi. In sfârşit, din copilărie educaţia religioasă plămădeşte mintea celor mici şi face ca simţimintele religioase să-i pătrundă până în adâncul sufletului.

Dar aceste trei puteri n'am putea să le avem noi într'un grad şi mai înalt decât Bisericile? Asupra acestui scop atât de înalt al desăvârşirii de sine, nu poate fi înţelegere unanimă între cugetătorii de toate categoriile? Sunt posibile aici desbinări ca pentru dogmele religioase? N'avem şi noi în mână educaţia copilului? Şi dacă metodele s'ar uni laolaltă, dacă ne-am pătrunde toţi de scopul ce trebue să urmărim, puterea noastră n'ar deveni atunci enormă? Şi n'am putea plămădi atunci, după dorinţa noastră, sufletul copilului? Cât despre opinia publică, e datoria educaţiei s'o transforme. De altfel admiraţia publică a şi început dela o vreme să se îndrepte către atâtea scopuri mari şi generoase. Simţimintele înalte sunt un mijloc de unire între oameni şi tind a se întări mai repede decât celelalte, care sunt adesea o cauză de desbinare.

Iată pentru ce o mulţime compusă în cea mai mare parte din nemernici, aprobă totuşi adesea vorbele cinstite ce li se adresează. Mai mult: opinia publică e imitatoare din fire şi sunt de ajuns câţiva oameni de treabă şi energici, spre a o îndruma pe calea cea dreaptă. Ceea ce s'a putut face la Atena pentru frumuseţe şi talent, la Sparta pentru lepădarea de sine, cine va cuteza să pretindă că societăţile actuale nu o vor putea face vreodată pentru o operă cu mult mai nobilă?

Se va zice: nicio operă de îmbunătăţire morală nu este posibilă, dacă n'are la bază mijloace de ordin

1) Arme ale unor epoci întunecoase, contrarii iertării şi bunătăţii, propovăduite de Hristos (n. tr.).

religios. Noi credem aceasta, dar credem de asemenea că singurul adevăr religios necesar și care este suficient, e a se admite că universul și viața omenească au un scop moral și că nicio sforțare spre bine nu e pierdută.

Am văzut mai sus că această teză are pentru sine presumții serioase și că, în ultimă analiză, trebue să se aleagă neapărat între aceasta și teza contrarie și că, orice alegere s'ar face, ea nu se poate justifica în mod experimental. Alegere pentru alegere. E vorba să se prefere presumțiile cele mai tari, cu atât mai mult cu cât ipoteza moralistă, pe lângă că este mai aproape de adevăr și are un sens pentru noi, este în același timp mângâietoare și neapărat trebuitoare din punct de vedere social. Acest minimum de adevăr religios, poate deveni pentru mințile gânditoare un izvor bogat de puternice simțiminte religioase. Această credință, pe lângă că nu atinge întru nimic religiile, le poate cuprinde întrânsa, întocmai cum genul cuprinde puternic speciile. Mai mult, acest minimum de credințe religioase, neputând ajunge de loc spiritelor cultivate, cugetătorul va găsi aliate pentru același scop religiile creștine, cel puțin întru cât ele se păstrează într'un scrupulos respect al opiniilor publice disidente. Avem dreptate să spunem „aliate", de vreme ce religiile creștine și-au luat ca sarcină de a lupta împotriva firii animalice din om, adică în definitiv educația voinței, pentru a face ca rațiunea să stăpânească în noi brutalele puteri ale senzualității egoiste.

Se impune deci ca o forță neclintită convingerea că oricine poate, cu ajutorul timpului și al tuturor resurselor noastre psihologice, să ajungă la stăpânirea de sine. Și de vreme ce această operă supremă e posibilă, ea trebue, dată fiind importanța ei, să ia locul precumpănitor în preocupările noastre. Fericirea noastră atârnă de educația voinței, deoarece fericirea constă în a sili ideile și simțimintele plă-

cute, să dea cât mai multă bucurie cu putință și să oprească gândurile și emoțiile dureroase de a pătrunde în conștiință, sau cel puțin să o împiedice de a o stăpâni.

Fericirea presupune deci ca să fim, în foarte mare măsură, stăpâni ai atenției, ai băgării de seamă care nu este decât voința, în gradul cel mai înalt. Dar nu numai fericirea noastră atârnă de gradul puternic de voință câștigată asupra noastră înșine, ci este și înalta cultură intelectuală. Geniul este înainte de toate, cum am mai arătat, o îndelungată răbdare: lucrările științifice și literare care onorează în gradul cel mai înalt spiritul omenesc, nu vin de loc din superioritatea inteligenței, cum se crede în general, ci din superioritatea voinței de stăpânire de sine.

Din acest punct de vedere, trebue schimbat de sus până jos învățământul nostru secundar și superior. Trebue cât mai curând să se desființeze cultul absurd și exclusiv al memoriei care slăbește forțele vitale ale nației. Va trebui să intrăm cu toporul în pădurea încurcată a programelor de tot felul, să facem largi tăieri în lung și în lat, să introducem lumină, aer, știind chiar să jertfim unele plante foarte frumoase, dar care sunt foarte tixite și se înnăbușă. „Indopatul" memoriei, să-l înlocuim peste tot cu exercițiul activ [1]), cu lucrările care călesc judecata, cu inițiativele intelectuale, cu deducțiile puternice. Numai cu cultivarea voinței se vor crea oameni de geniu, deoarece toate însușirile de prim

1) Această substituire este și foarte ușoară. Astfel profesorul Conat, rector al universității din Bordeaux, președinte al juriului pentru agregație la gramatică, a propus printr'un raport, la 1892, a se suprima numirile de autori și, în loc de a se pregăti temeinic cutare și cutare texte impuse, candidatul să fie tare în latină și în greacă; probele sale vor fi astfel mai mediocre, dar cine nu vede că această schimbare va pune în locul trudei de memorie, o muncă inteligentă.

ordin ce se atribue inteligenței, sunt în realitate însușiri de energie și de statornicie a voinței.

In secolul nostru ne-am îndreptat toate eforturile asupra cuceririi lumei exterioare. Cu aceasta n'am făcut altceva decât să ne îndoim poftele. Ne-am înmulțit dorințele și la urma urmei suntem mai neliniștiți, mai turburați, mai nenorociți decât mai înainte. Cauza este că aceste cuceriri exterioare ne-au îndepărtat atenția dela îmbunătățirile lăuntrice. Am lăsat la o parte opera esențială: educația voinței noastre. Printr'o rătăcire neînțeleasă, am lăsat întâmplării grija de a oțeli adevăratul instrument al puterii noastre intelectuale și al fericirii noastre.

De altfel chestiunile sociale ne silesc să schimbăm cât mai curând din temelie sistemul nostru de educație. Aceste chestiuni nu sunt cu neputință de rezolvat, nici primejdioase și îngrijoritoare, numai că atât în școala primară, cât și în liceu, am uitat a îngriji ca educația morală să fie precedată de baza ei, care este educația voinței. Se dau foarte frumoase reguli de conduită unor oameni care n'au fost exercitați să se conducă singuri, unor oameni egoiști, supărăcioși, leneși, senzuali, care, e drept, uneori sunt dornici să se îndrepte, dar mulțumită nenorocitei teorii a liberului arbitru, care descurajează voințele cele mai bune, n'au aflat dela nimeni că libertatea, stăpânirea de sine, trebuesc cucerite încetul cu încetul. Nimeni nu le-a arătat că această cucerire de sine e cu putință și în cazurile cele mai desnădăjduite, cu condiția de a se întrebuința mijloacele trebuitoare. Nimeni nu i-a învățat arta care asigură izbânda. Nimeni nu le-a insuflat dorința arzătoare de a porni la luptă pentru fapta cea bună; ei nu știu cât de nobilă e prin sine însăși această stăpânire de sine, nici cât e de bogată în urmări pentru fericirea și pentru cultura înaltă a spiritului. Dacă fiecare și-ar da osteneala să cugete la nevoia acestei opere

şi la dărnicia îmbelşugată cu care sunt răsplătite cele mai mici eforturi în folosul ei, ar pune aceasta nu numai în primul rând al preocupărilor personale şi publice, ci mai presus de oricare alta, ca opera de căpetenie cea mai grabnică dintre toate.

TABLA DE MATERII

Pag.

Prefaţa ediţiei întâia . . . 7
Prefaţa ediţiei a doua . . . 11

PARTEA TEORETICĂ

CARTEA I-a

PRELIMINARII

CAPITOLUL I. Combaterea: diferitelor forme ale lipsei de voinţă la studenţi şi la muncitorii intelectuali 19
CAPITOLUL II. Ţinta ce trebue să urmăm . . . 30
CAPITOLUL III. Inlăturarea teoriilor descurajatoare şi falşe, în privinţa educaţiei voinţei . . . 35

CARTEA II-a

PSIHOLOGIA VOINŢEI

CAPITOLUL I Rolul ideilor în voinţă 48
CAPITOLUL II. Rolul stărilor afective în voinţă . 58
CAPITOLUL III. Posibilitatea domniei inteligenţei . 75

CARTEA III-a

MIJLOACELE INTERIOARE

Pag

CAPITOLUL I. Reflexiunea meditativă 97
CAPITOLUL II. Ce înseamnă a medita şi cum să medităm 131
CAPITOLUL III. Rolul acţiunei în educaţia voinţei 136
CAPITOLUL IV. Igiena trupească a studentului, privită din punctul de vedere al educaţiei voinţei 157
CAPITOLUL V. Privire generală 181

PARTEA PRACTICĂ

CARTEA IV-a

MEDITAŢIILE PARTICULARE

CAPITOLUL I. Duşmanii ce avem de combătut: sentimentalitatea turbure şi senzualitatea . . 187
CAPITOLUL II. Duşmanii ce avem de combătut: camarazii, etc. 215
CAPITOLUL III. Duşmanii ce avem de combătut: sofismele leneşilor 221
CAPITOLUL IV. Bucuriile muncii . 231

CARTEA V-a

MIJLOACELE CE NE PUNE LA INDEMÂNĂ MEDIUL

CAPITOLUL I. Opinia publică, profesorii 239
CAPITOLUL II. Înrâurirea morţilor iluştri 252
INCHEIERE 255

CITIŢI LUCRAREA

CUM AM CUCERIT VIAŢA

DE

GEORGESCU DELAFRAS

apărută în

EDITURA „CUGETAREA"

în a treia ediţie

Această carte unică în literatura noastră a fost unanim elogiată şi recomandată tuturor cititorilor, în deosebi celor tineri.

Institutul de Arte Grafice
CUGETAREA - GEORGESCU DELAFRAS S. A.
București — Popa Nan, 21

Tipărită în Februarie 1944

NOVA COLECȚIE DELAFRAS

JULES PAYOT

EDUCAȚIA VOINȚEI

TRADUCERE DE
I. CONSTANTINESCU

CUGETAREA BUCUREȘTI